

**Sociálně-ekonomické postavení
osob samostatně výdělečně
činných v ČR v hospodářské krizi
a souvislosti se systémem
sociálního zabezpečení**

Ladislav Průša
Jan Vlach
Martin Holub
Aleš Kroupa
Július Szabo
Alena Vančurová

VÚPSV, v.v. i. Praha

2013

Publikace byla schválena ediční vědeckou radou ve složení:
doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (VÚPSV, v.v.i. Praha)
Ing. Martin Holub, Ph.D. (VÚPSV, v.v.i. Praha)
Mgr. Miriam Kotrusová, Ph.D. (FSV UK Praha)
Ing. Robert Jahoda, Ph.D. (MU Brno)
Ing. David Prušvic, Ph.D. (MF ČR)
Ing. Jan Mertl, Ph.D. (VŠFS Praha)
Ing. Jan Molek, CSc. (JU České Budějovice)
doc. Ing. Olga Poláková, CSc. (Metropolitní univerzita Praha)

Předkládaná monografie vznikla v rámci projektu TD010106 „Změny sociálně-ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných (sebezaměstnaných) v ČR v důsledku hospodářské krize a souvislosti se systémem sociálního zabezpečení“ v rámci programu na podporu aplikovaného společenskovedního výzkumu a experimentálního vývoje OMEGA s finanční podporou Technologické agentury České republiky.

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
Praha 2, Palackého náměstí 4
jako svou 475. publikaci
Vyšlo v roce 2013, 1. vydání, počet stran 101
Tisk: VÚPSV, v.v.i.

Recenze: prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc.
Ing. Vlastimil Beran, Ph.D.

ISBN 978-80-7416-144-5

<http://www.vupsv.cz>

Abstrakt

Překotný rozvoj samostatné výdělečné činnosti v uplynulých 24 letech, kdy se podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti zvýšil z téměř 0 na 1/5, s sebou nese řadu disparit, problémových míst a otevřených problémů. Růst počtu sebezaměstnaných pokračoval v hospodářské krizi.

Nízké daňové a následně vyměřovací základy pro sociální a zdravotní pojištění, které sebezaměstnaní vykazují, kontrastují s údaji národních účtů o smíšeném důchodu, příjmovými statistikami a zejména s jejich vlastním hodnocením příjmových podmínek. Podle těchto zdrojů by se průměrný daňový a vyměřovací základ měl pohybovat minimálně na úrovni zaměstnanců. Zhruba 80 % sebezaměstnaných přiznává pouze nejnižší vyměřovací základ, který nedosahuje ani 3/4 minimální mzdy. Obdobná je situace ve zdravotním pojištění. Široká míra volnosti při vykazování příjmů a nízký vyměřovací základ bude v příštích letech vhnět sebezaměstnané v důchodu do chudoby a závislosti na sociální pomoci státu.

Daňová reforma disproporce sociálního systému prohlubuje.

Klíčová slova: sebezaměstnaný; osoba samostatně výdělečně činná; podíl na zaměstnanosti; daňový základ; vyměřovací základ; pojistný základ; starobní důchod

Abstract

A precipitous development of self-employment in the past 24 years, when the share of self-employed persons in employment increased from nearly 0 to 1/5, brings many disparities, problem areas and opened problems. Number of self-employed persons grew even during the economic crisis.

Low tax bases and followed assessment bases for social and health insurance declared by self-employed persons are in contrast with the national accounts data about mixed income and with income statistics. According to these sources the average tax base and assessment base should be minimally on the level of employees. Approximately 80 % of self-employed is using the minimum assessment base, which is less than three quarters of the minimum wage. The situation is similar also in the health insurance. The wide degree of freedom in income reporting and low assessment base will placed self-employed retired in the next few years into poverty and dependency on social help from the state.

Tax reform deepens the disproportions of the social system.

Key words: self-employment; self-employed; share of self-employed persons in employment; tax base; assessment base for social and health insurance; retirement pension

Obsah

Úvod	7
1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)	8
1.1 Základní definice	11
1.1.1 Definice ve výkaznictví	12
1.1.2 Shrnutí charakteristik osob samostatně výdělečně činných	23
1.2 Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti	23
1.2.1 Sektor samostatné výdělečné činnosti ve světě	24
1.3 Závislá samostatná výdělečná činnost	28
2. Mezinárodní srovnání, česká specifika	30
2.1 Rozsah a struktura samostatné výdělečné činnosti v zemích EU	30
2.2 Zdanění sebezaměstnaných - mezinárodní srovnání	38
2.3 Společné rysy sebezaměstnaní v EU	43
2.4 Specifika výkonu samostatné výdělečné činnosti v České republice ve srovnání s EU	44
3. Základní rysy ekonomických aktivit osob samostatně výdělečně činných v ČR v hospodářské krizi	46
3.1 Motivace k samostatné výdělečné činnosti	47
3.2 Tržní orientace	48
3.3 Sektorově-odvětvová struktura	49
4. Daňové zatížení osob samostatně výdělečně činných	51
4.1 Rozložení základů daně z příjmů u osob majících příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti	51
4.2 Rozbor daňového zatížení osob samostatně výdělečně činných	52
4.3 Analýza využití paušálních výdajů	53
4.4 Průměrné základy daně osob samostatně výdělečně činných podle odvětví činnosti	55
5. Příjmy osob samostatně výdělečně činných	60
5.1 Statistická šetření příjmů domácností osob samostatně výdělečně činných	60
5.2 Subjektivní postoje sebezaměstnaných k příjmům	62
6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení	69
6.1 Soustava sociálního zabezpečení	71
6.1.1 Participace na solidárním systému sociálního zabezpečení a jeho využívání	71
6.1.2 Tvorba vlastních rezerv na nepříznivé životní situace, resp. na stáří	76
6.1.3 Nemocenské pojištění	78
6.2 Zdravotní pojištění	80
6.3 Reforma veřejného pojištění	82
7. Shrnutí, závěry	93
Literatura	98

Úvod

Monografie shrnuje dosažené poznatky a výsledky projektu „Změny sociálně-ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných (sebezaměstnaných) v ČR v důsledku hospodářské krize a souvislosti se systémem sociálního zabezpečení“, který Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. (dále jen „VÚPSV“) v letech 2012-2013 realizoval v rámci programu na podporu aplikovaného společenskovedního výzkumu a experimentálního vývoje OMEGA vyhlášeného TA ČR. Navazuje na monografii „Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012“, která vyhodnotila terénní šetření stanovisek 1 005 sebezaměstnaných k jejich sociálnímu a ekonomickému postavení.

Postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti je spojeno s řadou tendenčních názorů. Autoři rozšířili roztržitěná, neúplná a často rozporná data o výstupy z terénního šetření ekonomických a sociálních podmínek osob samostatně výdělečně činných v roce 2012 (dále jen „šetření OSVČ 2012“). Monografie se zaměřuje na souvislosti jejich ekonomické aktivity, příjmové situace a sociální ochrany.

První kapitola shrnuje roztržitěné definice sociální skupiny osob samostatně výdělečně činných a upozorňuje na rozdíly v jejich sledování a vykazování podle potřeb jednotlivých institucí, které ve svých důsledcích vedou k nejasnostem v jejich skutečném počtu a struktuře. Další část monografie na základě srovnání se zeměmi EU charakterizuje specifika českého sektoru samostatné výdělečné činnosti. Změny ekonomické aktivity v období hospodářské krize uvádějí další problémové okruhy, zejména rozpor mezi odváděnými daněmi a skutečnými příjmy. Úzká souvislost přátelského daňového prostředí a vysokého stupně daňové optimalizace s postavením v systémech sociálního a zdravotního zabezpečení je předmětem poslední kapitoly. V závěru autoři charakterizují opatření, která by měla vést k vyšší sociální ochraně osob samostatně výdělečně činných, zejména ve stáří. V souvislosti s prodlužující se délkou jejich podnikání jako fyzických osob vystupuje problém jejich sociálního zabezpečení stále naléhavěji.

Monografie prohlubuje poznání sociálně-ekonomické situace sebezaměstnaných v ČR, je příspěvkem pro rozvoj dalšího výzkumu v této oblasti a dává impulzy pro orientaci sociální a hospodářské politiky vůči této společenské skupině.

Autoři touto cestou děkují za pomoc pracovníkům Ministerstva práce a sociálních věcí, České správy sociálního zabezpečení, Katedry veřejných financí VŠE Praha, Českého statistického úřadu, Ministerstva financí a Generálního finančního ředitelství.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Osoby samostatně výdělečně činné (dále „OSVČ“ nebo „sebezaměstnaní“) představují v tržní ekonomice významnou sociální skupinu.

V posledních asi 80 letech se postupně vžilo zjednodušené členění pracovníků na osoby mající hlavní příjem ze zaměstnání - zaměstnance a na osoby, které mají příjem ze svého drobného podnikání - sebezaměstnané. Je zde předpoklad, že toto zjednodušené členění bude stále více ztrácet na jednoznačnosti, protože celkový příjem obyvatel v aktivním věku je již dnes pokrýván vícezdrojově, dle jejich schopností, možností a snahy o dosažení maximálního příjmu širokou škálou druhů příjmů, vyplývajících z vlastní manuální i duševní práce. Vícezdrojovost znamená využití kombinace různých druhů příjmů - například příjmy z živnosti, příjmy ze zaměstnání, z nájmu a rent různých typů včetně investičních (příjem z kapitálu).

Jednoduché členění ekonomických aktivit na zaměstnané a sebezaměstnané, v terminologii československého práva osoby samostatně výdělečně činné, není z pohledu právních norem jednotlivých zemí jednoznačné.

V tržní ekonomice segment sebezaměstnaných významně ovlivňuje úroveň zaměstnanosti a flexibilitu pracovního trhu. Sebezaměstnaní při relativní výhodě nižší kapitálové vybavenosti umožňuje vysokou flexibilitu na trhu. Ekonomická aktivita sebezaměstnaných se alokuje na místa, která nepokrývají korporace svojí velkovýrobou. Předností se jeví využívání nabytých znalostí a zkušeností, znalost lokálního trhu, přijímání podnikatelských rizik. Nízká kapitálová vybavenost firem sebezaměstnaných je nutí k orientaci na rychlou obrátku peněz.

Motivací k samostatné výdělečné činnosti je uspokojení životních potřeb vlastních a rodiny, vč. reprodukce pracovní síly. Projevem je snaha o dosažení co nejvyššího důchodu. V podmínkách České republiky a patrně i v ostatních ekonomicky vyspělých evropských zemích připadá nejdůležitější role pocitu nezávislosti, seberealizace a sebeuspokojení z vlastní aktivity.¹ Vzhledem k uvedeným skutečnostem jsou sebezaměstnaní poměrně nesourodou skupinou, s rozdílnou úrovní produktivity práce, ale se schopností rychlého přizpůsobení podmínkám trhu, vč. pronikání do nových tržních segmentů. Menší část sebezaměstnaných se rozhodla pro soukromé podnikání v důsledku ekonomického donucení, reakce na ztrátu zaměstnání, těžkosti s nalezením nového zaměstnání nebo tlaku zaměstnavatele na „outsourcing“ některých činností.

Sebezaměstnaní vykonávají svou ekonomickou činnost jako fyzické osoby vlastním jménem a na vlastní odpovědnost, resp. ručí celým svým majetkem. Orientují se především na obory s rychlou obrátkou vložených prostředků a na obory s vysokým objemem vlastní práce.

Mezinárodní organizace práce zdůrazňuje v některých svých materiálech² fakt, že v situaci, kdy zaměstnanecký pracovní trh je omezený nebo se zužuje a kdy existuje vysoká a rostoucí nezaměstnanost, je sebezaměstnávání pro významnou část ekono-

¹ Blíže: Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J. Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007. ISBN 978-80-87007-85-3, ss. 17-31; Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, ss. 20-30, dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/>

² Např. ILO: Promotion of self-employment. ILO, Ženeva, 1990

micky aktivní populace jedinou možností, jak získat výdělek. Tato sociálně-ekonomická pozice existuje u významného rozsahu sebezaměstnaných především v málo rozvinutých národních ekonomikách, kde značný počet osob působí v kapitálově nenáročném, často až primitivně vybaveném zemědělství, rybářství, řemeslech, obchodních, osobních a pohostinských službách a dosahuje nízkých, často minimálních příjmů, které jsou často nižší než výdělky dosahované zaměstnanci v jejich dolní výdělkové (mzdové) škále.

Sebezaměstnané lze členit na dvě základní skupiny:

- osoby pracující ve vlastním podniku a zaměstnávající zaměstnance; označují se obvykle jako „pracující zaměstnavatelé“ nebo „podnikatelé - fyzické osoby“³,
- osoby pracující ve vlastním podniku jako jednotlivci (tj. bez zaměstnanců); jsou označovány jako „pracující na vlastní účet“.

Souhrn všech podnikatelských subjektů, které vlastní a provozují sebezaměstnané osoby, tvoří pak „sektor sebezaměstnanosti“ nebo „sektor samostatné výdělečné činnosti“.

Vzhledem k omezenějším finančním možnostem sebezaměstnaných, ve srovnání s korporátní sférou, je pro jejich podnikání charakteristické, že se převážně orientují na obory a oblasti s nižší kapitálovou náročností, s rychlou obrátkou vložených prostředků a mnohdy s vysokým vkladem práce. Provozují především různé druhy řemesel, opravárenství, drobnou stavební činnost, obchodní činnost, stravování a ubytování, rekreační, sportovní a osobní služby. Významná část sebezaměstnaných se věnuje různým odborným službám vyžadujícím vysokou kvalifikaci (lékařské, pedagogické, právní služby, peněžní, investiční a daňové poradenství aj.).

Korporacím je prakticky plně vyhrazeno podnikání v oborech vysoce náročných na investiční a provozní kapitálové vybavení (těžební průmysl, velké podniky těžkého a zpracovatelského průmyslu, dopravní a inženýrské stavitelství, velké výzkumné, konstrukční a projekční organizace, zdravotnické a vzdělávací instituce apod.). S podnikatelskými aktivitami velkých korporátních společností je sektor sebezaměstnanosti propojen rozsáhlými komerčními vztahy, jako jsou různé subdodávky, výrobní a obslužné činnosti, právní a poradenské služby a podobně, a je tedy na sektoru velkých společností významně závislý.

Mezi sektory sebezaměstnaných a velkých společností existuje konkurence na komoditních a územních trzích, na nichž oba sektory působí souběžně. Ke střetům může docházet např. o oblasti obchodu, dopravy, zemědělství, opravárenství. Konkurenční procesy mají všestranný charakter; týkají se úrovně nákladů, šíře sortimentu a kvality produktů, jejich dostupnosti a podobně.

Prakticky všechny podnikatelské subjekty sebezaměstnaných mají vůči podnikům velkých společností slabší pozici, jsou více a častěji ohroženy ekonomickými potížemi. Je to důsledek jak ekonomických faktorů (např. menší rozsah kapitálu a jeho

³ V publikaci ILO: „The promotion of self-employment“, International Labour Office, Ženeva, 1990 se tyto osoby označují jako „employer-working owner of unincorporated business“, tj. doslovně „zaměstnavatel - pracující vlastník podniku, který není korporativně označovanou společností. V obchodní společnosti jsou ve většině případů odděleny funkce vlastnictví a řízení a provozování podnikatelské činnosti; prakticky plně jde o různé formy kolektivního investování a podnikání typu akciových společností, výrobních družstev apod.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

omezená dostupnost), tak faktorů sociálně-demografických, plynoucích ze životních podmínek jednotlivých osob samostatně výdělečně činných (vliv rodinného zázemí, soukromého života, zdravotního stavu, věku a podobně).

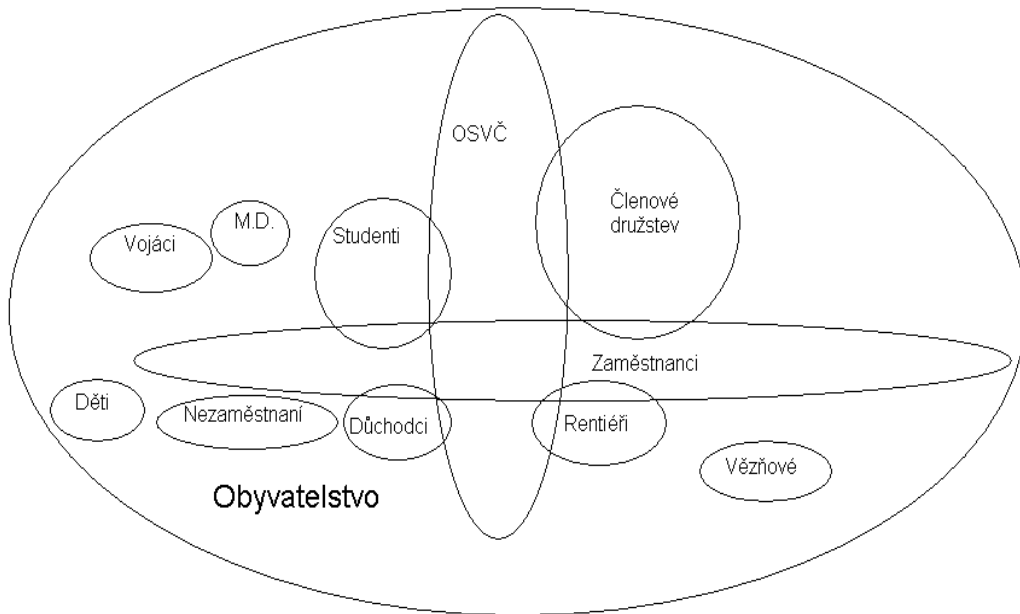
Pro podnikání sebezaměstnaných je charakteristická rizikovitost jejich ekonomických aktivit a samotné existence, mnoho z nich živoří jako outsideři na okraji hospodářského života, včetně neformální šedé, popř. černé ekonomiky, zanikají nebo přerušují činnost. Sektor sebezaměstnaných však vykazuje schopnost se rychle reprodukovat, nahrazovat zaniklé subjekty novými, rychle a pružně pronikat do dalších oblastí podnikání. Tyto souvislosti vedou k odolnosti a elasticitě rozvoje sektoru sebezaměstnaných jako celku.

Rozvoj tohoto sektoru se vyznačuje výraznou setrvačností a nezávislostí na fázi hospodářského cyklu. Při vzestupu hospodářství je rozvoj tohoto sektoru podněcován rostoucí poptávkou; v etapě ekonomického poklesu počet sebezaměstnaných stagnuje, nebo se dokonce zvyšuje. Pracovníci vytlačeni z trhu práce přecházejí na samostatnou výdělečnou činnost v závislosti na sociálním modelu země.

Zvláštní postavení má sebezaměstnanost v zemědělství, které je spojeno s věcným charakterem zemědělské produkce - umožňuje přežívání malých zemědělských podnikatelů a jejich rodin s malými tržními vazbami. Převážně naturální hospodaření je rozsáhle rozšířeno ve většině málo rozvinutých zemí a představuje v nich podstatnou část celkové zaměstnanosti.

Na grafu č. 1 je naznačeno schéma vzájemných vztahů skupinami obyvatelstva. Ze schématu plyne, že centrálními skupinami „producentů výrobků a služeb“ jsou představitelé výdělečné činnosti - osoby samostatně výdělečně činné a zaměstnanci. S nimi se, z hlediska zaměření aktivity a změn v čase, prolínají ostatní skupiny. Některé skupiny např. nezaměstnaní nebo vězňové, jsou mimo centrální skupiny jen dočasně, skupiny dětí a studentů se s postupem času přetvářejí na centrální skupiny; důchodci jsou skupinou, která plynutím času z centrální skupiny v převážné míře vystoupila.

Graf č. 1 **Vzájemné vztahy mezi skupinami obyvatelstva**

Zdroj: Baštýř, I.: *Sociálně-ekonomické charakteristiky osob samostatně výdělečně činných v mezinárodním kontextu* In: Průša, L. a kol. *Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-33-6, s. 27, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>

Sociálně-ekonomické vztahy při samostatné výdělečné činnosti jsou velmi různorodé. Podnikání může být pro sebezaměstnaného jeho jediným zdrojem příjmů, může však být současně zaměstnancem nebo příjemcem důchodu či renty. OSVČ může podnikat zcela sama, být členem sdružení, družstva či společnosti (jako společník), může mít pracovní smlouvu se svou společností nebo u jiné firmy, mohou ji vypomáhat rodinní příslušníci, může či nemusí zaměstnávat zaměstnance.

1.1 Základní definice

V běžné praxi České republiky není jednotná definice osob samostatně výdělečně činných. Zjednodušeně lze ztotožnit s fyzickými osobami, které mají identifikační číslo a nejsou zapsané do obchodního rejstříku.

Podle postavení v zaměstnání⁴ se osoby samostatně výdělečně činné člení na:

- osoby pracující ve vlastním podniku jako jednotlivci, tj. bez zaměstnanců (označovány jsou jako osoby pracující na vlastní účet, popř. jako podnikatelé - fyzické osoby bez zaměstnanců),

⁴ Klasifikace postavení v zaměstnání (CZ-ICSE) byla zpracována ČSÚ.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

- osoby pracující ve vlastním podniku a zaměstnávající zaměstnance⁵ (označují se jako zaměstnavatelé - fyzické osoby, popř. podnikatelé - fyzické osoby se zaměstnanci).

Osoby samostatně výdělečně činné v České republice s ohledem na právní vymezení jejich ekonomické aktivity se zjednodušeně dělí do tří základních skupin:

- živnostníci a řemeslníci:
řemesla, opravárenství, drobná výrobní a stavební činnost, obchodní činnost, pohostinské, ubytovací, rekreační a osobní služby upravené živnostenským zákonem,
- zemědělci:
malé soukromé rodinné zemědělské farmy, rybářství a lesní hospodářství, podnikající podle zemědělského zákona,
- svobodná povolání:
umělci, lékaři, auditoři, advokáti, notáři, architekti, daňoví poradci, znalci, tlumočníci, sportovci, trenéři a další; činnost upravují příslušné právní normy.

Do skupiny osob samostatně výdělečně činných se započítávají i pomáhající rodinní příslušníci, domácí pracovníci a družstevníci⁶.

V první a druhé skupině převažuje manuální charakter pracovních činností. Třetí skupinu představují různé odborné služby vykonávané osobně a vyžadující vysokou kvalifikaci, například lékařské, pedagogické a právní služby, peněžní, investiční a daňové poradenství, činnost architektů a projektantů, překladatelů, umělců a podobně. V tomto segmentu převažuje nemanuální charakter vysoce kvalifikované práce.

1.1.1 Definice ve výkaznictví

Specifikace sebezaměstnaných v Evropské unii vychází ze soustavy Vládní finanční statistiky ESA 95 (European system of accounts, ESA 95), která v bodech 11.15 a 11.16 uvádí toto:

„11.15 Osoby samostatně výdělečně činné se definují jako osoby, které jsou jediným vlastníkem nebo spoluvlastníkem nesdružených podniků, ve kterých pracují, s výjimkou nesdružených podniků klasifikovaných jako „kvazi-společnosti“. Osoby samostatně výdělečně činné se sem zařazují v případě, že nejsou zároveň v placeném zaměstnání, které představuje jejich hlavní činnost; v takovém případě se zařazují mezi zaměstnance.

Osoby samostatně výdělečně činné nemusí během sledovaného období z jakéhokoliv zvláštního důvodu přechodně pracovat. Odměnou samostatně výdělečně činné osoby je smíšený důchod.

11.16. Osoby samostatně výdělečně činné zahrnují také tyto kategorie:

neplacené rodinné pracovníky, včetně těch, kteří pracují v nesdružených podnicích, které se zabývají zcela nebo zčásti tržní výrobou;

domácké pracovníky, jejichž důchod je funkcí hodnoty výstupu z výrobního procesu, za který jsou zodpovědní, bez ohledu na to, jak mnoho nebo málo práce do tohoto procesu vložili;

⁵ V citované publikaci ILO se tyto osoby označují jako „employer-working owner of unincorporated business“, tj. doslovně „zaměstnavatel - pracující vlastník podniku, který není obchodní společností.“

⁶ Z hlediska statistického sledování jsou družstevníci sledováni jako zaměstnanci.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

pracovníky, kteří se zapojili (individuálně nebo kolektivně) do výroby výhradně pro svoji vlastní konečnou spotřebu nebo pro tvorbu vlastního kapitálu.

Neplacení dobrovolní pracovníci se zahrnují do osob samostatně výdělečně činných, jestliže výsledkem jejich dobrovolných činností je výroba výrobků, např. výstavba obydlí, kostela nebo jiné budovy. Jestliže však výsledkem jejich dobrovolné činnosti jsou zdarma poskytované služby, např. pečovatelské nebo úklidové služby, nejsou tyto osoby do zaměstnanosti zahrnovány, protože takové dobrovolně poskytované služby se do výroby nezahrnují (viz odst. 3.08).

U vlastníků bydlících ve vlastním obydlí neexistuje žádný vklad práce do výroby služeb; vlastníci bydlící ve vlastním obydlí se, jako takoví, nepovažují za osoby samostatně výdělečně činné."

Sektor domácností se rozděluje podle převažujícího důchodového zdroje do subsektorů národních účtů podle klasifikace ESA 95:

- zaměstnavatelé a ostatní osoby samostatně výdělečně činné (S.141 + S.142),
- zaměstnanci (S.143),
- příjemci důchodů z vlastnictví (S.1441),
- příjemci dávek důchodového zabezpečení (S.1442),
- příjemci ostatních transferových důchodů (S.1443),
- ostatní domácnosti (S.145).

Zaměstnavatelské domácnosti

„Subsektor zaměstnavatelů (S.141) zahrnuje skupinu domácností, pro které je smíšený důchod největším zdrojem celkových důchodů v domácnosti, a to i v případě, že netvoří více než polovinu důchodů této domácnosti.

Smíšený důchod, ve kterém se slučuje zisk a odměna za práci, získávají tyto osoby ze své podnikatelské činnosti. Tyto osoby podnikají a pracují s placenými zaměstnanci.

Zaměstnavatelem se rozumí osoba samostatně výdělečně činná - fyzická osoba nezapsaná v obchodním rejstříku, podnikající podle živnostenského zákona nebo jiných právních předpisů a pracující s placenými zaměstnanci. Jejím základním důchodem je smíšený důchod."

Domácnosti osob samostatně výdělečně činných

„Subsektor osob samostatně výdělečně činných (S.142) zahrnuje skupinu domácností, pro které je smíšený důchod největším zdrojem celkových důchodů v domácnosti, a to i v případě, že netvoří více než polovinu důchodů této domácnosti. Smíšený důchod, ve kterém se slučuje zisk a odměna za práci, získávají osoby samostatně výdělečně činné, tj. fyzické osoby nezapsané v obchodním rejstříku, ze své podnikatelské činnosti.

Tato skupina zahrnuje ostatní samostatně výdělečně činné osoby - fyzické osoby nezapsané v obchodním rejstříku, podnikající podle živnostenského zákona nebo jiných právních předpisů a pracující bez placených zaměstnanců, tj. na vlastní účet. Patří sem také příjemci důchodů z pronajímání bytů, nebytových prostor, budov, staveb v případě, že tento důchod je největším zdrojem celkových důchodů v domácnosti, a to i v případě, že netvoří více než polovinu důchodů této domácnosti".

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Zaměstnanecké domácnosti

„Subsektor S.143 zahrnuje skupinu domácností, pro kterou je důchod získávaný ve formě náhrad zaměstnancům největším zdrojem důchodů domácnosti jako celku.“

Rentiérské domácnosti

„Subsektor S.1441 zahrnuje skupinu domácností, pro kterou jsou důchody z vlastnictví největším zdrojem důchodů domácnosti jako celku. Tyto domácnosti se označují jako rentiérské.“

Důchody z vlastnictví vyplývají z úroků, dividend, podílů na zisku a důchodů z pronajímané půdy (nájemného ze zemědělské a lesní půdy, z pronajatých rybníků apod.; nezahrnuje se nájemné z budov a staveb umístěných na této půdě, ani nájemné z jednotlivě pronajímaných bytů či nebytových prostor).“

Další podrobnosti se neuvádějí a jednotlivé státy si je upřesňují dle vlastního uvážení.

V publikaci ILO „The promotion of self-employment“⁷ se uvádějí tyto podstatné charakteristiky sebezaměstnaných:

„sebezaměstnaný vykonává osobně, samostatně a komplexně podnikatelskou činnost v podniku (provozovně), který je v jeho vlastnictví (popř. ve spoluvlastnictví nebo pronájmu), a to pod vlastním jménem a na vlastní odpovědnost. Pod osobním, samostatným a komplexním výkonem podnikatelské činnosti se rozumí, že sebezaměstnaný vykonává všechny vlastnické, řídicí (manažerské) a odborné (výkonné, pracovní) činnosti a kompetence; tím se podnikání sebezaměstnaných osob odlišuje od společností (korporací⁸), v nichž jsou odděleny funkce vlastnictví, řízení a provozování podnikatelské činnosti“⁹

Vládní finanční statistika v úpravě ČNB z ledna 2012 při specifikaci Ekonomických sektorů podle ESA95 uvádí definici OSVČ¹⁰:

„Jednotlivci nebo skupiny jednotlivců jako podnikatelů, což jsou fyzické osoby podnikající podle živnostenského zákona či jiných právních předpisů a nezapsaní v obchodním rejstříku (živnostníci, zemědělci, soukromí lékaři, auditoři, daňoví poradci, právníci, umělci apod.). Jsou tržním výrobcem, produkuje zboží a finanční nebo nefinanční služby a jejich firmy nejsou zařazeny v sektorech nefinančních podniků nebo finančních institucí; Tyto fyzické osoby - osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ) - podnikají a pracují buď s placenými zaměstnanci, nebo bez nich, tj. na vlastní účet; tato skupina osob se také označuje jako sebezaměstnaní (z angl. self-employed persons) a z této činnosti získávají tzv. smíšený důchod.“

České právní normy definují sociální skupinu osob samostatně výdělečně činných podle předmětu a účelu. Důsledkem jsou rozdíly ve vykazování počtu

⁷ ILO : Promotion of self-employment. ILO, Ženeva, 1990

⁸ Společnosti jako „právnícké osoby“. Jejich konkrétní formy jsou různorodé - společnosti s ručením omezeným, akciové společnosti, komanditní společnosti aj.

⁹ Obdobně charakterizuje sebezaměstnané (OSVČ) Evropský systém účtů ESA 95 odst. 2.75 (dále jen ESA 95) jako „podnikatele produkuje tržní výrobky“ nebo „nefinanční a finanční služby za předpokladu odpovídající činnosti“ (rozumí se komplex činností podnikatele - fyzické osoby).

¹⁰ ČNB: Metodický list, Úrokové sazby - vklady - klientské, dostupné na http://www.cnb.cz/docs/ARADY/MET_LIST/usv_cs.pdf, s. 8

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

sebezaměstnaných. Rozdíly se pohybují v intervalu ± 100 tis. osob. Z pohledu studie se autoři přiklonili k údajům národních účtů, které reflektují normu ESA 95 a jsou mezinárodně srovnatelné.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Tabulka č. 1 Informační a evidenční systémy a názvosloví vymezující rozsah a obsah pojmů „samostatná výdělečná činnost“ a „osoby samostatně výdělečně činné“; počet osob k 31. 12. 2010

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
A. ORGANIZAČNÍ STRUKTURA NH ZA EKONOMICKÉ SUBJEKTY A STATISTICKÉ JEDNOTKY - K 30. 12. 2010				
1. Ekonomické subjekty				
Registrované jednotky celkem z toho	2 637,50	Evidence všech subjektů -fyzických a právnických osob s oprávněním k podnikatelské činnosti.	Systém je vyčerpávající zjišťování. Zahrnuje subjekty vykonávající podnikatelskou činnost jako hlavní i vedlejší. Nezahrnuje pomáhající rodinné příslušníky. Umožňuje členění podle odvětví a regionů	ČSÚ: Statistická ročenka ČR, 2011, část: Organizační struktura NH, tabulka 12.1 http://csugeo.i-server.cz/csu/2011edicniplan.nsf/kapitola/0001-11-2010-1200
soukromí podnikatelé *1 *2	1 952,7			
v tom				
a) podnikající podle živnost. Zákona *2	1 826,1			
b) zemědělní podnikatelé -fyz. osoby	34			
c) ostatní (svobodná povolání)	92,6			
d) družstva	15,7			
2. Statistické jednotky typu podnik				
Registrované jednotky celkem z toho	1 400,0	Evidence těch subjektů ze souboru 1, které jsou ve sledovaném období ekonomicky aktivní		
soukromí podnikatelé *1 *2	1011,5			
v tom				
a) podnikající podle živnost. Zákona *2	912,8			
b) zemědělní podnikatelé -fyzické osoby	28,9			
c) ostatní (svobodná povolání)	69,8			
d) družstva	12,4			

*1 propočet VÚPSV; součet bez družstev

*2 nezapsaní v obchodním rejstříku

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
B. NÁRODNÍ ÚČETNICTVÍ PODLE ESA 95 DLE DATABÁZE ROČNÍCH NÁROD.ÚČTŮ - OBYVATELSTVO A ZAMĚSTNANOST - ZA 2010				
Zaměstnanost celkem-domácí koncept ^{*3} Sebezaměstnaní	5 058,9 904,8	Evidence využívá všech dostupných informací ze statistických zdrojů včetně odhadů neformální ekonomiky	Systém zahrnuje všechny podnikatele-fyzické osoby (vč. neformální ekonomiky), kteří provozují samostatnou výdělečnou činnost jako hlavní; vedlejší činnost neeviduje. Zahrnuje pomáhající rodinné příslušníky. Termíny sebezaměstnaní a OSVČ se používají jako synonyma.	Definice OSVČ: odstavec 11.1.15 metodiky ESA 95, údaje : tabulka M000130 Obyvatelstvo a zaměstnanost : http://apl.czso.cz/pli/rocenka/rocenka.pr/esmsocas Mezinárodní srovnání Eurostat: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_nace10_e&lang=en

^{*3} Zaměstnanost v domácím konceptu: rezidenti i nerezidenti pracující v rezidentských produkčních jednotkách

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
C. Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)				
Zaměstnaní v jediném (hlavním) zaměstnání	4885,2			
z toho			Údaje VŠPS zobecněné za ČR, 2011, jsou zatíženy výběrovou chybou. Zjišťované údaje o demografických, sociálních a ekonomických charakteristikách (pohlaví, věk, území, odvětví, vzdělání, pracovní zařazení aj.) umožňují podrobnější analýzu podnikatelů (OSVČ). Údaje VŠPS se vztahují na civilní sektor národního hospodářství.	ČSÚ: (VŠPS) Trh práce v ČR 1993-2011
zaměstnavatelé pracující na vlastní účet pomáhající rodinní příslušníci	178,1 658,3 29,5	Šetření se realizuje na náhodně vybraném vzorku domácností. ^{*6}		Hlavní zaměstnání: http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/64003169B6/\$File/31151158.pdf
Celkem ^{*5}	865,9			Další zaměstnání: http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/64003169E9/\$File/31151162.pdf
členové produkčních družstev ^{*4}	4,9			
Zaměstnaní ve druhém (dalším) zaměstnání	106,3			
z toho				
zaměstnavatelé pracující na vlastní účet pomáhající rodinní příslušníci	4,9 52,4 2,8			
Celkem ^{*5}	60,1			
členové produkčních družstev ^{*4}	0			

^{*4} nezapočítáváme do OSVČ - členové produkčních družstev jsou pro potřeby mezinárodního srovnání na doporučení ILO spojováni se skupinou zaměstnanců

^{*5} propočít VÚPSV

^{*6} Šetření se realizuje na náhodně vybraném vzorku domácností. Obsahuje nepřesné údaje o ekonomickém postavení cizinců (žijí převážně v ubytovacích zařízeních); počty evidovaných osob jsou nižší oproti faktickému stavu zaměstnanosti v NH. Terminologie se opírá o „Klasifikační postavení v zaměstnání“ (zaměstnavatelé = podnikatelé se zaměstnání, osoby pracující na vlastní účet = podnikatelé bez zaměstnanců). Zaměstnání ve druhém povolání je vymezeno u podnikatelů - fyzických osob tak, že jejich hlavním zaměstnáním je zaměstnanecká činnost. Pojem „osoby samostatně výdělečně činné“ se ve VŠPS výslovně neužívá, pracovníci lze jako OSVČ použít údaje zaměstnavatele, pracující na vlastní účet a pomáhající rodinné příslušníky.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
D. KLASIFIKACE ZAMĚSTNÁNÍ A POSTAVENÍ ZAMĚSTNANÝCH V NH 2010				
Úhmem	4885,2	Zaměstnaní ve vlastním podniku jsou zaměstnavatelé (podnikatelé se zaměstnanci) a pracovníci na vlastní účet (podnikatelé bez zaměstnanců). Za zaměstnané ve vlastním podniku se považují i pomáhající rodinní příslušníci bez ohledu na počet hodin odpracovaných během referenčního týdne.		ČSÚ: Trh práce v ČR 1993-2011 http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/47003B50B8/\$File/310312103.pdf
Zaměstnavatelé pracující na vlastní účet pomáhající rodinní příslušníci	178,1 658,3 29,5			
Celkem *5	865,9			
členové produkčních družstev *4	4,9			

*4 nezapočítáváme do OSVČ - členové produkčních družstev jsou pro potřeby mezinárodního srovnání na doporučení ILO spojováni se skupinou zaměstnanců

*5 propočít VÚPSV

Pro zařazení respondenta do konkrétní skupiny je vždy základním a rozhodujícím kritériem jeho skutečná aktivita na trhu práce v referenčním týdnu, nikoliv jeho tzv. obvyklé postavení. Definice jednotlivých ukazatelů VŠPS se soustřeďuje jen na základní ukazatele, které mají vazbu na populaci starší 15 let (mladší osoby jsou vždy považovány za ekonomicky neaktivní).

Za zaměstnané jsou považováni i učni, kteří dostávají mzdu, plat nebo odměnu. Obdobně studenti, osoby v domácnosti a další respondenti zabývající se především mimoekonomickými aktivitami, kteří však v referenčním období byli navíc v zaměstnání, jsou také považováni za zaměstnané. Do skupiny zaměstnaných naopak nejsou zahrnovány osoby na rodičovské (dříve další mateřské) dovolené, jejichž postavení má podle metodiky ILO odlišný charakter. Pro odvětvové zařazení zaměstnaných je rozhodující odvětví činnosti pracovníků.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
E. Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění				
OSVČ-účastní důchodového pojištění z toho	977,1	System podrobně vymezuje okruh OSVČ (v souladu s vymezením příjmů z podnikání podle zákona o daních z příjmů). Široce je vymezen okruh osob, které vykonávají SVČ jako vedlejší činnost (v zájmu motivace k tomuto typu SVČ a účasti těchto osob na důchodovém pojištění).	Specifické vymezení vedlejší SVČ a omezené informace o struktuře OSVČ.	Výroční zpráva a další informace České správy sociálního zabezpečení http://www.cssz.cz/stranky/vyrocnizpravy/2010/cz/index.html Pojistněmatematická zpráva o důchodovém pojištění 2012 http://www.mpsv.cz/files/clanky/13783/PMZ-2012.pdf
F. Evidence k realizaci zákona 47/2002 Sb.o podpoře malého a středního podnikání *1.				
Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
Podnikatelé celkem	2233,5			Ministerstvo průmyslu a obchodu - statistiky - 2011
z toho fyzické osoby	1908,9			http://www.rzp.cz/statistiky.html
Podnikatelé cizinci	91,0			

*1. <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-47>

Další informace lze získat dle Zákona č.106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím z databází České daňové správy a České správy sociálního zabezpečení:

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
G. Evidence k realizaci Zákona 586/1992 Sb., o dani z příjmů - Česká daňová správa - 2010				
Počet podaných daňových přiznání k dani z příjmu fyzických osob	1 817	Evidence členů podnikatele dle podaných daňových přiznání.	Nenulová daňová přiznání identifikují aktivní podnikatele. Umožňuje členění dle použitých paušálů.	Podklady České daňové správy - neveřejné
Počet daňových subjektů s nenulovým příjmem dle §7	916,5			
Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
H. Evidence k realizaci Zákona č. 455 / 1991 Sb. o živnostenském podnikání - 2010				
Zaměstnaní cizinci celkem	306,4			Podklady ČSU: Cizinci - zaměstnanost - datové údaje http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/65004E704E/\$File/c05t21.pdf
Cizinci evidovaní úřadem práce	215,4		Umožňuje členění cizinců dle zemí, pohlaví a postavení v zaměstnání.	
Cizinci s platným živnost. oprávněním	91,0	Evidence členů cizince v ČR		

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Informační (evidenční) systémy	Počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
I. Sčítání lidu, domů a bytů 2011				
Obyvatelstvo ekonomicky aktivní celkem	5080,6			
zaměstnaní celkem	4580,7			
zaměstnavatelé	164,9			
osoby pracující na vlastní účet	589,2			
pomáhající rodinní příslušníci	20,3			
Celkem *5	774,4	Systém vymezuje okruh OSVČ - jako zaměstnavatele, osoby pracující na vlastní účet a pomáhající rodinné příslušníky.	Specifické vymezení vedlejší SVČ a omezené informace o struktuře OSVČ. Podle věkových skupin, pohlaví a národnosti.	Statistické tabulky Obyvatelstvo podle sčítání lidu, domů a bytů 2011 http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/07000-12-n_2012-00t0 Tab. 608 Obyvatelstvo ekonomicky aktivní podle postavení v zaměstnání, podle věku, pohlaví a podle národnosti http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/AA002CC773/\$File/OBCR608.pdf
členové produkčních družstev	4,5			

*5 propočet VÚPSV

1.1.2 Shrnutí charakteristik osob samostatně výdělečně činných

Osoby samostatně výdělečně činné jsou podnikatelé, fyzické osoby, které podnikají na základě evidence nebo povolení, jsou jediným vlastníkem nebo spoluvlastníkem podniku nezapsaného do obchodního rejstříku, ve kterém pracují oni a případně jejich zaměstnanci i rodinní příslušníci. Toto podnikání se provozuje se snahou o dosažení zisku.

Příjmem samostatně výdělečně činné osoby je smíšený důchod.

Osoby samostatně výdělečně činné nemusí během sledovaného období vykazovat pracovní činnost.

Osoby samostatně výdělečně činné jsou fyzické osoby, které podaly nenulové přiznání o příjmu.

Osoby samostatně výdělečně činné se zahrnují i osoby, které v daňových přiznáních přiznaly nadpoloviční podíl celkového příjmu z jiných činností než ze zaměstnání.

Osoby samostatně výdělečně činné zahrnují také:

- pomáhající rodinné příslušníky podnikatele, bez pracovních smluv, kteří se zabývají zcela nebo zčásti tržní činností; bez ohledu na to, jak mnoho nebo málo práce do tohoto procesu vložili,
- domácí pracovníky, jejichž odměna je závislá na hodnotě výstupu z podnikání, bez ohledu na to, jak mnoho nebo málo práce do tohoto procesu vložili.

Neplacení dobrovolní pracovníci se nezahrnují mezi osoby samostatně výdělečně činné, neboť se nejedná o podnikání se snahou o dosažení zisku.

Členy družstev statistické sledování do skupiny osob samostatně výdělečně činných nezahrnuje, vykazuje je jako zaměstnance.

1.2 Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti

Informace o počtech, příjmech a někde i o zdanění sebezaměstnaných z jednotlivých států jsou sice k dispozici, ale metodicky jsou srovnatelné spíše růstové tendence v konkrétním státě než vzájemné přesné srovnávání úrovní v jednotlivých státech.

Počty a podíl sebezaměstnaných na pracovnících celkem v jednotlivých zemích jsou závislé i na přátelském nebo chladnějším prostředí k drobnému soukromému podnikání. Stanovené legislativní podmínky pro sebezaměstnané, hlavně jejich zdanění, jsou v jednotlivých zemích rozdílné. Právě ony však nejvíce ovlivňují zájem pracovníků o „sebezaměstnávání“. Podstatnou otázkou při rozhodnutí, zda být sebezaměstnavatelem, je také stabilita a jasnost stanovených podmínek podnikání.

Po nástupu velkých a především nadnárodních korporací, ale také po rychlém rozvoji mechanizace zemědělství a snížení počtu pracovníků v něm, začala rychlá změna struktury sektoru sebezaměstnaných spojená s postupným poklesem sebezaměstnanosti na celkové zaměstnanosti. Tento pokles není jednoznačný a je mezi státy

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

značně diferencovaný. V některých zemích se tento sektor stále ještě formuje a dotváří.¹¹

Rozsah sebezaměstnanosti je ovlivněn úrovní a strukturou národní ekonomiky. Vysoký podíl zemědělství na ekonomice bývá spojený s vysokým počtem drobných soukromých farmářů. Významná role připadá konkrétní daňové politice vůči jednotlivým skupinám sebezaměstnaných. Rozsah sebezaměstnanosti ovlivňuje situace na trhu práce, poptávka po pracovní síle a výdělková hladina. Nedostatek pracovních příležitostí vede k rozšiřování samostatné výdělečné činnosti. Naopak, nabídka pracovních míst a vyšší výdělek zvyšuje počty zaměstnanců na úkor sebezaměstnaných.

1.2.1 Sektor samostatné výdělečné činnosti ve světě

Vývoj podílu sebezaměstnanosti ve světě za posledních 45 let byl různorodý. Ve většině evropských států došlo k poklesu podílu sebezaměstnaných zhruba o 15 až 20 procentních bodů. Menší poklesy vykázaly Austrálie, Kanada, Island, Izrael, Nový Zéland a Švédsko. Stabilní je sektor samostatné výdělečné činnosti v Itálii, USA, Nizozemsku a Španělsku. Podstatnější nárůst sebezaměstnanosti zaznamenala Velká Británie, státy východní Evropy a Čína.

Posledních 15 let se snižovaly podíly sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve většině zemí, nejvíce v Portugalsku, o 16, v Řecku o 13 a v Turecku o 19 procentních bodů. Řecko i Turecko v minulých letech vykazovaly úroveň přes 50 %.

¹¹ Například v Rusku, bývalých východoevropských zemích, v Číně a podobně.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Tabulka č. 2 Dlouhodobý podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve vybraných zemích v %

	1966	1976	1986	1996	2007	2010	2011	změna za 45 let	změna za 15 let
Austrálie	15,9	15,2	16,8	15,1	12,9	11,6		-4,3	-3,5
Rakousko	27,8 ^a	19,2	14,8	13,7 ^h	14,4	13,8	13,4	-14,4	-0,3
Belgie	21,9	16,7	18,1	18,4 ^d	13,8	14,4	15,4	-6,5	-3,0
Kanada	14,8	9,7	9,7	11,3	9,3	9,2		-5,6	-2,1
Chile				29,8 ^l		26,5			-3,3
ČR				12,2	16,2	17,8	18,5	18,5	6,3
Dánsko	22,5 ^b	16,8	11,6	9,5	8,9	8,8	6,1	-16,4	-3,4
Finsko	29,6	20,2	14,9	14,5		13,5	12,1	-17,5	-2,4
Francie	25,1	17,8	15,8	11,6 ^c	9,0		9,0	-16,1	-2,6
Německo	19,1	13,6	11,5	10,6	12,0	11,6	11,2	-7,9	0,6
Řecko		52,4 ^e	50,7	46,1 ^c	35,9	35,5	32,4	-20,0	-13,7
Island	18	15,1	13,5	18,2	13,7	12,5		-5,5	-5,7
Írsko	34,4	28,3	23,4	20,9	16,8	17,4	16,4	-18,0	-4,5
Izrael				14, ^{2j}		12,8			-1,4
Itálie	37,4	24,1	29,9	28,9	26,4	25,5	23,3	-14,1	-5,6
Japonsko	38	29,4	24,9	17,7	13,4	12,3		-25,7	-5,4
Korea				36,7	31,8	28,8			-7,9
Mexiko				40,1	34,6	34,3			-5,8
Nizozemsko	18,5	12,7	11,3	12,5	12,4		14,1	-4,4	1,6
Nový Zeland	14	14,1	17,9	20,4	17,3			3,3	-3,1
Norsko	22,5	14,8	12,7	8,7	8,0	7,7	6,4	-16,1	-2,3
Polsko				29,5	23,5	22,8			-6,7
Portugalsko	25,9	35,2	31,3	28,7	24,2	22,9	12	-13,9	-16,7
Španělsko	36,8 ^g	31,5	30	25	17,7	16,9		-19,9	-8,1
Švédsko	13,1 ^g	8,2	6,5	11	10,6	10,9		-2,2	-0,1
Turecko			58,5 ^f	58,3	41,9	39,1			-19,2
Spojené království	6,7	8	11,5	13,6	13,8	13,9		7,2	0,3
USA	12,7	9,3	8,9	8,4	7,2	7,0		-5,7	-1,4
EU-27				17,8	15,9		15,6		-2,2
OECD				19,2	16,1				
Brazílie				37	32,9				
Čína				53,4 ^j	51,2			51,2	
Rusko				2,1	5,7	6,9		6,9	

Zdroj: Blanchflower D.G.: *Self-Employment in OECD Countries. Labour Economics 7 (2000) ss. 471-505*, OECD, *Self-employment in OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*, OECD Publishing 2009 dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2009-48-en> OECD: *Labour Force Statistics*, OECD (2009), OECD: *Self-employment in OECD "Self-employment"*, in *OECD Factbook 2011-2012: Economic, Environmental and Social Statistics*, OECD Publishing 2011, dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2011-61-en>, úprava VÚPSV

Poznámka: a=1969; b=1967; c=1995; d=1992; e=1977; f=1988; g=1968; h=1994; j=2000

K velkým změnám dochází především proto, že se mění podíl sebezaměstnaných v průměru. Podíly sebezaměstnaných nezemědělců na zaměstnanosti jsou dlouhodobě vyrovnanější.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Průměrný podíl sebezaměstnaných nezemědělců na zaměstnanosti se pohybuje kolem 24 %. Nejnižší hodnoty vykazuje Rusko - 4 %, Lucembursko 5,4 %, Norsko 6,7 %, USA 7,5 % a Dánsko 7,9 %. Nejvyšší podíly nad 30 % jsou v Africe celkem, Latinské Americe celkem i v Asii celkem. Nad 25 % vykazují Řecko, Itálie s rozsáhlým turistickým ruchem a Turecko. Hlavním diferenciativním faktorem úrovně podílu sebezaměstnanosti je úroveň hospodářského rozvoje státu, vyšší tvorba reálného HDP, resp. příjem na obyvatele a struktura ekonomiky.

Za poslední půlstoletí byly výrazné změny v podílu sebezaměstnaných bez zemědělců na zaměstnanosti:

- přírůstek v Brazílii 15 p.b., ve Velké Británii o 7 p.b. a v Kanadě o 7 p.b.
- pokles o 7 p.b. v Japonsku

V Africe a Latinské Americe došlo po boomu v 60.-80. letech 20. století k menšímu poklesu.

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Tabulka č. 3 Dlouhodobý podíl nezemědělských sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve světě v %

	1966	1976	1986	1996	poslední*	změna za 45 let	změna za 25 let
Austrálie	9,8	10,1	11,8	11,3	15,6	5,8	3,8
Rakousko	11,5 ^a	8,7	7,4 ^g	7,4	9,5	-2,0	2,1
Belgie	14,8	12,3	13,8	14,4 ^d	13,9	-0,9	0,1
Brazílie*	20,8	20,9	30,8	35,7	35,7	14,9	4,9
Kanada	8,3	6,2	6,9	8,9	15,6	7,3	8,7
Dánsko	12,9 ^b	10,4	7,7	7,2	7,9	-5,0	0,2
Finsko	7,6	7,4	6,6	9,1	10,9	3,3	4,3
Francie	12,5	9,8	9,5	7,8	8,6	-3,9	-0,9
Německo	10,0	8,1	7,7	8,3	11,3	1,3	3,6
Řecko		23,6 ^e	24,6	25,1 ^c	28,6	5,0	4,0
Hong Kong*	11,7	12,9	10,5	16,3	16,3	4,6	5,8
Maďarsko*	5,6	5,8	9,1	11,5	11,5	5,9	2,4
Island	9,0	7,7	8,6	13,2	13,2	4,2	4,6
India	31,2	44,0	37,6		37,6	6,4	0,0
Írsko	9,6	10,2	10,4	11,7	12,6	3,0	2,2
Itálie	20,8	14,1	20,5	20,8	25,1	4,3	4,6
Japonsko	18,3	17,1	15,8	12,0	11,2	-7,1	-4,6
Korea*	31,8	32,3	30,2	28,0	28,0	-3,8	-2,2
Lucembursko	11,8	9,0	7,6	5,4 ^c	5,4	-6,4	-2,2
Mexiko*	28,2	41,8	33,9	29,9	29,9	1,7	-4,0
Nizozemsko	11,6	8,2	7,6	9,6	11,3	-0,3	3,7
Nový Zeland	-	-	12,1	14,5	15,9	3,8	3,8
Norsko	8,7	7,6	7,1	5,4	6,7	-2,0	-0,4
Polsko*	2,3	4,2	11,6	13,1	13,1	10,8	1,5
Portugalsko	13,1	12,5	14,5	17,3	16,4	3,3	1,9
Rumunsko*	5,5		4,2	7,8	7,8		3,6
Rusko*			4,8	4,0	4,0		-0,8
Slovensko*			4,8	13,0	13,0		8,2
Slovinsko*			7,3	13,4	13,4		6,1
Španělsko	18,2	16,8	18,4	17,4	19,3	1,1	0,9
Švédsko	7,0 ^b	4,4	4,1	8,5	9,2	2,2	5,1
Turecko	29,2	24,2	21,9 ^f	22,8	25,6	-3,6	3,7
Spojené Království	5,3	6,6	9,6	11,3	12,7	7,4	3,1
USA	8,6	6,8	7,1	6,8	7,5	-1,1	0,4
Afrika*	27,0	46,2	47,7	36,7	36,7	9,7	-11,0
Latin. Amerika*	28,0	28,8	41,8	33,7	33,7	5,7	-8,1
Asie*	28,1	26,2	32,5	33,1	33,1	5,0	0,6
svět*	22,5	26,8	31,3	24,7	24,7	2,2	-6,6

Zdroj: Blanchflower D.G.: *Self-Employment in OECD Countries. Labour Economics* 7 (2000) ss. 471–505,
* *Statistiky OECD - Factbook - , Self-employment 2011-12: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing, dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2011-61-en>*

Poznámka: a=1969; b=1967; c=1995; d=1992; e=1977; f=1988; g=1994

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Ukazuje se, že ekonomická úroveň konkrétní země je pro podíl sebezaměstnaní důležitá, ale ne zásadní. Větší vliv má poloha státu - země kolem Středozevního moře s příznivými klimatickými podmínkami pro turistický ruch mají mnohdy vyšší podíly sebezaměstnaných. Velkou roli hraje i podíl zemědělství na HDP, viz Polsko, Rumunsko a Bulharsko. Postupný pokles manuální práce v zemědělství a přechod mnoha zemědělských firem ze sebezaměstnanecké formy na formu různých typů společností vede k poklesu podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti.

Podstatnou roli hraje všude fiskální politika státu vůči sebezaměstnaným a také pozitivně laděná politika některých států k podpoře a rozvoji soukromého drobného podnikání. Zejména podpora drobných zemědělců ve vyspělých zemích EU řeší sociální problémy ve společnosti.

Je nutné si uvědomit, že sebezaměstnaní jsou většinou vůči velkým podnikům ve slabší pozici. Jejich podpora je nutností. Proto se v Evropské unii propaguje nový pohled: „Think Small First“ (možno přeložit jako „dej přednost malému“) - dle dokumentu „A Small Business Act for Europe“¹² uvedeném v akčním plánu „The European agenda for entrepreneurship“.¹³

1.3 Závislá samostatná výdělečná činnost

Zdánlivá samostatná výdělečná činnost vzniká nejen v České republice. Střední a velké podniky přenášejí podnikatelská rizika na své subdodavatele. Ve snaze o maximalizaci zisku cestou úspor režijních nákladů přistupují k outsourcingu dodavatelských činností všeho druhu, vč. služeb. Kolem středních a velkých společností se tak vytváří v čase proměnlivý „hrozen“ obslužných a malých firem, vč. fyzických osob, které nesou náklady a přenesené podnikatelské riziko a zjednodušují řízení procesů a operací v rámci „mateřských“ firem.

Příklady konkrétních efektů u silnějších a větších podnikatelských subjektů při outsourcingu některých činností:

- snížení počtu nižšího managementu, který řídí „pomocné - drobné“ práce,
- snížení počtu plně nevytížených pracovníků,
- zbavení se pracovníků, především z dělnických profesí, u nichž složitost jejich řízení a především kontroly zvyšuje riziko jejich nepoctivosti, rozkrádání a podobně,
- eliminace nutné právní ochrany a sociálních rizik za pracovníky,
- eliminace plateb za neproduktivní čas, např. prostoje, dovolená, svátky, náhrady mzdy za pracovní neschopnost v důsledku nemoci nebo úrazu,
- snížení nákladů práce na pracovníka.

Zdánlivě sebezaměstnaní nejsou chráněni a jsou mnohem více ohroženi ekonomickými potížemi „monopolního zákazníka“, pro kterého jsou v pozici subdodavatele, druhotnou platební neschopností a rizikem snadného zániku. Závislá samostatná výdělečná činnost, díky daňovým úlevám pro sebezaměstnané, poškozují daňové zájmy státu.

¹² Evropská Komise: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - 'Think Small First' - A 'Small Business Act' for Europe, Document COM/2008/0394 final.

¹³ Evropská Komise: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Action Plan: The European agenda for Entrepreneurship (COM(2004) 70 final).

1. Vymezení osob samostatně výdělečně činných (OSVČ)

Závislí sebezaměstnaní (v angličtině dependent self-employed person, nebo false self-employed person nebo pseudo self-employed person) jsou v EU často postihováni orgány finanční správy. V mnoha případech se nejedná o snahu sebezaměstnaného podvést berní úřad, ale o vyhovění nátlaku zaměstnavatele na změnu dosavadního zaměstnavatelského vztahu na sebezaměstnavatelský, nebo o přijímání pracovníků pouze touto formou.

Hlavními znaky závislé činnosti osob samostatně výdělečně činných neboli „švarcsystému“:

- vystupování jménem zaměstnavatele - často včetně vizitek, e-mailové adresy, podpisu atd.,
- pravidelné stejné měsíční odměny za práci,
- práce pro jednoho zaměstnavatele a zákaz výkonu pro jiného,
- používání pracovních nástrojů „zaměstnavatele“,
- pevně stanovené pracovní místo,
- pevně stanovená a evidovaná pracovní doba,
- vztah nadřízenosti a podřízenosti, sebezaměstnaný je součástí organizační struktury zaměstnavatele,
- odpovědnost za škodu do zákonem stanoveného limitu,
- příliš malá specializace, obecnost dojednání a nároky typické pro pracovní smlouvy, např. nárok na placené volno a podobně.

V zahraničí jsou různorodé identifikátory závislé činnosti sebezaměstnaných:

- přechod ze zaměstnaneckého poměru do „obchodního“ smluvního vztahu s bývalým zaměstnavatelem nad rámec delší než 1 rok,
- nemá zaměstnance,
- minimálně 4/5 obratu jsou od jednoho odběratele,
- odběratel má v dané profesi i zaměstnance a sebezaměstnaný používá stejné zázemí jako oni,
- řidič bez vozidla.

Rozsah závislé samostatné výdělečné činnosti není možné sledovat. V ČR se její rozsah odhaduje v intervalu 100-200 tis. osob. Obecně se předpokládá její rozšíření po roce 2008, v důsledku ekonomické krize, kdy zaměstnavatelé touto cestou přenášeli své hospodářské potíže na bývalé zaměstnance.

2. Mezinárodní srovnání, česká specifika

Českou republiku po více než 20 letech transformace direktivně řízené ekonomiky na tržní charakterizuje téměř 20% podíl osob samostatně výdělečně činných na zaměstnanosti. Nízký je podíl soukromých farmářů, velká část působí ve II. sektoru NH, těžištěm se však staly služby. Chybějící dlouhodobější zkušenosti, a tím i kritéria hodnocení současné situace, nutí hledat analogie v tradičních tržních ekonomikách s nepřerušným vývojem soukromého podnikání. Východiskem komparace v rámci EU je definice sebezaměstnaných (self-employed) v mezinárodní normě ESA 95, se kterou pracují statistické služby zemí EU a Eurostat.

Těžiště činnosti sebezaměstnaných v evropských zemích je ve službách. Vysoká váha připadá zemědělství a rybolovu. Z toho vyplývající orientace především na místní trhy předurčuje národní specifika v regulaci aktivit sebezaměstnaných a jejich ochraně. Rozbor makroekonomických údajů a srovnání s ČR je z tohoto titulu obtížný.¹⁴ Pro orientaci v rámci EU vychází studie z údajů národních účtů jednotlivých zemí tak, jak je publikuje Eurostat a OECD. Národní účetnictví se opírá o definici ESA 95¹⁵ a jednotné metodické pokyny pro zpracování dat respondentskými zeměmi. I za těchto podmínek však jejich komentování musí přihlížet k národním interpretacím a stupni vzájemného vyladování postupu šetření a vykazování. Mezinárodní komparace tak může pouze identifikovat základní rozdíly v ČR ve srovnání se standardními zeměmi s nepřerušovanou tržní tradicí.

Předmětem analýzy a porovnání nebyl institucionální rámec aktivit sebezaměstnaných a legislativy v jednotlivých zemích. Text se orientuje na vztah vybraných parametrů trhu práce a rozsahu samostatné výdělečné činnosti. Závěr kapitoly se snaží definovat obecné rysy samostatné výdělečné činnosti v rámci EU a charakterizovat česká specifika jako zdroj možných korekcí v příštích letech.

2.1 Rozsah a struktura samostatné výdělečné činnosti v zemích EU

Česká republika ve srovnání se zeměmi EU vykazuje relativně vysoký počet sebezaměstnaných. Jejich podíl na zaměstnanosti je srovnatelný se Slovinskem a Kypru. Vyšších hodnot dosahovaly v roce 2011 pouze středomořské státy Řecko, Itálie, Chorvatsko s rozsáhlým turistickým ruchem a země s vysokým podílem soukromých farmářů, tj. Rumunsko, Bulharsko a Polsko.

¹⁴ V důsledku rozdílné legislativy, regulace lokálních trhů a ochrany živnostníků a zemědělců není možné objektivní srovnání ČR ani s Rakouskem a SRN. Obtížné je dokonce i vzájemné porovnání mezi Rakouskem a Německem i při vysokém stupni integrace obou ekonomik.

¹⁵ Eurostat: ESA 95, European system of accounts ESA, Eurostat 2005, dostupné na: <http://circa.europa.eu/irc/dsis/nfaccount/info/data/esa95/esa95-new.htm>

Tabulka č. 4 **Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti**

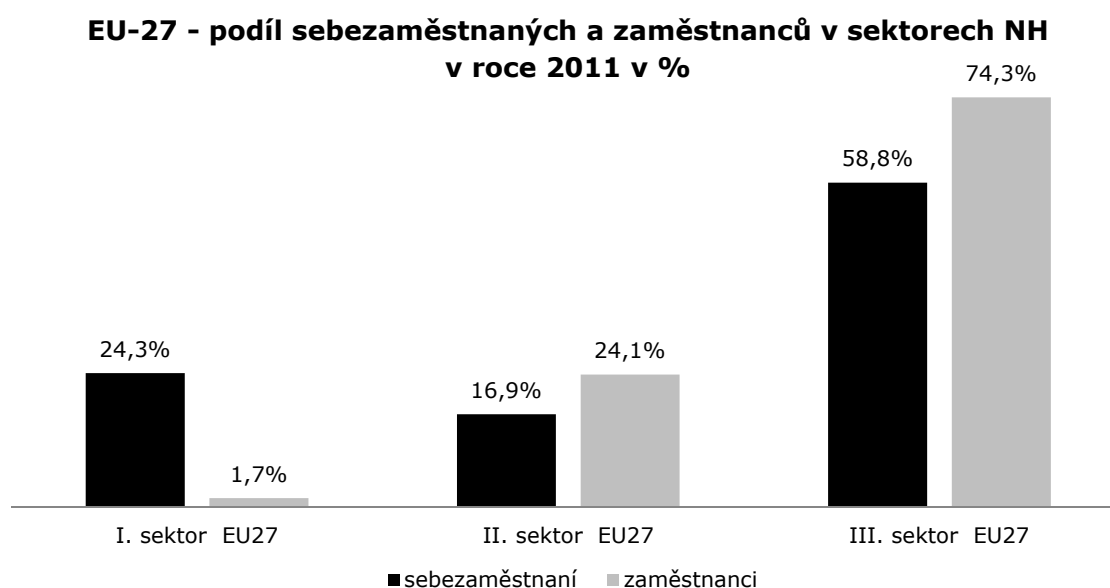
	rok						přírůstek v p.b.		
	1993	1995	2000	2005	2010	2011	1993-2011	1995-2005	2005-2011
EU-27*		17,6	16,5	16,1	15,4	15,2		-1,5	-0,9
EU-15*		15,5	14,3	14,3	14,0	13,9		-1,2	-0,4
Řecko			39,0	35,6	34,1	34,2			-1,4
Rumunsko			45,4	32,9	33,6	32,0			-0,9
Bulharsko		22,8	28,2	27,8	27,5	27,3		5,1	-0,5
Itálie	26,7	26,9	26,4	24,9	23,7	23,5	-3,2	-2,0	-1,4
Polsko		29,8	27,4	25,8	22,8	22,7		-4,1	-3,1
Slovinsko		19,1	18,2	17,2	17,9	18,2		-1,9	1,0
ČR	10,0	12,4	15,7	16,7	17,7	17,7	7,7	4,3	1,2
Kypr		24,3	23,2	21,9	17,7	17,2		-2,2	-4,7
Irsko		20,5	18,5	16,9	16,9	16,4		-3,6	-0,5
Belgie	18,2	18,0	17,1	16,0	15,9	15,9	-2,3	-2,0	-0,1
Slovensko		7,9	10,0	13,0	16,0	15,9		5,1	2,9
Makedonie			13,4	14,4	16,1	15,7		14,4	1,3
Nizozemsko	15,7	15,9	13,9	14,0	14,0	14,2	-1,5	-1,9	0,2
Velká Británie	13,5	13,7	11,8	12,6	13,6	13,8	0,3	-1,1	1,2
Chorvatsko				15,4	14,4	13,6			-1,8
Portugalsko		17,8	16,9	15,4	13,9	13,4		-2,4	-2,0
Rakousko*	13,9	13,3	13,1	13,5	13,5	13,2	-0,7	0,2	-0,3
Španělsko	19,2	18,8	15,8	14,3	13,3	13,1	-6,1	-4,5	-1,2
Malta		12,1	11,8	12,1	12,5	12,3		0,0	0,2
Finsko	13,8	13,7	12,2	11,3	12,3	12,0	-1,9	-2,4	0,7
Lotyšsko		14,9	15,1	11,8	11,6	11,5		-3,3	-0,3
Švýcarsko				11,9	11,2	11,3			-0,6
Německo	9,7	10,1	10,1	11,4	11,1	11,0	1,3	1,3	-0,4
Litva		18,8	19,7	16,9	11,0	10,6		-1,9	-6,3
Maďarsko		17,3	16,3	9,8	8,5	9,4		-7,5	-0,5
Francie	11,6	10,7	9,1	8,8	9,1	9,3	-2,3	-1,9	0,5
Estonsko	8,2	6,9	9,0	8,1	8,2	8,4	0,2	1,2	0,3
Dánsko	8,6	7,8	6,8	6,4	6,1	6,1	-2,5	-1,4	-0,2
Norsko	9,7	8,9	7,4	7,2	6,2	6,1	-3,6	-1,7	-1,1
Lucembursko	8,5	8,4	7,4	6,5	6,0	6,0	-2,5	-1,9	-0,5
Švédsko	6,7	6,8	6,5	5,6	5,6	5,3	-1,4	-1,2	-0,3
Lichtenštejnsko			3,4	5,8	5,0				
Japonsko*	17,8	17,5	16,0	14,1	11,8	12,1	-5,8	-3,4	-2,0
USA*	,5	8,2	7,4	7,3	6,8	6,6	-1,9	-1,0	-0,6

Zdroj: Eurostat: National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace), dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červen a červenec 2013, propočít VÚPSV

Poznámka: * údaje z června 2013; evropské země jsou seřazeny podle podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v roce 2011

Z tabulky je patrné, že význam ekonomické úrovně země není pro rozsah sebezaměstnaní jednoznačný. Mnohem silněji působí geografická poloha. Jižní země kolem Středomořího moře s příznivými klimatickými podmínkami a s rozsáhlým turistickým ruchem vykazují vysoké podíly sebezaměstnaných ve službách. Významná role připadá i podílu zemědělské malovýroby na HDP, klasickými případy jsou Polsko, Rumunsko a Bulharsko. Struktura sebezaměstnaných ve II. a III. národohospodářském sektoru odpovídá struktuře zaměstnanosti v jednotlivých zemích (mimo zemědělství a rybolov).

Graf č. 2 **Sebezaměstnaní a zaměstnanci podle sektorů NH v EU v roce 2011 v %**

Zdroj: Eurostat: *National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace)*, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červen 2013, propočet VÚPSV

Struktura samostatné výdělečné činnosti ve většině evropských zemí vykazuje:

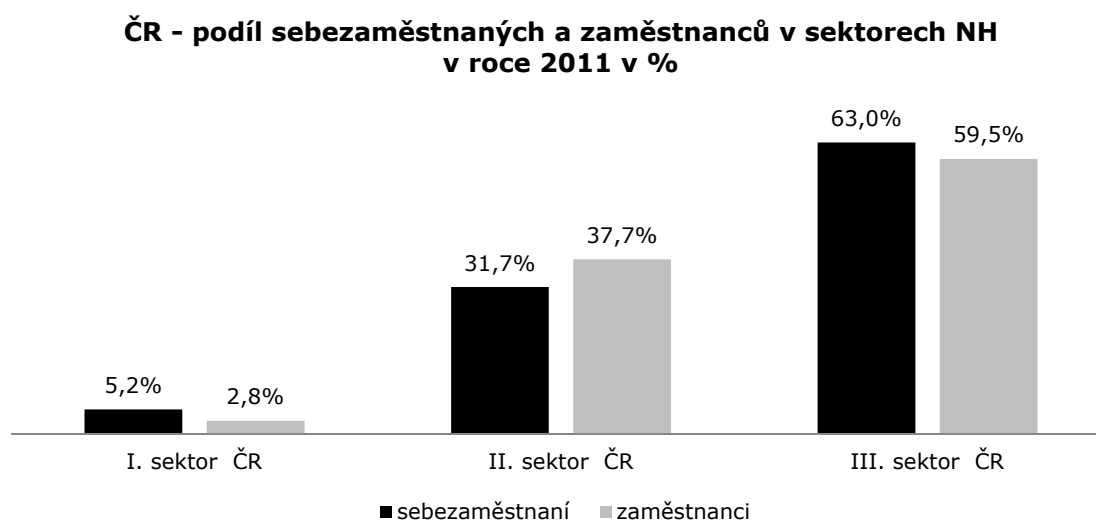
- převažující podíl služeb,
- relativně vysoký podíl zemědělství a rybolovu,
- nízký podíl průmyslu a stavebnictví.

Od uvedených proporcí se však odlišuje ČR s nízkým podílem soukromých zemědělců. Na rozdíl od ostatních postkomunistických zemí si zachovalo české zemědělství efektivní velkovýrobu (obdobný vývoj proběhl i ve Slovenské republice). Na rozdíl od průměru EU vykazuje ČR i vysokou a rostoucí četnost sebezaměstnaných ve službách nad podíl zaměstnanců. Důvody lze těžko analyzovat, souběžně zde působí:

- přátelské daňové prostředí pro firmy sebezaměstnaných,
- vysoký význam sebeuspokojení ze samostatné výdělečné činnosti,

- reakce na méně rozvinutý terciér v období „reálného socialismu“,
- ústup státu ze sektoru služeb a jejich postupná komercionalizace.

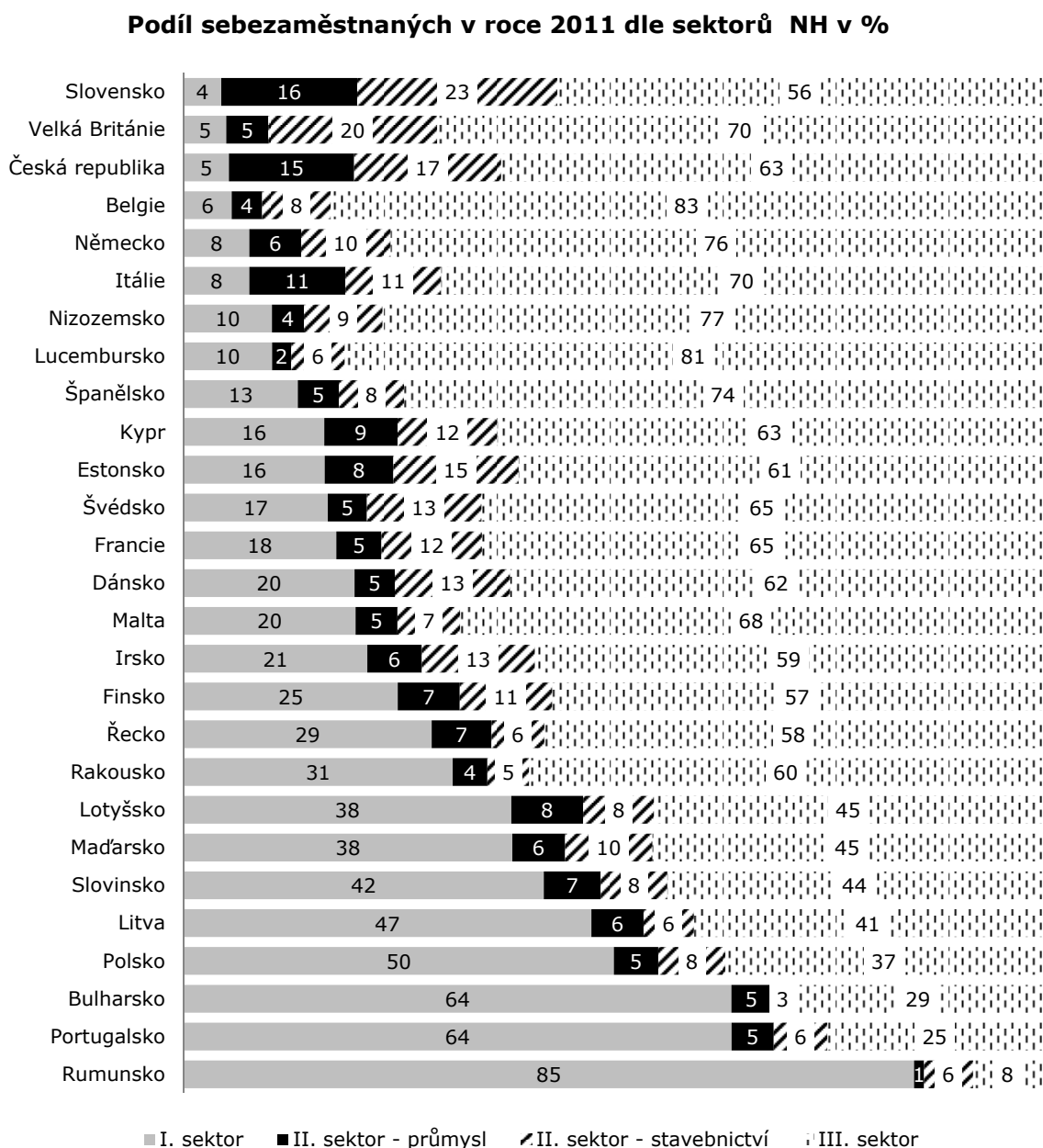
Graf č. 3 **Sebezaměstnaní a zaměstnanci podle sektorů NH v ČR v roce 2011 v %**

Zdroj: Eurostat: *National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace)*, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013, propočet VÚPSV

Nevyšší podíl služeb se vyskytuje ve vyspělých státech (od 60 % v Rakousku po 83 % v Lucembursku) a ve středomořských zemích s rozsáhlým turistickým ruchem (63 % na Kypru až 74 % ve Španělsku). Mimo ČR, Slovenska, Velké Británie, Belgie, Německa a Itálie se 4-8 % podílem dosahuje podíl sebezaměstnaných v zemědělství a rybolovu více než 10 %. Nejvyšší hodnoty lze sledovat v méně vyspělých zemích (38 % v Lotyšsku až 85 % v Rumunsku).

Graf č. 4 **Struktura sebezaměstnaných dle sektorů NH v EU v roce 2011 v %**

Zdroj: Eurostat: *National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace)*, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červen 2013, propočet VÚPSV

Poznámka: Země jsou seřazeny podle podílu sebezaměstnaných v priméru na celkovém počtu sebezaměstnaných.

Ze statistických dat Eurostatu je zřejmá tendence mírného poklesu podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v tradičních tržních ekonomikách, který vyplýval z rychlejšího růstu počtu zaměstnanců než sebezaměstnaných v období konjunktury. Na druhé straně v důsledku transformace direktivně řízených ekonomik na tržní se tomuto evropskému trendu v 90. letech vymykala většina transformujících se ekono-

mik postkomunistických zemí s poddimenzovaným sektorem samostatné výdělečné činnosti. Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v nich do roku 2000 rostl. Nejvyšší relativní přírůstky vzhledem k zaměstnanosti vykázaly ČR a Slovensko, kde se v roce 1989 samostatná výdělečná činnost prakticky nevyskytovala.

Tabulka č. 5 **Změna podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v p. b.**

	1993-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2011	1995-2011
EU-27	:	-1,1	-0,4	-0,9	-2,4
EU-15	:	-1,2	0,0	-0,4	-1,6
Rumunsko	:	:	-11,9	-0,9	:
Řecko	:	:	-3,4	-1,4	:
Bulharsko	:	5,5	-0,4	-0,5	4,6
Itálie	0,2	-0,6	-1,6	-1,5	-3,6
Polsko		-2,4	-1,7	-2,9	-6,9
Chorvatsko	:	:	-1,0	-2,7	:
ČR	2,4	3,3	0,8	1,0	5,1
Slovensko	:	-0,9	-1,0	1,1	-0,8
Kypr	:	-1,1	-1,1	-4,7	-6,9
Irsko	:	-2,0	-1,6	-0,5	-4,1
Belgie	-0,2	-1,0	-0,8	-0,1	-1,8
Slovensko	:	2,1	3,7	3,0	8,8
Makedonie	:	:	1,0	1,3	:
Nizozemsko	0,2	-2,1	0,0	0,2	-1,9
Velká Británie	0,2	-1,9	0,8	1,2	0,1
Rakousko	-0,6	-0,2	0,4	-0,3	-0,1
Španělsko	-0,4	-3,0	-1,6	-1,1	-5,6
Portugalsko	:	-0,9	-1,5	-3,0	-5,4
Malta	:	-0,3	0,3	0,1	0,1
Finsko	-0,1	-1,5	-0,9	0,7	-1,7
Lotyšsko	:	0,2	-3,2	-0,3	-3,3
Německo	0,4	0,1	1,2	-0,3	1,0
Maďarsko	:	-1,0	-3,6	-0,4	-5,0
Litva	:	0,9	-2,6	-6,3	-8,0
Francie	-0,9	-1,6	-0,2	0,5	-1,3
Estonsko	0,3	2,1	-0,9	0,3	1,5
Dánsko	-1,3	-1,0	-0,5	-0,4	-1,9
Norsko	-0,8	-1,5	-0,2	-1,1	-2,9
Lucembursko	-0,1	-1,0	-0,9	-0,1	-2,0
Švédsko	0,1	-0,4	-0,8	-0,3	-1,5
Japonsko	-0,3	-1,5	-1,9	-2,0	-5,4
USA	-0,3	-0,9	-0,1	-0,6	-1,6

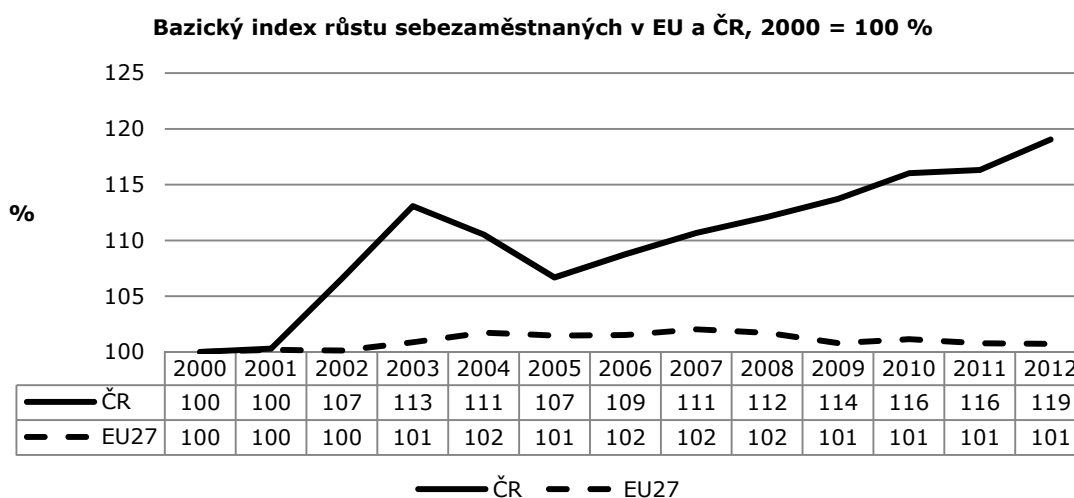
Zdroj: Eurostat: National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace), dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013, propočít VÚPSV

Poznámka: Země jsou seřazeny podle podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v roce 2011.

Pokles podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v EU nezastavilo ani uvolňování zaměstnanců v po roce 2008, resp. v roce 2009.¹⁶ Hospodářská krize, problémy v nižší poptávce po službách a zboží se dotkly i počtu sebezaměstnaných.

Hospodářskou krizi citelně pocítili sebezaměstnaní v méně rozvinutých evropských ekonomikách. Vyšší než 3% pokles počtu sebezaměstnaných v krizových letech 2008-2011 zatím vykazaly Irsko, „Jižní křídlo EU“, postsovětské země v Pobaltí a Bulharsko, kterých se ekonomická krize po přehřáté konjunktúře dotkla nejcitelněji. S uvedeným vývojem kontrastuje pohyb na Slovensku a v České republice, kde nadále působí stimuly k rozvoji sektoru samostatné výdělečné činnosti založené na počátku transformace československé ekonomiky. V období ekonomické krize vývoj počtu sebezaměstnaných táhly jejich přírůstky v zemědělství, v obchodě a v odborných a profesních službách. Z tohoto pohledu není pravděpodobné, že by zaměstnavatelé ve větší míře pod hrozbou ztráty zaměstnání vytlačovali své zaměstnance do méně nákladného režimu zdánlivé samostatné výdělečné činnosti („švarcsystému“)¹⁷. Při poklesu počtu zaměstnanců (osob v závislém pracovněprávním vztahu) pokračoval růst počtu osob samostatně výdělečně činných. V letech 2008-2011 na tři uvolněné zaměstnance připadal přírůstek 1 sebezaměstnaného. Obdobný vývoj ve stejné proporcii probíhal i na Slovensku.

Graf č. 5 **Vývoj počtu sebezaměstnaných**

Zdroj: Eurostat: *Annual national accounts, Population and employment - annual data, national concept*, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013

¹⁶ Trh práce reaguje na ekonomický výkon se zhruba ročním zpožděním.

¹⁷ V režimu „švarcsystému“ se zaměstnavatel:

- zbavuje závazků plynoucích z pracovněprávních norem, s pracovníkem může volně disponovat bez finanční náhrady,
- snižuje si náklady z titulu nižší odměny za fiktivně fakturovanou práci v důsledku neúměrně výhodného zdanění příjmu sebezaměstnaného.

V období krize se zaměstnavatelé ocitli pod hrozbou vyšší četnosti kontrol ze strany Inspektorátu práce cílených na závislou samostatnou výdělečnou činnost.

Tabulka č. 6 **Vývoj zaměstnanosti a počtu sebezaměstnaných v hospodářské krizi, přírůstek v %**

	zaměstnanci			sebezaměstnaní, vč. šedé ekonomiky		
	konjunktura	počátek krize	krize	konjunktura	počátek krize	krize
	2007/2005	2008/2007	2011/2008	2007/2005	2008/2007	2011/2008
Rumunsko	4,7	2,5	-3,9	-1,6	-3,2	1,4
Řecko	8,1	0,0	-17,4	-0,5	-0,4	-7,2
Bulharsko	2,9	1,2	-15,3	1,4	2,2	-7,0
Itálie	8,2	4,5	-1,6	0,5	-1,6	-3,9
Polsko	2,0	0,5	-0,7	-1,7	1,3	-1,7
Česká republika	4,2	1,6	-1,7	3,7	1,3	3,7
Slovinsko	5,9	2,5	:	3,3	1,8	3,2
Kypr	9,2	1,4	-2,6	-6,2	-7,6	-3,1
Írsko	5,5	2,1	-12,6	9,0	2,6	-18,4
Belgie	8,6	2,8	1,7	1,6	1,4	2,8
Slovensko	3,7	2,6	-6,0	9,3	8,3	10,1
Nizozemsko	:	:	-1,7	3,1	-0,1	2,9
Velká Británie	:	:	-1,3	4,7	0,5	5,3
Rakousko	11,3	4,4	:	:	:	:
Španělsko	3,1	-0,3	-14,4	1,4	-0,6	-12,2
Portugalsko	5,0	1,0	-9,2	-5,3	0,8	-13,1
Malta	3,8	1,4	6,2	3,8	2,6	5,1
Finsko	4,0	1,2	-2,2	5,3	2,3	3,2
Lotyšsko	8,2	1,3	-22,5	0,3	-5,7	-14,3
Německo	6,7	1,6	3,4	1,8	-0,4	1,3
Maďarsko	3,5	2,5	1,2	-6,0	-2,6	2,1
Litva	4,7	3,1	-15,6	-16,0	-16,5	-17,2
Francie	8,1	1,3	-0,9	2,0	0,8	1,9
Estonsko	9,2	-1,3	-5,5	18,9	-13,5	1,4
Dánsko	2,4	1,5	-4,4	-0,6	-0,0	-5,7
Lucembursko	1,4	-1,0	8,0	-0,5	6,8	5,9
Švédsko	1,2	0,8	1,7	4,4	-4,6	0,0

Zdroj: Eurostat: *Annual national accounts, Population and employment - annual data, national concept*, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013

Klesající trend poklesu podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v EU provázely radikální strukturální změny v sektoru samostatné výdělečné činnosti:

- výrazně klesal podíl sebezaměstnaných v zemědělství, lesnictví a rybolovu (v I. národohospodářském sektoru),
- rostl podíl počtu sebezaměstnaných osob ve službách (v III. sektoru národního hospodářství),
- ve vyspělých ekonomikách se snižoval podíl sebezaměstnaných v průmyslu a ve stavebnictví (ve II. sektoru NH),
- v méně vyspělých tranzitních ekonomikách rostl podíl průmyslu a stavebnictví (II. sektor).

2. Mezinárodní srovnání, česká specifika

Uvedené trendy zvláště výrazně vystupují u zemí s vysokým podílem sebezaměstnaných v priméru (Pobaltí a baltánské země EU). Tradiční tržní ekonomiky mají tento proces již za sebou a vstoupily do 2. etapy, do poklesu podílu sekundéru na aktivitách sebezaměstnaných. Z tohoto pohledu je možné hodnotit i růst váhy II. sektoru v postkomunistických zemích jako dočasný, z velké části kvantitativně ovlivněný rychlým poklesem počtu soukromých zemědělců.

Tabulka č. 7 **Změna podílu NH sektorů na struktuře sektoru sebezaměstnaných v náhodně vybraných evropských zemích v roce 2011 ve srovnání s rokem 2006 v p.b.**

	I. sektor	II. sektor	III. sektor	podíl I. sektoru na počtu sebezaměstnaných v %
ČR	1	-1	0	6
Belgie	1	-4	3	6
Německo	-2	0	2	8
Itálie	0	-1	1	8
Nizozemsko	-3	1	2	10
Lucembursko	-5	-1	6	10
Španělsko	-6	-8	14	13
Kypr	0	-1	1	16
Estonsko	-6	-4	10	16
Švédsko	-6	-1	7	17
Francie	-6	-1	7	18
Dánsko	-4	1	3	20
Írsko	-7	-5	12	21
Finsko	-6	1	5	25
Lotyšsko	-29	4	25	38
Litva	-14	2	12	47
Polsko	-13	5	8	50

Zdroj: Eurostat: National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace), dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červen 2013, propočet VÚPSV

Poznámka: Země jsou seřazeny podle podílu sebezaměstnaných v priméru na celkovém počtu sebezaměstnaných.

Z hlediska vývoje v ostatních zemích nestandardní strukturální změny v sektoru samostatné výdělečné činnosti v České republice charakterizují zvýšení nízkého podílu soukromých zemědělců, pokles podílu průmyslu (stavebnictví si podíl zachovalo) a stagnace podílu služeb.

2.2 Zdanění sebezaměstnaných - mezinárodní srovnání

Ekonomické aktivity sebezaměstnaných v celé EU podléhají zvláštní pozornosti a režimu. Nižší daně z příjmu sebezaměstnaných ve srovnání s korporacemi jsou v EU samozřejmostí. Z údajů v databázi MISSOC vyplývá, že např. v SRN nebo v Rakousku si mohou sebezaměstnaní vybrat mezi různými daňovými základy (např. rozdíl příjmů

a výdajů nebo přírůstek aktiv). V Polsku odvodům daní z příjmu nepodléhali farmáři s nízkou výměrou půdy.¹⁸

Specifickou oblastí jsou zemědělci, kdy vedle dotací z Unie stát přispívá na jejich sociální pojištění. Vzhledem k rozdrobenosti zemědělské výroby (mimo ČR a Slovensko) zůstali samostatně hospodařící farmáři významnou a sociálně citlivou částí populace. Jejich životní úroveň je zpravidla pod průměrnou národní hladinou. Obdobně přistupovaly některé vlády i k živnostníkům.¹⁹

ČR situaci řeší ve fiskální politice systémem odpočitatelných částek od základu daně a výdajovými paušály²⁰ a minimálním vyměřovacím základem sociálního a zdravotního pojištění vč. maximálních částek. Mimo to nejsou OSVČ povinny si platit nemocenské pojištění.

Na základě OECD pravidelně zveřejňovaných údajů v Revenue statistics provedl VÚPSV modelový propoččet odvodu daní a sociálního pojištění na jednotku HDP korporacemi a sebezaměstnanými v zemích EU, které byly současně i členy OECD. Model předpokládá stejnou produktivitu práce v korporacích a u sebezaměstnaných. Vychází ze skutečné složené daňové kvóty a podílů jednotlivých daní a pojistného na HDP v členění celkem a podle daňových plátců. Nestrukturované údaje (např. daně za zboží a služby, majetkové daně, cla, daně z příjmů domácností zaměstnanců a sebezaměstnaných) klíčovál podle struktury zaměstnaných. Výsledkem jsou náklady daní korporací a sebezaměstnaných na jednotku HDP, pracovně nazvané „jednotkové daňové náklady“. Jednotkové daňové náklady korporací zahrnují i daně a pojistné placené zaměstnanci ze mzdy.²¹ Vzhledem k disponibilním údajům OECD propoččet pracuje v podmínkách roku 2010.²²

¹⁸ Blíže Prušvic, D. a kol. Porovnání výběru pojistného a daní. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-87007-99-0, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>

¹⁹ Systém bilaterálních příspěvků nebo dávek v sociálním a zdravotním zabezpečení se uplatňoval např. v Německu, Řecku, Francii, Rakousku, Itálii a na Kypru.

²⁰ Výdajové paušály mají být zjednodušením administrativy pro sebezaměstnané. Ve skutečnosti však výrazně snižují základ daně.

²¹ Z porovnání nákladů práce v EU vyplynulo, že sociální partneři berou zdanění výtěžku v úvahu při vyjednávání o mzdách a pracovních podmínkách. Zaměstnavatel v hrubé mzdě vyplácí i prostředky na zdanění mzdy na straně zaměstnance. Blíže Baštýř, I., Prušvic, D., Vlach, J. Náklady práce v ČR, VÚPSV, Praha 2004 dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>

²² Popis modelu obsahuje monografie Průša, L., Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. 112 s. ISBN 978-80-7416-011-0, s. 60 - 61, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>

Tabulka č. 8 **Relace zdanění jednotky HDP u sebezaměstnaných a u korporací v roce 2010**

	korporace		sebezaměstnaní		relace zdanění jednotky HDP u sebezaměstnaných a u korporací
	daně celkem a pojištění celkem na HDP v %	daně celkem a pojištění celkem na jednotku HDP v %	daně celkem a pojištění celkem na HDP v %	daně celkem a pojištění celkem na jednotku HDP v %	
Řecko	22,1	33,7	7,9	22,9	0,679
Itálie	36,2	47,3	7,2	30,8	0,652
Polsko	26,2	33,9	5,6	24,6	0,725
Slovensko	32,2	39,0	5,2	29,7	0,761
ČR	31,0	37,5	3,7	21,4	0,571
Irsko	23,9	29,1	3,9	21,9	0,753
Slovensko	25,9	30,7	3,1	19,6	0,637
Belgie	38,1	45,3	5,1	31,9	0,704
Nizozemsko	33,9	39,3	4,3	31,3	0,796
Portugalsko	27,3	31,9	3,3	22,7	0,711
Velká Británie	30,6	35,3	3,7	27,6	0,781
Rakousko	38,1	44,7	4,6	31,1	0,696
Španělsko	27,9	32,3	2,7	19,8	0,614
Finsko	38,8	44,2	3,8	31,2	0,707
Německo	34,1	38,3	3,2	29,2	0,762
Lucembursko	35,1	38,6	2,5	27,2	0,704
Francie	39,8	43,8	2,6	28,3	0,646
Maďarsko	37,4	41,1	2,5	28,1	0,684
Dánsko	45,3	48,3	2,8	45,4	0,940
Švédsko	45,0	47,6	1,7	31,1	0,653
USA	22,7	24,5	1,4	19,1	0,780

Zdroj: OECD: Revenue statistics 2012 OECD 2012, ISBN: 9789264179790 (PDF), dostupné na http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/revenue-statistics-2012_rev_stats-2012-en-fr; Eurostat: Annual national accounts, Population and employment - annual data, national concept, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013, propočít VÚPSV

Poznámka: Státy jsou seřazeny sestupně podle podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v roce 2010.

Specifický okruh zemí představují země jihu Evropy, tj. Španělsko, Portugalsko a Řecko, které tradičně vykazují vysoký počet sebezaměstnaných. Nízké jednotkové daňové náklady v těchto případech řeší spíše sociální stabilitu společnosti. V důsledku setrvačně působících stimulů k rozvoji samostatné výdělečné činnosti dosahovaly nejnižší úroveň jednotkových daňových nákladů Slovensko a Česká republika, kde mají sebezaměstnaní širokou míru volnosti při daňové optimalizaci. Nízká složená daňová kvóta v Irsku a v USA se promítala do zdanění sebezaměstnaných.

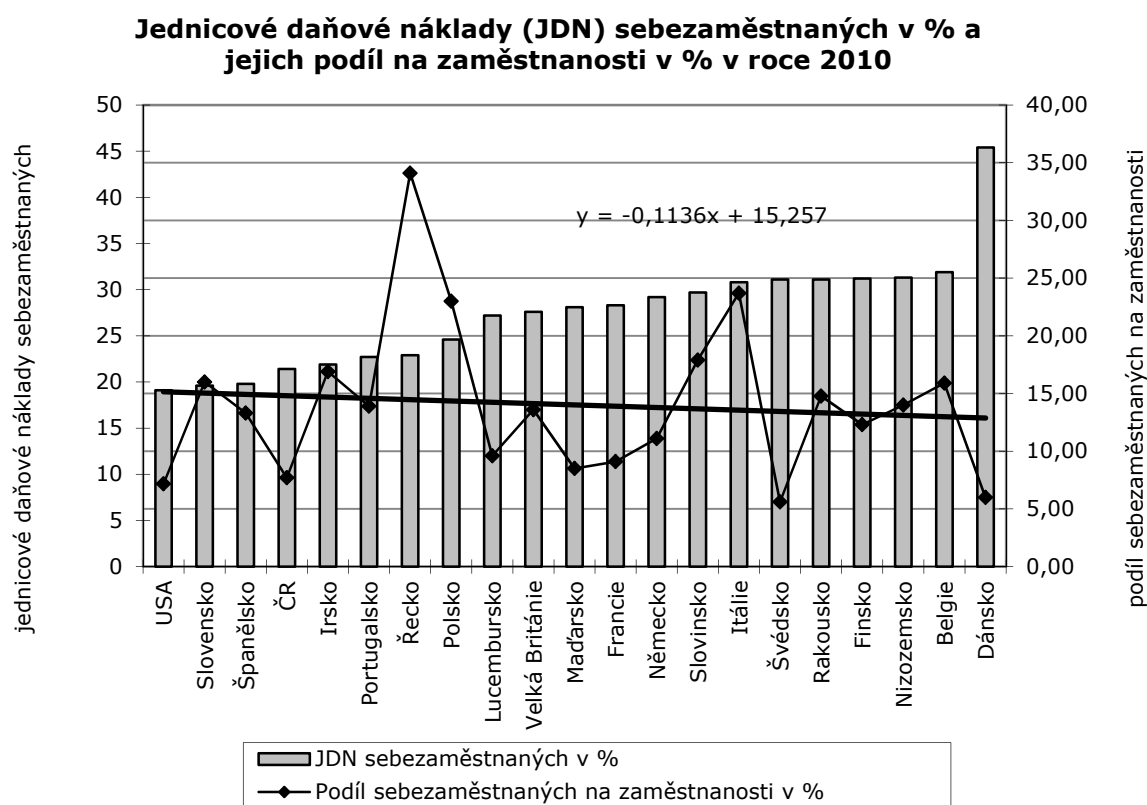
Z uvedeného modelu vyplývá, že daňové zvýhodnění osob samostatně výdělečně činných je obvyklou praxí. Jeho intenzita je však v jednotlivých zemích různá. Vyplývá z národní daňové kvóty a ze zvýhodnění vůči korporacím. Relace jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných ke korporacím se pohybuje od 0,57 v ČR do 0,94 v Dánsku.

Analýza údajů o zdanění sebezaměstnaných a jejich podílu na zaměstnanosti neprokázala těsnou závislost a jednoznačný vztah. Na situaci v každé zemi působí celá řada dalších vzájemně se prolínajících faktorů. Nejdůležitější z nich jsou:

- geografická poloha a na ní závislý turistický ruch, tj. jižní země kolem Středomoří a Atlantiku, popř. Alpy v případě Rakouska,
- struktura národní ekonomiky, rozsah priméru a vývoj zemědělské malovýroby,
- uplatňovaný sociálně ekonomický model,²³
- v případě postkomunistických zemí reakce na omezování málo produktivního sektoru samostatné výdělečné činnosti v období státní direktivně řízené ekonomiky.

Daňové podmínky nemají jednoznačný vliv na rozsah sektoru samostatné výdělečné činnosti, náleží jim úloha „hygienického faktoru“. Zdanění sebezaměstnaných pouze vytváří prostor pro působení výše uvedených faktorů.

Graf č. 6 **Jednicové daňové náklady a podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v roce 2010**

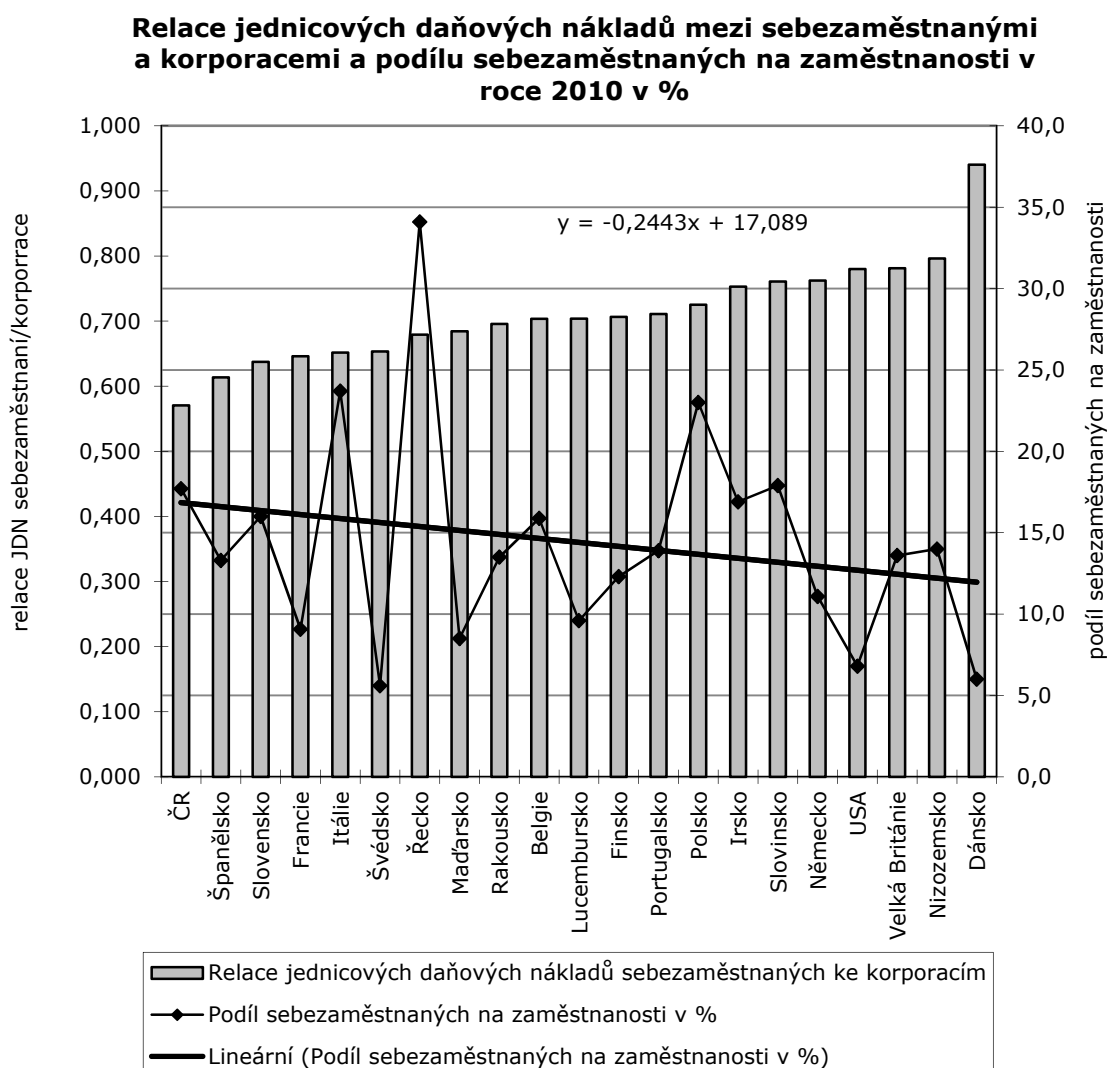

Zdroj: OECD: *Revenue statistics 2012* OECD 2012, ISBN: 9789264179790 (PDF), dostupné na: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/revenue-statistics-2012_rev_stats-2012-en-fr; Eurostat: *Annual national accounts, Population and employment - annual data, national concept*, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013, propočten VÚPSV

²³ Anglosaský, kontinentální a severský model. V jednotlivých zemích se modely vzájemně prolínají.

Intenzivněji působí konkrétní podmínky v každé zemi, tj. relace zdanění podniků sebezaměstnaných a korporací.

Graf č. 7 **Relace jednicových daňových nákladů a podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v EU**

Zdroj: OECD: Revenue statistics 2012 OECD 2012, ISBN: 9789264179790 (PDF), dostupné na http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/revenue-statistics-2012_rev_stats-2012-en-fr Eurostat: Annual national accounts, Population and employment - annual data, national concept, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/database, červenec 2013, propočít VÚPSV

Analýza danění v roce 2010 potvrdila výsledky o minimálním významu daní pro samostatnou výdělečnou činnost v rámci EU z roku 2005.²⁴ Vyšší význam připadá rozdílu mezi zdaněním sektorů samostatné výdělečné činnosti a korporací.

Obdobné poznatky vyplynuly i z terénních šetření sociálních a ekonomických podmínek osob samostatně výdělečně činných v ČR z let 2007 a 2012. Respondenti v obou šetřeních uváděli na prvním místě mezi důvody k samostatné výdělečné činnosti pocit seberealizace a svobodného rozhodování. Daňové důvody obsadily jednu z posledních příček motivační škály.²⁵

2.3 Společné rysy sebezaměstnaní v EU

Z mezinárodního porovnání rozsahu a významu sebezaměstnaných v národních ekonomikách vyplývá, že na jejich podíl na zaměstnanosti a strukturu a postavení ve společnosti působila a působí řada faktorů. V každé zemi je situace jiná v závislosti na historickém vývoji a na konkrétních podmínkách místního trhu, institucionálním rámci a právní úpravě drobného podnikání. V zásadě lze však konstatovat společné, obecně platné rysy:

1. Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve většině zemí EU v období let 1995-2011 vykazoval tendenci k mírnému poklesu, který pokračoval i v období hospodářské krize. Uvedenému pohybu se vymykají pouze některé postkomunistické státy - Česká republika, Slovensko, SRN (patrně vliv východních zemí) a Estonsko.
2. Rozhodující oblastí pro aktivity sebezaměstnaných v EU, mimo postkomunistické země u Baltu a na Balkáně, je sektor služeb. Podstatná část služeb se zatím v EU omezuje na lokální trhy. Stimulace jejich volného pohybu na jednotném vnitřním evropském trhu je již léta předmětem zájmu Komise, naráží však na ochranu národních trhů práce. Vysoká poptávka na lokálních trzích se odráží ve vysokém stupni zapojení sebezaměstnaných v sektoru služeb v nejvyspělejších státech jako SRN, Nizozemsko, Belgie, Lucembursko (více než 3/4 podíl). Významná váha III. národohospodářského sektoru pro počet sebezaměstnaných se projevuje v zemích, kde díky turistickému ruchu služby působí přes hranice lokálních trhů. V této souvislosti vystupuje jako samostatná oblast jižních zemí, tj. Španělska, Itálie, Řecka a Kypru. Lze přepokládat, že do této skupiny patří i Portugalsko a Malta (možná i Rakousko, za které však analýza neměla potřebné údaje).
3. Specifický problémový okruh pro sebezaměstnané jsou odvětví I. sektoru (zemědělství, rybolov, lesnictví). Přes nízkou váhu celkové zaměstnanosti v priméru v rámci EU se soukromí farmáři podílejí na struktuře sebezaměstnaných zhruba 1/4. V méně vyspělých státech jako Polsko, Litva, Lotyšsko, Bulharsko a Rumunsko zůstávají sledovaná odvětví těžištěm samostatné výdělečné činnosti (od 40% podílu v Lotyšsku do 85% v Rumunsku v roce 2011). Podpora provozovatelů malých hospodářství (farmářů) je pro většinu států Unie řešením zaměstnanosti a sociální stability. Z těchto proporcí se vymykají pouze Česká republika a Slovensko s 5%

²⁴ Průša, L., Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-7416-011-0, s. 59-65, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>

²⁵ Blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2013, ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>, s. 19-29

podílem, které si zachovaly zemědělskou velkovýrobu i v období ekonomické transformace, a nejnáročnější ekonomiky západní Evropy (Velká Británie, Belgie).

4. Vývoj struktury evropského sektoru samostatné výdělečné činnosti charakterizuje pokles váhy sebezaměstnaných v priméru ve prospěch terciéru. Pouze v méně rozvinutých zemích mírně stoupá váha sekundéru.
5. Ekonomická aktivita sebezaměstnaných vykazuje nižší zdanění ve srovnání s korporacemi. Výhody vyplývají z konstrukce daňového základu a vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění. V některých zemích západní Evropy (i v Polsku) stát navíc dotuje sociální zabezpečení zemědělců. Některé státy tak postupují i v případě řemeslníků (SRN, Kypr). Daňová zátěž sebezaměstnaného je ve srovnání s korporacemi o 1/4 až o 1/3 nižší. Výjimkou jsou pouze Česká republika, kde se relace jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných a korporací blíží 1/2, a Dánsko, kde relace v roce 2010 dosáhla 94 % (92 % v roce 2005). Zdanění sebezaměstnaných zejména ve II. a III. sektoru však rozsah ekonomické aktivity sebezaměstnaných neovlivňuje významně.

2.4 Specifika výkonu samostatné výdělečné činnosti v České republice ve srovnání s EU

Česká republika, kde samostatná výdělečná činnost měla ve druhé polovině 20. století přerušovaný vývoj, začínala v roce 1990 prakticky od začátku.²⁶ Některé zdroje uvádějí souvislost s předúnorovou živnostenskou tradicí.²⁷ V této souvislosti je však třeba připomenout, že ještě v roce 1950 se udržoval prvorepublikový 3/4podíl zemědělců na počtu samostatně hospodařících. Z tohoto pohledu jsou data z první poloviny 20. století s vývojem v 90. letech a současným stavem nesouměřitelná.

Od 50. let do konce 80. let majetková a podnikatelská omezení Československo uplatňovalo důsledněji než ostatní státy sovětského bloku. Zákonem uznávaná majetková práva občanů se omezovala na spotřební předměty. Kontrolu výrobních prostředků a zdrojů podnikání monopolizoval stát sobě nebo jím kontrolovaným družstvům.

Transformační proces vynesl Českou republiku, co se týče počtu sebezaměstnaných, nad průměr EU i nad úroveň ostatních přistupujících postkomunistických zemí. Překotný vývoj s sebou přinesl a přináší řadu nestandardních rysů a proporcí:

1. Stále rostoucí vysoký podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti, který se pohyboval v roce 2011 o více než 3 procentní body nad průměrem EU-27 a 4 p. b. nad úrovní EU-15. Údaje z ostatních zemí signalizují směr k poklesu. Z tohoto pohledu je česká situace srovnatelná pouze se Slovenskem. Růst podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti nezastavila ani hospodářská krize po roce 2008.
2. Fiskální politika České republiky směřuje k podpoře osob samostatně výdělečně činných. Jednotkové daňové náklady dosahují zhruba poloviny úrovně korporací, tj. nejvyššího stupně zvýhodnění v rámci členských zemí EU sledovaných OECD. V ostatních zemích se jednotkové daňové náklady sebezaměstnaných pohybují na

²⁶ Národní účty ČSÚ v roce 1990 vykazují pouhých 114 tis. osob samostatně výdělečně činných a v roce 2011 jejich počet vzrostl na 906 tis.

²⁷ V letech 1991-1998 obdržely fyzické osoby v rámci restitucí majetek za zhruba 70-130 mld. Kč (Zpráva vlády o stavu společnosti, březen 1999).

2/3 úrovně korporací. V absolutním vyjádření patří české jednotkové daňové náklady osob samostatně výdělečně činných mezi nejvyšší v EU.

3. Od standardních proporcí členských zemí se česká struktura OSVČ odlišuje relativně vysokým podílem odvětví sekundéru. Českých 31 % v roce 2011 vysoce vyčnívá nad strukturou ostatních zemí EU, nejbližší je pouze Slovensko se svým téměř 39% podílem v roce 2011.²⁸ Těžištěm anomálie je stavebnictví, které se na celkovém počtu osob samostatně výdělečně činných podílí zhruba 1/5. Vyšší úroveň dosahují pouze Velká Británie a Slovensko. V ostatních vyspělých státech se uvedené odvětví podílí na sebezaměstnanosti zhruba 10 %. Struktura sebezaměstnaných odráží nedostatečnou ochranu rovného konkurenčního prostředí a trhu práce před „švarcsystémem“.
4. Přestavba zemědělství na velkovýrobní základ (dokončení procesu združstevnění v polovině 60. let) se projevila v nízkém počtu samostatně hospodařících rolníků. Horší pracovní podmínky farmářů, vysoká produktivita práce velkých podniků, nízké výkupní ceny a radikální pokles životní úrovně zemědělských rodin²⁹ nevytvořily motivační prostor pro samostatné hospodaření. I přes na české poměry vysoký podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve výši zhruba 18 % je aktivita osob samostatně výdělečně činných v priméru ve srovnání s evropskými i vyspělými zeměmi nízká, na celkovém počtu sebezaměstnaných se podílely v roce 2011 zhruba 6 %. V ostatních zemích, kromě Slovenska, Velké Británie a Belgie, se podíl sebezaměstnaných v zemědělství pohybuje v intervalu od 8 % v Německu do zhruba 85 % v Rumunsku.
5. Na rozdíl od EU pokračoval v ČR růst počtu sebezaměstnaných i v období hospodářské krize, kdy se jejich počet zvýšil mezi léty 2008-2012 o 6 %.³⁰ Období posledních 4 let charakterizuje evropsky nestandardní růst počtu soukromých farmářů (+ 22 %). V rozporu s tendencemi v EU stagnoval podíl služeb.

²⁸ V ostatních zemích EU se podíl sebezaměstnaných v sekundéru pohybuje kolem 20 % i níže.

²⁹ Podle propočtů příjem na osobu v zemědělských domácnostech dosáhl úrovně roku 1989 až v roce 2005 (údaje národních účtů, propočty MPSV, Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993-2007, Praha 2008). V relaci ke stejnému ukazateli za rodiny zaměstnanců se propadl z úrovně 1,021 v roce 1990 na hodnotu 0,879 v roce 2005. ČSÚ od roku 2006 příjem zemědělských domácností nesleduje.

³⁰ ČSÚ: HDP, národní účty, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty

3. Základní rysy ekonomických aktivit osob samostatně výdělečně činných v ČR v hospodářské krizi

V období hospodářské krize v ČR pokračoval růst počtu osob samostatně výdělečně činných, přírůstek v roce 2012 ve srovnání s rokem 2008 dosáhl 6 %.³¹ Podle údajů národního účetnictví produktivita práce³² v sektoru samostatné výdělečné činnosti v letech krize klesla ze 463 tis. Kč v roce 2008 na 445 tis. Kč v roce 2011 v běžných cenách, tj. o 4 %. Obdobný vývoj byl i ve srovnatelných ekonomikách. Podle údajů České správy sociálního zabezpečení je pro zhruba 3/4 sebezaměstnaných příjem ze samostatné výdělečné činnosti hlavním. Pro zbylou 1/4 lze mluvit o přivýdělku. Přibližně 4/5 sebezaměstnaných vyvíjejí svoji podnikatelskou činnost bez zaměstnanců.

Vzhledem k omezeným a často rozporným statistickým a administrativním datům bere monografie v úvahu výstupy terénního šetření sociálních a ekonomických podmínek sebezaměstnaných v ČR v roce 2012³³ (dále jen „šetření OSVČ 2012“). Terénní šetření řešitelé orientovali na zjištění postojů fyzických osob, podnikajících buď jako jednotlivci (jde o nejpočetnější skupinu sebezaměstnaných) nebo provozujících malé podniky. Významným zdrojem informací bylo šetření o daních z příjmů fyzických osob - sebezaměstnaných.³⁴

Získané výstupy doplnily a rozšířily informace ze statistických zjišťování a administrativních zdrojů. Statistické a administrativní informace o této společenské skupině jsou ve srovnání s ostatními velkými společenskými skupinami (zaměstnanci, důchodci) omezené a bez vnitřní strukturalizace.

Interpretace výsledků šetření OSVČ 2012 musí přihlížet k omezením, která plynou z rozsahu a kvality výběru respondentů (technicky nebylo možné zachytit zdánlivou samostatnou výdělečnou činnost - „švarcsystém“ a cizince). Na druhé straně jasně vystupují rozdíly stanovisek mezi respondenty, pro které je podnikání hlavním zdrojem příjmů, nebo si jím pouze přivydělávají, i mezi hlavními segmenty podnikatelů, které jsou vymezeny zákonnými úpravami (soukromí zemědělci, živnostníci, svobodná povolání).

Šetření bylo druhým komplexnějším průzkumem odrážejícím aktuální názory společenské vrstvy drobných podnikatelů na podstatné okruhy jejich sociálně-ekonomického postavení, motivů chování a sebehodnocení v období hospodářské krize; šetření zahrnuje více než 1 000 respondentů. Průzkum navazoval na obdobné šetření s více než 1 100 respondenty v roce 2006, tj. v období konjunktury. Porovnání výsledků z let 2006 a 2012 umožňuje charakterizovat změny v ekonomickém postavení sebezaměstnaných v důsledku ekonomické krize, která zasáhla ekonomiku po roce 2008.

³¹ Zdroj ČSÚ: HDP, národní účty dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty, listopad 2013

³² čistý smíšený důchod na osobu samostatně výdělečně činnou

³³ Blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na <http://praha.vupsv.cz/>

³⁴ spolupráce VÚPSV, Katedry veřejných financí VŠE a Generálního finančního ředitelství

3.1 Motivace k samostatné výdělečné činnosti

Motivaci k podnikání sledovalo šetření OSVČ 2012. Obdobně jako v roce 2006 existovala vysoká míra shody respondentů na nejsilnějších motivech jejich orientace na podnikání. V souhrnu všech dotázaných i v jejich hlavních strukturách převažovaly motivace typu samostatnost rozhodování, vyšší uspokojení z pracovní činnosti a seberealizace oproti zaměstnaneckému postavení a rovněž aktivní, tvůrčí charakter podnikatelské činnosti. Tyto faktory preferovali respondenti v téměř dvou třetinách odpovědí. Jejich vyšší podíl je zaznamenán u respondentů s podnikáním jako hlavním příjmovým zdrojem (zejména u podnikatelů ve svobodných povoláních). Nižší míra těchto faktorů je přítomna v odpovědích u osob s podnikáním jako vedlejším příjmovým zdrojem (mírně přes polovinu), kteří ve vyšší míře uvádějí ekonomické důvody. Váha „tradicionálních“ motivů (restituce, pokračování v rodinné tradici, předání firmy dědicům) je významná u soukromých zemědělců.

Tabulka č. 9 **Motivace k podnikání, hlavní samostatná výdělečná činnost, četnost preferenčních odpovědí v %**

motivace	zákon o podnikání		
	zemědělci	živnostníci	svobodná povolání
seberealizace	50	63	69
ekonomické důvody	19	29	19
rodinná tradice (restituce, tradice, předání firmy dědicům)	31	8	12

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Tabulka č. 10 **Motivace k podnikání, vedlejší samostatná výdělečná činnost, četnost preferenčních odpovědí v %**

motivace	zákon o podnikání		
	zemědělci	živnostníci	svobodná povolání
seberealizace	33	48	64
ekonomické důvody	11	45	31
rodinná tradice (restituce, tradice, předání firmy dědicům)	56	7	5

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Počátek podnikání po období „reálného socialismu“ je alokován do období devadesátých let a pro podnikatelskou kontinuitu, resp. pro vytváření tradic je zřejmě dosavadní období podnikání časově nedostatečné.³⁵ Rodinné tradice v podnikání narušil dvoupříjmový model domácností rozvíjený ve druhé polovině 20. století a z něho vyplývající relativní ekonomická samostatnost životních partnerů a členů domácnosti. Podle statistických dat podniká pouhých 3,5 % osob samostatně výdělečně činných za pomoci rodinných příslušníků.

Preference seberealizace v samostatném podnikání se projevuje i v hodnocení celkových pracovních a životních podmínek, které osoby samostatně výdělečně činné

³⁵ Déle než 14 let podnikala více než polovina šetřených sebezaměstnaných.

hodnotí ve srovnání se zaměstnanci jako lepší. Přesto, že ve srovnání s rokem 2006 vzrostlo kritické sebehodnocení a svoji společenskou prestiž považují za rovnocennou se zaměstnanci, neměnily by v případě vyššího nebo stabilního příjmu ze zaměstnání svoje samostatné ekonomické aktivity za závislý pracovní vztah.

Ve většině případů sebezaměstnaní pracují doma nebo v minimální vzdálenosti od domova, což významně ovlivňuje pracovní režim (splývání pracovního a volného času). Ve srovnání s rokem 2006 šetření OSVČ 2012 signalizuje lepší organizaci práce. Významně se zvýšil rozsah volného času měřeného časem pro rodinu, přátele, péči o zdraví, týdenní pracovní dobou a délkou dovolené. V šetření v roce 2006 si časový rozvrh řídili většinou pouze duševně pracující, u manuálních zaměstnání čas práce a volna splýval. Časový režim sebezaměstnaných se v roce 2012 přiblížil pevně organizovanému času zaměstnanců. Vyšší stupeň rozlišení doby práce a odpočinku může odrážet:

- rostoucí schopnost organizace vlastního času,
- menší objem zakázek v důsledku hospodářské krize, vyšší rozsah volného času.

Zhruba 80 % sebezaměstnaných v roce 2012 nepracovalo déle než 60 hodin týdně (65 % v roce 2006). Práce ve dnech pracovního klidu není pocíťována jako újma, nikdy v nich nepracuje pouze 1/4. Pravidelnou roční dovolenou delší než 2 týdny čerpá zhruba polovina dotázaných osob (36 % v roce 2006). Nejčastější je dovolená v délce 3-4 týdny.

3.2 Tržní orientace

Ekonomická krize se odrazila v tržní orientaci firem drobných podnikatelů. Podle šetření OSVČ 2012 se vyšší flexibilita v rámci změněných podmínek na trhu projevila v poklesu podílu subdodávek pro jiné firmy ve prospěch konečné spotřeby obyvatelstva.³⁶ Jestliže v roce 2006 se na zboží a služby pro obyvatelstvo orientovaly 3/4 firem, potom v roce 2012 jejich podíl vzrostl na více než 4/5. Nižší nároky na administrativu v tomto tržním segmentu provází i přátelské daňové prostředí a vyšší volnost při daňové optimalizaci.³⁷ Zvyšování „nákladových paušálů“³⁸ na počátku krize vytvořilo i při poklesu tržeb, resp. produktivity, prostor pro aktivitu firem sebezaměstnaných. Podle národních účtů se v letech 2006-2012 zvýšil počet sebezaměstnaných o 6 %, ³⁹ vč. „švarcsystému“ a přírůstu cizinců o 41 %, ⁴⁰ při reálném poklesu produktivity, počítané jako podíl smíšeného důchodu ve stálých cenách na osobu samostatně výdělečně činnou, o 6 %. Snížila se i relace produktivity k národní ekonomice celkem ze 67 % v roce 2006 na 59 % v roce 2011.⁴¹

³⁶ Základní soubor nezachytil zdánlivou samostatně výdělečnou činnost. Pracovník v režimu „švarcsystému“ není přítomný v sídle své firmy a je pro tazatele nedosažitelný.

³⁷ Podle údajů Generálního finančního ředitelství dosáhl průměrný dílčí daňový základ ze samostatně výdělečně činnosti v roce 2011 úrovně 167 tis. Kč.

³⁸ Podle šetření Generálního finančního ředitelství za rok 2011 pro účely výzkumu využívala „nákladové paušály“ zhruba polovina firem sebezaměstnaných.

³⁹ Zdroj ČSÚ: HDP, národní účty, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty, listopad 2013

⁴⁰ Blíže ČSÚ: Cizinci: zaměstnanost, dostupné na: http://notes.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_zamestnanost, duben 2013

⁴¹ Zdroj ČSÚ: HDP, národní účty, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty, červen 2013

3. Základní rysy ekonomických aktivit osob samostatně výdělečně činných v ČR v hospodářské krizi

V krátkodobé perspektivě zhruba 1/5 sebezaměstnaných předpokládá zúžení svého podnikání nebo ukončení, popř. se zatím nerozhodli. Firmy se ve vysoké míře, ze 2/3, zaměřují na udržení stávajícího stavu. Pouze 17 % sebezaměstnaných počítá s rozšířením svého podnikání.

Prognózy jsou však strukturovány podle postavení samostatné výdělečné činnosti jako zdroje příjmů:

- 20 % sebezaměstnaných v hlavní činnosti předpokládá útlum, ukončení, nebo není rozhodnuto,
- 52 % sebezaměstnaných ve vedlejší činnosti předpokládá útlum, ukončení, nebo není rozhodnuto.

Nízký podíl podniků osob samostatně výdělečně činných, které plánují rozšíření své aktivity, však již signalizuje problémy v sektoru drobného „individuálního“ podnikání. Podnikatel, který nepočítá s dalším rozvojem, v podstatě nastupuje cestu ztráty své konkurenční pozice a následně ekonomické výkonnosti a zúžené reprodukce.

Převažujícím charakterem pracovní činnosti drobných podnikatelů je manuální činnost. Její podíl na ekonomických aktivitách se pohybuje okolo 4/5 (v ekonomice ČR podíl manuálních pracovníků mírně přesahuje polovinu). Manuální charakter výkonu práce převažuje u soukromých zemědělců a u živnostníků. Svobodná povolání charakterizuje převaha duševní práce (více než 4/5 v hlavní a vedlejší činnosti).

3.3 Sektorově-odvětvová struktura

Podle údajů statistických služeb (ČSÚ, Eurostat) vykazuje sektorově-odvětvová struktura sebezaměstnaných v ČR výrazné odlišnosti ve srovnání s ostatními zeměmi EU:

- nízký podíl soukromých zemědělců ve výši zhruba 6 % (po Slovensku a Velké Británii třetí nejnižší podíl v EU); v ČR působí značný rozsah velkých zemědělských firem, který svou vyšší efektivností samostatné farmaření omezuje,
- vysoký podíl sebezaměstnaných ve II. sektoru ve výši 31 %, tj. v průmyslu a ve stavebnictví (po Slovensku nejvyšší podíl v EU); v rámci sektoru je tradičně významný podíl stavebnictví ve výši 17 %, jako odraz organizace práce v odvětví, která umožňuje přenos podnikatelských rizik kapitálově silných firem na podniky sebezaměstnaných, které zajišťují širokou škálu činností (významný zdroj „švarcsystému“); vyšší podíl samostatné výdělečné činnosti ve stavebnictví vykazují pouze Velká Británie a Slovensko,
- podíl terciéru v rámci sektoru v úrovni 63 % se nevymyká evropskému průměru.

Vysoký podíl osob samostatně výdělečně činných na české zaměstnanosti s vysokým podílem kvalifikovaných řemeslníků (bez zdánlivé samostatné výdělečné činnosti) deformuje trh práce. Již v současné krizi korporace upozorňují na nedostatek kvalifikovaných dělníků. Deficit může ohrožovat hospodářské oživení. Podle šetření OSVČ 2012 jsou sebezaměstnaní spokojeni se svými pracovními a životními podmínkami a nejeví ochotu přecházet do zaměstnaneckého vztahu, ani při vyšším příjmu.

Na rozdíl od většiny zemí EU v letech 2008-2011 pokračovalo rozšiřování sektoru samostatné výdělečné činnosti. Hospodářská krize výrazně zasáhla do odvětvové struktury českých sebezaměstnaných. Přírůstek samostatných farmářů se na celkovém nárůstu počtu sebezaměstnaných v ČR mezi léty 2006-2011 podílel zhruba z 1/5 a akceleroval v krizových letech 2008-2011, kdy představoval 1/4 zvýšení

3. Základní rysy ekonomických aktivit osob samostatně výdělečně činných v ČR v hospodářské krizi

počtu osob samostatně výdělečně činných. Vedle uvedeného nárůstu soukromě hospodařících zemědělců významně vzrostl počet sebezaměstnaných v odvětvích obchodu, kulturních a rekreačních služeb a profesních, vědeckých a technických činnostech. Také rostl počet osob samostatně výdělečně činných ve stavebnictví při poklesu aktivit ve zpracovatelském průmyslu.

Tabulka č. 11 **Vývoj počtu sebezaměstnaných v ČR v letech 2006-2011 (v počtu osob)**

	rok						přírůstek	
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	11 - 06	11 - 08
CELKEM	836 530	844 020	869 558	881 250	904 496	905 833	69 303	36 275
A Zemědělství, lesnictví a rybářství	40 332	40 315	43 248	43 397	48 296	52 841	12 509	9 593
B Těžba a dobývání	21	290	245	174	68	69	48	-176
C Zpracovatelský průmysl	125 425	119 755	132 085	122 217	127 394	126 501	1 076	-5 584
D Výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu	345	280	376	524	1 039	2 012	1 667	1 636
E Zásobování vodou; činnosti související s odpadními vodami, odpady a sanacemi	1 488	2 279	2 867	2 787	2 865	2 636	1 148	-231
F Stavebnictví	139 743	141 958	149 141	152 740	154 566	152 903	13 160	3 762
G Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel	169 194	157 013	155 642	165 889	168 475	168 278	-916	12 636
H Doprava a skladování	34 432	35 016	32 409	31 441	32 393	32 975	-1 457	566
I Ubytování, stravování a pohostinství	44 277	40 760	45 437	47 025	47 852	47 747	3 470	2 310
J Informační a komunikační činnosti	15 469	18 403	19 578	20 743	21 034	20 239	4 770	661
K Peněžnictví a pojišťovnictví	16 529	18 213	21 567	22 119	21 151	21 067	4 538	-500
L Činnosti v oblasti nemovitostí	35 658	44 774	42 539	42 768	42 908	39 401	3 743	-3 138
M Profesní, vědecké a technické činnosti	102 431	100 736	106 829	110 428	112 828	113 838	11 407	7 009
N Administrativní a podpůrné činnosti	26 508	29 115	24 240	24 438	22 931	20 425	-6 083	-3 815
O Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	:	:	:	:	:	:	:	:
P Vzdělávání	10 001	11 023	12 690	12 757	11 873	11 372	1 371	-1 318
Q Zdravotní a sociální péče	20 832	26 921	28 642	26 105	25 694	25 024	4 192	-3 618
R Kulturní, zábavní a rekreační činnosti	7 133	8 027	7 837	10 661	13 425	15 691	8 558	7 854
S Ostatní činnosti	46 712	49 142	44 186	45 037	49 704	52 814	6 102	8 628
T Činnosti domácností ...	:	:	:	:	:	:	:	:
U Exteritoriální organizace	:	:	:	:	:	:	:	:

Zdroj: ČSÚ: HDP, národní účty, Roční národní účty, Pracovníci, dostupné na: http://apl.czso.cz/pll/rocnka/rocnkavyber.makroek_pracov, červenec 2013

Ze statistických dat nevyplývá podstatné rozšiřování práce v režimu „švarcsystému“ v průmyslu a ve stavebnictví. Významnou roli zde patrně sehrála zvýšená kontrolní činnost Státního úřadu inspekce práce.

4. Daňové zatížení osob samostatně výdělečně činných

Stručná charakteristika daňového zatížení osob samostatně výdělečně činných vychází z dat pro tento účel poskytnutých Generálním finančním ředitelstvím (dále „GFŘ“). Jejich zdrojem byla databáze daňových přiznání k dani z příjmů fyzických osob za roky 2010 a 2011. Posouzení daňového zatížení osob samostatně výdělečně činných je velmi obtížné vzhledem k nemožnosti získání reálných dat o něm.

Daňové zatížení příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti se skládá z daně z příjmů fyzických osob a ze sociálního pojistného. Porovnání zatížení osob samostatně výdělečně činných daní z příjmů fyzických osob je z dat získaných ze souhrnů daňových přiznání velmi komplikované. Lze se opřít jen o základní charakteristiky.

4.1 Rozložení základů daně z příjmů u osob majících příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti

Pokus o decilové rozdělení základů daně z příjmů fyzických osob skončil neúspěchem vzhledem k tomu, že tyto osoby mají velmi sevřené velikosti základů daně. Pro ilustraci, 99,989 % osob,⁴² které vykazují příjmy i v dílčím základu daně příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti, mělo průměrný základ daně (nejen dílčí základ daně příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti) pro rok 2011 136 902 Kč. Základní sleva na dani, která při existenci lineární nominální sazby daně z příjmů fyzických osob zajišťuje progresivitu této daně a která za uplynulá léta byla dostupná všem poplatníkům, způsobí, že prvních 165 600 Kč základu daně negeneruje žádnou daň.

Při započtení dalších slev na dani se předpoklad nulové daně stane ještě reálnějším a daňové zvýhodnění na děti těmto osobám pak poskytuje možnost získání daňových bonusů, a tedy situaci, kdy osoba samostatně výdělečně činná místo toho, aby platila státu daň z příjmů fyzických osob, bude od státu inkasovat dodatečný příjem.

Dále zbývá 0,11 promile osob, které mají i příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Jejich základy daně z příjmů fyzických osob jsou v desítkách až stovkách milionů korun. Pro 93 % z nich byl za rok 2011 v datech dodaných Ministerstvem financí uveden průměrný základ daně 38 490 145 Kč, na několik zbývajících osob připadá průměrný základ daně 181 999 344 Kč. Je vysoce pravděpodobné, že právě na tuto statisticky zanedbatelnou skupinu osob připadá velká část toho, co osoby samostatně výdělečně činné dodávají k výnosu daně z příjmů fyzických osob. Jde však o tak bezvýznamné množství osob, že je obtížné hledat ekonomické důvody⁴³ pro cílené změny konstrukce daně zaměřené na osoby samostatně výdělečně činné s vysokými základy daně z příjmů fyzických osob.

⁴² Za rok 2011 se jednalo o 1 020 195 z celkového počtu 1 020 307 osob.

⁴³ Politické a sociologické důvody však samozřejmě existují.

4.2 Rozbor daňového zatížení osob samostatně výdělečně činných

Z celkového počtu podaných daňových přiznání 49,53 % poplatníků vykazuje i příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Lze se pokusit o porovnání daňového zatížení těchto osob ve vztahu ke všem osobám podávajícím daňové přiznání (je možno předpokládat, že většina z nich budou zaměstnanci, kteří nesplňují podmínku po vyrovnání daňových záloh zaměstnavatelem).

Tabulka č. 12 **Průměrné základy daně a dílčí základy daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti za rok 2011**

skupina osob	průměrný základ daně v Kč	
	pro všechny osoby	s vyloučením 7,8 promile poplatníků s nejvyššími základy daně
všechny fyzické osoby, které podaly daňové přiznání	341 029	316 670
fyzické osoby, které mají v základu daně i příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti	265 532	245 098
	průměrný dílčí základ daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti v Kč	
fyzické osoby s nenulovými příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti	149 660	144 305
fyzické osoby s kladným dílčím základem daně	166 692	151 914
fyzické osoby, u kterých na příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti připadá více než 50 % základu daně	199 738	181 316

Zdroj: GFR

Poslední sloupec je uveden proto, že data za velmi úzkou skupinu osob s velmi vysokými základy daně snižují vypovídací schopnost průměrných hodnot pro naprosto převažující počet poplatníků.

Z uvedených dat je jednoduché odvodit, že osoby samostatně výdělečně činné mají nižší základy daně z příjmů fyzických osob, než je celkový průměr základů daně ze všech podaných daňových přiznání. Problém je, proč základ daně osob samostatně výdělečně činných, resp. osob, které zdaňují i příjmy v dílčím základu daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti, je o 22,1 % nižší, než je průměr za všechny poplatníky.

Průměrný dílčí základ daně příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti osob, u kterých více než 50 % základu daně připadá právě na tento dílčí základ daně, je s vyloučením 7,8 promile poplatníků s nejvyššími základy daně tak vysoký, že daň z něho při započtení pouze základní slevy je pouhých 2 365 Kč. Toto minimální daňové zatížení bude zpravidla zcela eliminováno uplatněním odpočtů od základu daně a dalších slev na dani. Zdá se, že vláda v tomto případě vhodně zacílila omezení v uplatnění slev na manžela a daňového zvýhodnění na děti, což těmto osobám zabrání v inkasu daňových bonusů. Stane se tak však jen v případě, kdy se bude jednat o poplatníka, který uplatňuje paušální výdaje.

Pouhých 17 373 osob vykázalo za rok 2011 u příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti daňovou ztrátu, jedná se o pouhých 2,02 % poplatníků, kteří měli nenulové příjmy v dílčím základu daně příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Zdá se, že tato extrémní pozice není osobami samostatně výdělečně činnými vyhledávána, vhodnějším řešením se jim jeví nízký kladný základ daně, který postačuje k zajištění nulové daně z příjmů fyzických osob. Tento postoj je zřejmě umocňován existencí minimálních vyměřovacích základů osob samostatně výdělečně činných jak u pojistného na veřejné zdravotní pojištění, tak i u důchodového pojištění těchto osob.

4.3 Analýza využití paušálních výdajů

Dílčí základ daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti představuje rozdíl mezi zdanitelnými příjmy a výdaji na dosažení, udržení a zajištění příjmů. Zajímavým aspektem jsou uplatňované výdaje.

V České republice nemusí osoby samostatně výdělečně činné vést nákladnou evidenci výdajů, protože mohou využít paušální výdaje, které od roku 2005 mají velkorysé sazby. V mezinárodním kontextu nesmírně velkorysé sazby paušálních výdajů mají vliv na velikost základů daně z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Vysoké sazby paušálních výdajů mohou působit stejně jako osvobození části příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Vývoj sazeb paušálních výdajů lze ilustrovat následující tabulkou:

Tabulka č. 13 **Sazby paušálních výdajů u příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti v letech 2004-2013**

druh příjmu	2004	2005	2009	2010	2011	2013
příjmy ze zemědělské výroby	50 %	80 %	80 %	80 %	80 %	80 %
příjmy z řemeslných živností	25 %	60 %	80 %	80 %	80 %	80 %
příjmy z ostatních živností	25 %	50 %	60 %	60 %	60 %	60 %
příjmy z jiného podnikání a z nezávislého povolání	25 %	40 %	60 %	40 %	40 %	40 % max. 800 000 Kč
příjmy z převodu a využití práv	30 %	40 %	60 %	40 %	40 %	
příjmy z pronájmu majetku v obchodním majetku	-	-	-	-	30 %	30 % max. 600 000 Kč

Zdroj: GFŘ

Z tabulky je patrné, že pro léta 2005 až 2009 bylo uskutečněno několik vln opatření ke zvýšení sazeb paušálních výdajů. První vlna se realizovala v roce 2005, druhá vlna v roce 2006 se týkala příjmů z ostatních živností, příjmů z jiného podnikání a nezávislého povolání a příjmů z převodu a využití práv. Naopak, od roku 2010 jsou činěna nesmělá opatření ke snížení paušálních výdajů, dosud se však nedotkla živnostníků včetně osob podnikajících v zemědělství, opatření se týkala příjmů z jiného podnikání a z nezávislé činnosti a z příjmů z převodu a využití práv. Rok 2011 přinesl paušál i v rámci příjmů z pronájmu. V roce 2013 zákon omezil využití paušálů.

4. Daňové zatížení osob samostatně výdělečně činných

Tabulka č. 14 **Počty osob využívajících paušální výdaje v rámci dílčího základu daně příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti za rok 2011**

sazba paušálních výdajů	počet osob	podíl na celkovém počtu osob majících příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti	podíl na počtu osob uplatňujících paušální výdaje
všechny sazby	860 154	54,47 %	100 %
sazba 80 % (příjmy ze zemědělské výroby a z řemeslných živností)	142 525	15,20 %	27,9 %
sazba 60 % (příjmy z ostatních činností)	318 938	34,01 %	62,43 %
sazba 40 % (příjmy z nezávislých povolání a z převodu a využití práv)	49 738	5,30 %	9,74 %

Zdroj: GFR, propočet VŠE

Jedna osoba může v rámci dílčího základu daně ze samostatné výdělečné činnosti podle § 7 zákona o daních z příjmů (dále jen „§ 7“) používat více sazeb paušálních výdajů, pokud zdaňuje příjmy z rozdílných činností. I za těchto podmínek se více než polovině poplatníků majících příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti vyplatí používat paušální výdaje. Nejfrekventovaněji je používána sazba 60 % náležející živnostem, které nejsou řemeslné. Naopak, jen málo poplatníků zvolilo sazbu 40 % (příjmy z jiného podnikání a nezávislého podnikání a příjmy z převodu a využití práv), což je ovšem způsobeno primárně tím, že druhy příjmů, na které připadá tato sazba, jsou méně časté.

Využití paušálních výdajů v daňové teorii má být nástroj k podpoře drobného podnikání, možnost snížení vyvolaných administrativních nákladů výběru daně na straně poplatníků a koneckonců i přímých nákladů výběru daně, zejména v oblasti zjednodušení daňové kontroly. Jsou paušální výdaje i v České republice využívány zejména poplatníky s nízkými základy daně? K odpovědi na tuto otázku se lze přiblížit prostřednictvím zjištění podílu paušálních výdajů na celkových uplatněných výdajích v dílčím základu daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti.

Tabulka č. 15 **Charakteristiky paušálních výdajů v rámci dílčího základu daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti za rok 2011**

sazba paušálních výdajů	podíl na výdajích v dílčím základu daně	průměrná výše uplatněných výdajů na osobu v Kč	předpokládané průměrné hrubé příjmy na osobu v Kč
všechny	22,9 %	219 618	x
40 % (příjmy z nezávislých povolání a z převodu a využití práv)	1,9 %	186 643	466 607
60 % (příjmy z ostatních činností)	12,3 %	188 228	313 713
80 % (příjmy ze zemědělské výroby a z řemeslných živností)	8,8 %	300 789	375 986

Zdroj: GFR, propočet VŠE

Podíl celkových výdajů vykázaných paušálem z příjmů je výrazně nižší, než odpovídá počtu osob, které paušální výdaje využívají. Dopočet v posledním sloupci tabulky ilustruje, že nejvyšších hrubých příjmů dosahují poplatníci v činnostech, které připadají na 40% sazbu paušálních výdajů, což podporuje úsilí státu o zpřísnění pravidel pro použití paušálních výdajů právě u této skupiny poplatníků. Na druhé straně jde z hlediska celkového objemu o relativně malý počet daňových subjektů. Kromě toho jsou průměrná čísla značně zkreslena vysokou koncentrací poplatníků s příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti do pásma s nízkými základy daně. Po vyřazení pouhých 9,1 promile těchto poplatníků je průměrná velikost dílčího základu daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti 144 305 Kč. Pro tyto poplatníky nemůže být zavedený absolutní limit paušálních výdajů omezující, a to tím spíše, že průměrný dílčí základ daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti při využití stejného omezení poklesne na 120 220 Kč.

Z uvedeného lze odvodit, že způsob uplatňování výdajů není nejpodstatnějším problémem při zkoumání toho, proč osoby samostatně výdělečně činné jsou schopny si udržovat nevýznamné zatížení daní z příjmů fyzických osob. Zvýšení jejich participace na výnosu daně z příjmů fyzických osob lze očekávat pouze při zavedení důsledné kontroly vykazovaných hrubých příjmů. Zjednodušeným částečným řešením by pak mohlo být zavedení minimální daně.

4.4 Průměrné základy daně osob samostatně výdělečně činných podle odvětví činnosti

Určitou představu o relevantnosti vykazovaných dílčích základů daně si lze udělat ze srovnání průměrné mzdy a velikosti dílčího základu daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Srovnání bude provedeno podle odvětví, a to v časové řadě od roku 2006 do roku 2011. Lze předpokládat, že podnikatelé by neměli mít nižší příjem než zaměstnanci, vždyť v opačném případě by alespoň někteří z nich místo podnikání volili zaměstnání. V následující tabulce jsou uvedeny podíly měsíčních dílčích základů daně na průměrné mzdě.

4. Daňové zatížení osob samostatně výdělečně činných

Tabulka č. 16 **Podíl měsíčních dílčích základů daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti na průměrné mzdě podle odvětví v letech 2006-2011 v %**

odvětví činnosti	2006	2007	2008	2009	2010	2011	podíl na celkovém počtu OSVČ v %
A. Zemědělství, lesnictví a rybolov	47,73	52,73	65,20	61,84	55,42	61,72	5,1
B.+ C.+ D.+ E. Průmysl	61,65	61,47	80,49	54,69	46,74	45,75	14,7
F. Stavebnictví	55,04	56,42	70,12	46,48	41,01	42,06	17,0
G. Velkoobchod a maloobchod; opravy motorových vozidel	54,90	53,45	76,33	58,43	51,52	47,79	19,4
H. Doprava a skladování	67,14	69,01	82,57	65,66	61,21	60,85	3,5
I. Ubytování, stravování a pohostinství	29,79	34,07	48,79	37,71	33,86	34,01	5,2
J. Informační a komunikační činnost	33,68	31,90	41,52	32,84	32,93	31,43	2,4
K. Peněžnictví a pojišťovnictví	27,25	30,11	35,40	25,50	28,55	27,02	2,4
L. Činnosti v oblasti nemovitostí	47,16	44,38	74,36	50,49	48,37	45,45	4,4
M. Profesní, vědecké a technické činnosti	58,53	54,62	69,02	51,16	50,86	51,06	12,5
N. Administrativní a podpůrné činnosti	79,53	79,64	99,62	78,74	67,29	65,74	2,4
O. Veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení	107,00	108,65	149,82	116,68	116,13	111,45	:
Q. Zdravotní a sociální péče	176,99	159,04	246,39	203,70	212,44	200,94	2,8
R. Kulturní, zábavní a rekreační činnost	57,16	57,56	70,25	50,48	58,99	60,52	1,6
S. Ostatní činnosti	55,40	54,45	74,08	54,77	52,56	49,25	5,4

Zdroj: GFR_t, ČSÚ: HDP národní účty, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty, propočet VŠE a VÚPSV

Poznámka: GFR_t zařazuje osoby samostatně výdělečně činné do odvětví podle deklarace sebezaměstnaných v daňovém přiznání, mezi daňovou statistikou a sledováním národních účtů tak dochází k rozdílům (např. chybí vzdělávání). Podíl na počtu OSVČ je orientační.

S výjimkou dvou je ve všech odvětvích průměrný měsíční dílčí základ daně z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti nižší než průměrná mzda v daném odvětví. Podle daňových přiznání se sebezaměstnaní dostávají pod hranici rentability podnikání a pod hranici bídy.

Zemědělství, lesnictví a rybolov

V odvětví zemědělství, lesnictví a rybolov za rok 2006 byl průměrný dílčí základ daně z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti dokonce nižší než minimální mzda. Ve vztahu k průměrné mzdě v oboru má mírně růstovou tendenci s velkými meziročními výkyvy. V žádném z let ze zkoumaného časového rozmezí však nedosáhl 2/3 průměrné mzdy. Pro celý obor se používá 80% sazba paušálních výdajů. Od roku 2008 průměrná výše dílčího základu daně spolehlivě zajišťuje nulovou daň z příjmů i při aplikaci pouze základní slevy na dani.

Průmysl

Odvětví průmyslu má vysokou agregaci, proto je rozbor obtížný. Relace dílčího základu daně k průměrné mzdě velmi kolísá bez jednoznačného trendu po celé sledované období. Zřetelně nejvyšší podíl je za rok 2008, za tento rok poprvé osoby samostatně výdělečně činné nemohly vedle paušálních výdajů odečítat i zaplacené pojistné na sociální zabezpečení. Od roku 2009, kdy došlo ke zvýšení sazby paušálních výdajů, měsíční dílčí základ daně z příjmů ze samostatné výdělečné činnosti začal výrazně klesat. Je možno předpokládat, že část výkyvů lze přičítat změnám paušálních výdajů. Pro většinu osob v tomto odvětví bude využívána 80% sazba paušálních výdajů. Od roku 2008 průměrná výše dílčího základu daně spolehlivě zajišťuje nulovou daň z příjmů i při aplikaci pouze základní slevy na dani.

Stavebnictví

Obdobné trendy jako v průmyslu jsou patrné i ve stavebnictví, výkyvy jsou však poněkud měkčí. Kromě toho mezi léty 2010 a 2011 došlo už k mírnému zvýšení sledovaného podílu. Většina profesí využívá 80% sazbu paušálních výdajů. Od roku 2008 průměrná výše dílčího základu daně více než zajišťuje nulovou daň z příjmů i při aplikaci pouze základní slevy na dani.

Velkoobchod a maloobchod; opravy motorových vozidel

Jako u ostatních činností i v oblasti obchodu skokově vzrostl dílčí základ daně za rok 2008, kdy poprvé nebylo možno odečítat zaplacené sociální pojistné, což se týkalo jak osob, které využívají paušální výdaje, tak i osob prokazujících výdaje. Je alarmující, že průměrný měsíční dílčí základ daně z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti se pohybuje okolo poloviny průměrné mzdy, a to se průměrná mzda v tomto odvětví pohybuje pod celkovým celostátním průměrem. V tomto odvětví převažuje 60% sazba paušálních výdajů. Od roku 2008 průměrná výše dílčího základu daně spolehlivě zajišťuje nulovou daň z příjmů i při aplikaci pouze základní slevy na dani.

Doprava a skladování

Dílčí základ daně mezi lety 2010 a 2011 se absolutně snižoval, ve vztahu k průměrné mzdě však nedosáhl hodnot před rokem 2008. Ani po roce 2008 základní sleva na dani nezaručovala nulovou daň z příjmů pouhou aplikací základní slevy, za rok 2011 se však už na tuto úroveň dostala.

Ubytování, stravování a pohostinství

V tomto odvětví se průměrný měsíční dílčí základ daně z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti pohybuje po celé sledované období hluboko pod minimální mzdou, ostatně i z pohledu průměrné mzdy se jedná o odvětví s hodně podprůměrnými příjmy. Relace k průměrné mzdě se ale nezhoršuje. V tomto odvětví výše průměrného dílčího základu daně generovala nulovou daň po celé sledované období.

Informační a komunikační činnost

Odvětví, které má druhou nejvyšší průměrnou mzdu v ekonomice. S výjimkou skoku za rok 2008 způsobeného změnou konstrukce dílčího základu daně lze ale konstatovat, že podíl měsíčního dílčího základu daně vůči průměrné mzdě ve sledovaném období roste. Na druhé straně je zarážející, že průměrný dílčí základ daně až na rok 2008 nedosahuje ani třetiny průměrné mzdy, tento rozdíl nelze vysvětlit ani vysokými sazbami paušálních výdajů. V odvětví se zpravidla využívá 60% sazba paušálních výdajů. Průměrná výše dílčího základu daně v tomto odvětví po roce 2008 spěje k dani z příjmů maximálně ve výši stovek korun.

Peněžnictví a pojišťovnictví

Peněžnictví a pojišťovnictví je tradičně odvětvím s nejvyšší průměrnou mzdou. Proto je zajímavé, že průměrný měsíční dílčí základ daně se pohybuje pod jeho úrovní. Úroveň průměrného měsíčního dílčího základu daně není vysoká a opět kromě roku 2008 se pohybuje výrazně pod třetinou průměrné mzdy. V odvětví se využívá 60% sazba paušálních výdajů. Je zarážející, že i v tomto odvětví po roce 2008 vede průměrná velikost dílčího základu daně k nulové dani z příjmů.

Činnosti v oblasti nemovitostí

V tomto odvětví je velmi výrazný výkyv za rok 2008, jinak se průměrný měsíční dílčí základ daně pohybuje pod polovinou průměrné mzdy v daném odvětví. Od roku 2009 průměrný měsíční dílčí základ daně v odvětví stagnuje, mezi lety 2010 a 2011 dokonce poklesl, ačkoli průměrná mzda v odvětví v tomto období rostla solidně. V odvětví lze využít 60% sazbu paušálních výdajů. I v tomto odvětví průměrná výše dílčího základu daně s rezervou vede k nulové dani z příjmů fyzických osob.

Profesní, vědecké a technické činnosti

Podíl průměrného dílčího základu daně na průměrné mzdě má klesající tendenci, už se blíží k polovině průměrné mzdy. Výše průměrného dílčího základu daně může vyústit po roce 2008 k dani maximálně v rovině nedosahující 3 000 Kč.

Administrativní a podpůrné činnosti

Odvětví má nízkou úroveň průměrné mzdy. Za rok 2008 se průměrný dílčí základ daně téměř rovná průměrné mzdě v odvětví. V ostatních letech je relativně vysoko. Před rokem 2008 byl dokonce kolem 3/4 průměrné mzdy, po roce 2008 se už ale pohybuje jen kolem 2/3 průměrné mzdy v odvětví. V odvětví se zpravidla využívá 60 % sazba paušálních výdajů. Rovněž toto odvětví po roce 2008 zajišťuje průměrnou výši dílčího základu daně nulové zatížení daní z příjmů fyzických osob.

Veřejná správa a obrana, povinné sociální zabezpečení

Jedno ze dvou odvětví, ve kterých průměrná měsíční výše dílčího základu daně přesahuje, byť jen mírně, průměrnou mzdu. V odvětví se zpravidla využívá 60% sazba paušálních výdajů. Odvětví je závislé na grantech z veřejných zdrojů. Průměrná velikost dílčího základu daně může odpovídat dani z příjmů až na pokraj 30 000 Kč.

Zdravotní a sociální péče

Velikost průměrného dílčího základu daně v tomto odvětví je jen nepatrně nižší než u nejpočetnější skupiny, a to zdravotní péče bez veterinární péče. V odvětví je podprůměrná výše průměrné mzdy. Odvětví je finančně závislé na platbách zdravotních pojišťoven. V tomto odvětví průměrný měsíční dílčí základ daně šplhá až k dvojnásobku průměrné mzdy, což je nejvyšší hodnota ze všech odvětví. U daně z příjmů ze samostatné výdělečné činnosti se v tomto odvětví zpravidla používá 40% sazba paušálních výdajů. Jen u tohoto odvětví vede v posledních letech průměrná velikost dílčího základu daně, při nároku jen na základní slevu na dani, k výši daně z příjmů fyzických osob až 60 000 Kč.

Kulturní, zábavní a rekreační činnost a ostatní činnosti

Kulturní, zábavní a rekreační činnost a ostatní činnosti jsou odvětví patřící k většinové skupině, ve které velikost průměrného měsíčního dílčího základu daně je hluboko pod průměrnou mzdou, relace je nadprůměrná. Průměrný dílčí základ daně spolehlivě generuje nulovou daň z příjmů.

Z provedené analýzy lze vyvodit:

- v převažující části odvětví osoby samostatně výdělečně činné dosahují dílčího základu daně pod úroveň průměrné mzdy (jejich činnost by měla být nerentabilní),
- reálného základu daně dosahují sebezaměstnaní v odvětvích, ve kterých je vysoká závislost na kontrolovaných příjmech z veřejných zdrojů,
- analýza dat GFR koresponduje s výstupem výzkumu zpracovaného v roce 2008,⁴⁴
- podle reakce na nepříznivou změnu pravidel pro tvorbu dílčího základu daně za rok 2008 a následného vyrovnání s tímto skokem (ačkoliv legislativní pravidla se v tomto ohledu nezměnila) lze konstatovat, že osoby samostatně výdělečně činné jsou schopny přizpůsobovat velikost dílčího základu daně legislativním změnám, i když s určitým zpožděním.

⁴⁴ Vančurová, A., Boňka, I. Rozbor faktorů daňové zátěže sebezaměstnaných v Jihočeském kraji. IN: Průša L., a kol. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II. Sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-7416-000-4, ss. 135-174, dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/>

5. Příjmy osob samostatně výdělečně činných

Příjmy jsou, jako zdroj uspokojování životních potřeb, základním motivem sociální a ekonomické aktivity jednotlivců, domácností, sociálních skupin. Příjmová pozice, tj. úroveň příjmů, jejich dynamika a relace k příjmům ostatních osob a sociálních skupin představuje podstatný faktor jejich sociálního statusu.

Základem utváření příjmů z podnikání jsou dosažené tržby. Po odečtení souhrnu nákladů (výdajů⁴⁵), které byly na tržby vynaloženy, tvoří zůstatek, tzv. smíšený důchod.

Smíšený důchod osob samostatně výdělečně činných je definován (viz ESA 95) jako souhrn důchodu z podnikání a důchodu z pracovní činnosti sebezaměstnaných pro vlastní podnik. Důchod z podnikání představuje zisk plynoucí z produktivního využívání kapitálu (vlastního nebo disponibilního z cizích zdrojů).

Zdroje smíšeného důchodu - práce a kapitál - odrážejí dvojakost ekonomického a sociálního postavení osob samostatně výdělečně činných:

- pracovní vklad jako příjmový zdroj je spojuje se sociální skupinou zaměstnanců,
- příjem plynoucí z využívání kapitálu znamená sblížení s kapitálovými vlastníky, jejichž převažujícím příjmovým zdrojem jsou výnosy z držby kapitálu (investoři, rentiéři).⁴⁶

Důchod z pracovní činnosti sebezaměstnaných pro vlastní spotřebu lze charakterizovat jako „podnikatelskou mzdu“, plynoucí z pracovního vkladu podnikatele do samostatné výdělečné činnosti. Národní účetnictví ani jiné statistické systémy zatím zisk a podnikatelskou mzdu neoddělují.

Kapitola se věnuje při využití dostupných zdrojů zejména podnikatelské mzdě.

5.1 Statistická šetření příjmů domácností osob samostatně výdělečně činných

Přesné údaje o příjmech osob samostatně výdělečně činných nejsou k dispozici. Podrobnou daňovou statistiku Generální finanční ředitelství nezveřejňuje.⁴⁷ Národní účty počítají s průměrným smíšeným důchodem na sebezaměstnaného za rok 2011 ve výši zhruba 456 tis. Kč v běžných cenách,⁴⁸ nevydělují však podnikatelskou mzdu a nerozlišují mezi hlavní a vedlejší samostatnou výdělečnou činností. Pomůckou pro posouzení příjmů sebezaměstnaných na jejich osobní spotřebu a spotřebu jejich rodiny by mohla být data o příjmech jejich domácností.

⁴⁵ Do nákladů (výdajů) vynaložených na dosažení tržeb jsou v národním účetnictví (viz ESA 95) zahrnuty - hodnota zboží a služeb spotřebovaných při vytváření vlastního zboží a služeb, náhrady zaměstnancům a nepřímé daně hrazené z tržeb.

⁴⁶ ESA 95 charakterizuje tento subsektor domácností jako „příjemce důchodů z vlastnictví“ (odst. 2.81, symbol S. 1441).

⁴⁷ S ohledem na vysoký stupeň daňové optimalizace v sektoru samostatné výdělečné činnosti jsou údaje o příjmech v daňových přiznáních nevěrohodné.

⁴⁸ Zdroj: ČSÚ: HDP, národní účty, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/j/hdp_narodni_ucty, červen 2013, propočít VÚPSV

Pro souhrn příjmů domácností sebezaměstnaných je charakteristická různorodost. Významnou část úhrnu příjmů domácností tvoří příjmy ze závislé činnosti partnera. Relativně vysoký podíl příjmů ze zaměstnání ostatních členů domácnosti v podstatě odráží jejich ekonomickou samostatnost. Heterogenost příjmové struktury má působit jako ochrana proti rizikům podnikatelské činnosti.

Tabulka č. 17 **Struktura příjmů domácností v čele s osobou samostatně výdělečně činnou v roce 2011 v %**

statistická sledování	příjem z podnikání	příjem ze závislé činnosti	sociální příjmy	ostatní příjmy
rodinné účty	55	26	13	6
EU SILC	66	23	9	3

Zdroj: ČSÚ: Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2011 - domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmového pásma, oblasti. ČSÚ Praha 2012, kód: e-3001-12, dostupné na http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3001-12-r_2012, ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2012, ČSÚ, Praha 2013 kód e-3012-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3012-13>, propočet VÚPSV

Příjmové podmínky domácností sebezaměstnaných je prakticky nemožné kvantifikovat. ČSÚ je sleduje v šetření:

- rodinných účtů,
- modulu EU - SILC (European Union - Statistics on Income and Living Conditions) ve statistice „Příjmy a životní podmínky domácností“.

Výsledky obou šetření jsou odlišné. Důvodem je značný subjektivismus a metodická nejasnost při zachycení příjmů použitých pro osobní spotřebu osob samostatně výdělečně činných a jejich rodin (podnikatelská mzda).

Tabulka č. 18 **Porovnání průměrných měsíčních peněžních příjmů na osobu v domácnostech zaměstnanců a OSVČ v roce 2010 podle údajů EU - SILC a statistiky rodinných příjmů**

	SILC			rodinné účty		
	domácnosti		podíl v % OSVČ/zam.	domácnosti		podíl v % OSVČ/zam.
	zaměstnanců	OSVČ		zaměstnanců	OSVČ	
hrubé příjmy	15 193	15 312	100,8	15 435	11 972	77,6
daň z příjmů, zdrav. a soc. pojištění	2 672	1 870	70,0	2 388	706	29,6
čisté příjmy	12 521	13 442	107,4	13 047	11 265	86,3

Zdroj: Vlach J., Průša L., Szabo J., Pavlíček T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, s. 58, dostupné na http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_355.pdf

5. Příjmy osob samostatně výdělečně činných

Tabulka č. 19 **Porovnání průměrných měsíčních peněžních příjmů na osobu v domácnostech zaměstnanců a OSVČ v roce 2011 podle údajů EU - SILC a statistiky rodinných příjmů**

	SILC			rodinné účty		
	domácnosti		podíl v % OSVČ/zam.	domácnosti		podíl v % OSVČ/zam.
	zaměstnanců	OSVČ		zaměstnanců	OSVČ	
hrubé příjmy	15 678	14 889	95,0	15 263	11 928	78,1
daň z příjmů, zdrav. a soc. pojištění	2 836	1 780	62,8	2 376	653	27,5
čisté příjmy	12 842	13 109	102,1	12 887	11 275	87,5

Zdroj: ČSÚ: Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2011 - domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, oblasti. ČSÚ Praha 2012, kód: e-3001-12, dostupné na http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3001-12-r_2012, ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2012, ČSÚ, Praha 2013 kód e-3012-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3012-13>, propočet VÚPSV

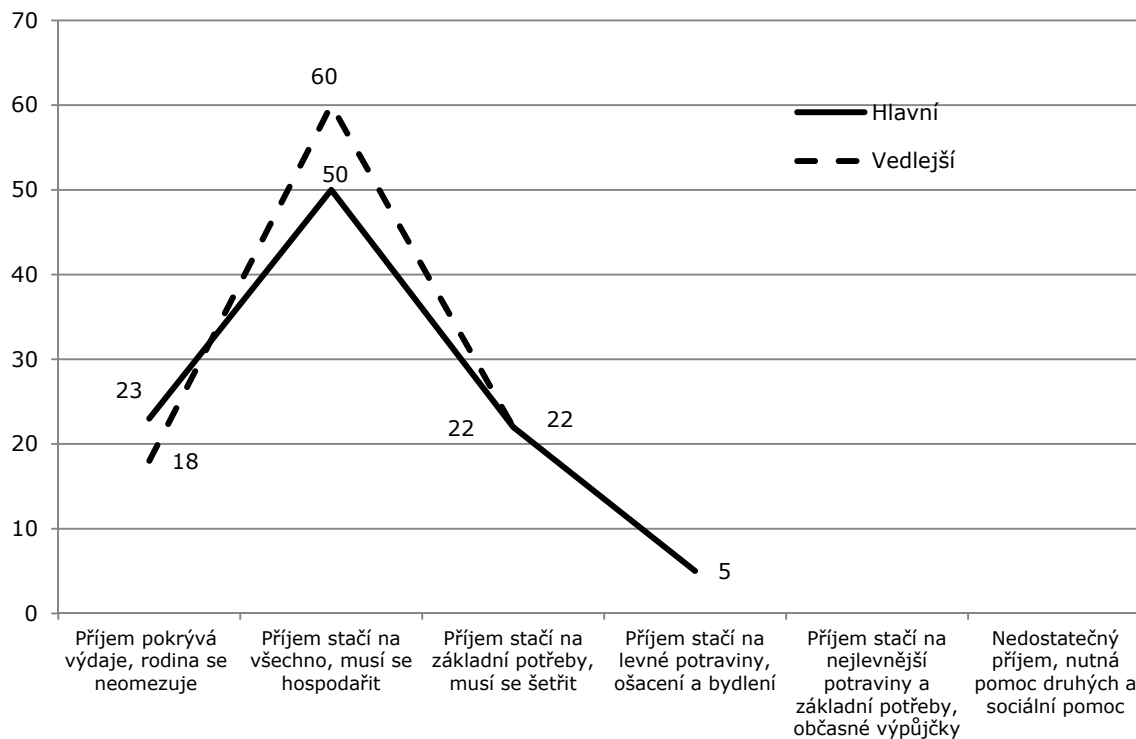
Na skutečnou příjmovou situaci domácností lze usuzovat nepřímo podle subjektivních postojů ke stupni uspokojení jejich potřeb. Dotazování každoročně provádí ČSÚ v rámci modulu EU-SILC. Obdobně postupoval i VÚPSV, v.v.i. v šetření OSVČ 2012.⁴⁹

5.2 Subjektivní postoje sebezaměstnaných k příjmům

Podle šetření OSVČ 2012 se více než polovina osob samostatně výdělečně činných domnívá, že podnikání vedlo ke zlepšení hmotných podmínek jejich domácností oproti situaci před zahájením jejich samostatné výdělečné činnosti. Zhruba 1/3 neshledala podstatné rozdíly a 1/8 dotázaných deklarovala zhoršení. Příznivěji změnu hodnotili podnikatelé ve svobodných povoláních a nejhůře soukromí zemědělci. V případě přivýdělku podnikáním je situace přirozeně pozitivní, došlo ke zlepšení.

Převážná část sebezaměstnaných s hlavním i vedlejším příjmem z podnikání zastává názor, že příjmová situace je natolik příznivá, že umožňuje bez problémů krýt všechny spotřební výdaje vč. zbytných. Tento postoj je vyjádřen ve zhruba 75 % odpovědí. Dílčí nedostatek a omezení na nejlevnější zboží se projevily u soukromých zemědělců. Ohrožení chudobou a nouzí osoby samostatně výdělečně činné nepociťují.

⁴⁹ Blíže: Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/>. Obdobně postupoval VÚPSV i v roce 2006, blíže Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J. Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007. ISBN 978-80-87007-85-3, dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/>

Graf č. 8 **Příjem a uspokojování potřeb domácností sebezaměstnaných v roce 2012 v %**

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Jako nejchudší lze hodnotit začínající podnikatele. S délkou podnikání roste i stupeň uspokojování potřeb. Důvodem může být i fakt, že přežívají pouze úspěšné firmy.

5. Příjmy osob samostatně výdělečně činných

Tabulka č. 20 **Příjem a uspokojování potřeb domácností v čele se sebezaměstnaným v závislosti na délce podnikání v %**

délka podnikání	příjem pokrývá výdaje, rodina se neomezuje	příjem stačí na všechno, musí se hospodařit	příjem stačí na základní potřeby, musí se šetřit	příjem stačí na levné potraviny, ošacení a bydlení
1	14	38	38	10
2	11	60	27	2
3	23	42	25	10
4	17	50	27	6
5	22	54	21	3
6	19	42	32	7
7	19	46	33	2
8	26	49	19	6
9	29	46	25	0
10	25	50	24	1
11	15	54	23	8
12	21	56	16	7
13	40	53	7	0
14	32	55	9	4
15	21	50	26	3
16	25	45	25	5
17	19	62	19	0
18	19	49	30	2
19	40	47	13	0
20	22	68	8	2
21	16	72	6	6
22	33	50	13	4

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Příznivě se jeví i situace rodin sebezaměstnaných s dětmi. Paradoxně se dílčí problémy projevují u bezdětných domácností.

Tabulka č. 21 **Finanční situace domácností osob samostatně výdělečně činných podle počtu nezaopatřených dětí, hlavní samostatná výdělečná činnost v %**

příjem	nezaopatřené děti			
	žádné	1	2	3 a více
pokrývá vaše výdaje, rodina se neomezuje	21	27	26	33
stačí na všechno, musí se hospodařit	71	50	48	33
stačí na základní potřeby, musí se šetřit	12	19	26	34
stačí jen na levné potraviny, ošacení a bydlení	6	4	-	-
stačí jen na nejlevnější potraviny a základní potřeby, příležitostně půjčky	-	-	-	-
nedostatečný, pomoc druhých a sociální pomoc obce a státu	-	-	-	-
celkem	100	100	100	100

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

V domácnostech, kde je podnikání jediným zdrojem příjmů, se škála subjektivních názorů neliší od obecných zjištěných podmínek. Podnikání vytváří prostor pro bezproblémové uspokojování potřeb, vč. zbytných.

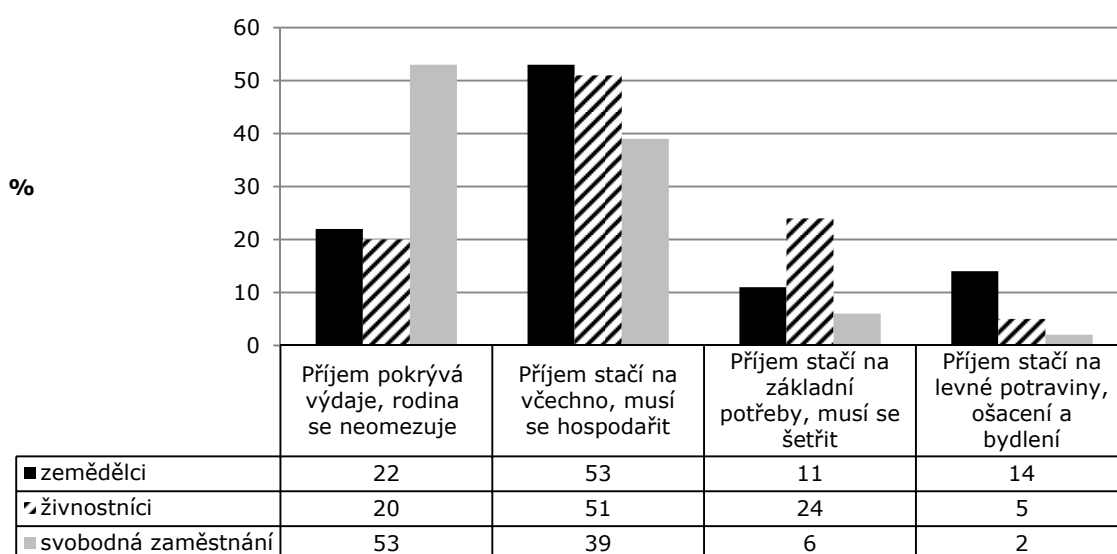
Tabulka č. 22 **Finanční situace domácností podle postavení osob samostatně výdělečně činných a jejich partnera/ky, hlavní samostatná výdělečná činnost v %**

příjem	partner/ka		
	bez partnera/ky	bez výdělečné činnosti, nepomáhá v podnikání	podniká
pokrývá vaše výdaje, rodina se neomezuje	18	33	27
stačí na všechno, musí se hospodařit	47	33	60
stačí na základní potřeby, musí se šetřit	29	23	13
stačí jen na levné potraviny, ošacení a bydlení	6	11	-
stačí jen na nejlevnější potraviny a základní potřeby, příležitostné půjčky	-	-	-
nedostatečný, pomoc druhých a sociální pomoc obce a státu	-	-	-
četnost domácností v základním souboru v %	100	100	100

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Dostatečné příjmy bez nutnosti se omezovat deklarovala většina příslušníků svobodných povolání. Strukturovaná a rozporná je situace soukromých zemědělců. Zhruba 14 % jejich domácností má problémy, nakupuje pouze levné zboží a služby. Živnostníci ve většině případů musí se svými příjmy hospodařit, až se omezovat na uspokojení základních potřeb a šetřit.

Graf č. 9 **Příjem a uspokojování potřeb domácností sebezaměstnaných z hlediska zákona o podnikání v %**

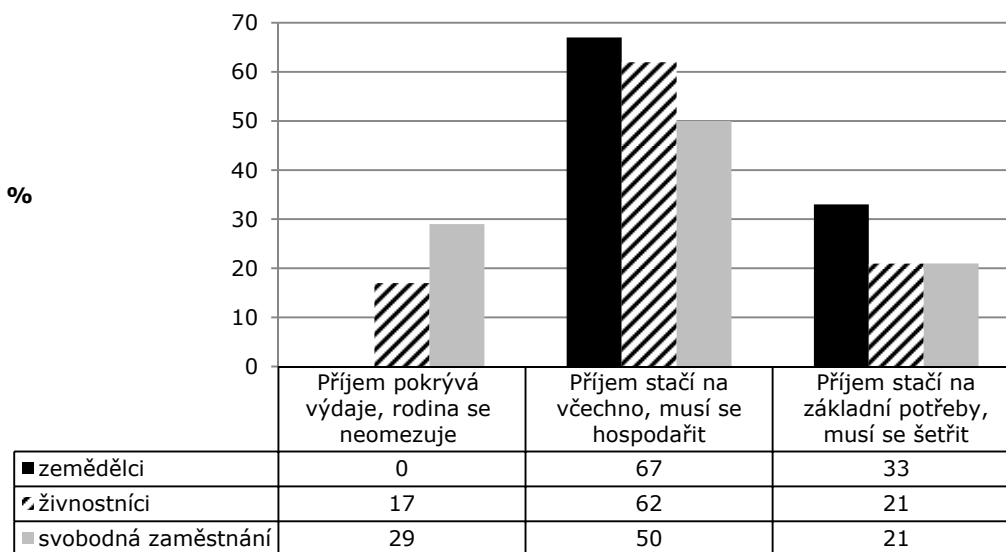
Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Poznámka: hospodaření v pásmu „chudoby“ má hodnotu 0, graf je neuvádí

5. Příjmy osob samostatně výdělečně činných

Samostatná výdělečná činnost jako přivýdělek se koncentruje bez ohledu na charakter činnosti do pásma domácností, kterým příjem stačí na všechno, ale musí hospodařit. Zajištění jiným příjmem, zejména ze závislé činnosti, eliminuje „chudobu“ a nedostatek nutící pouze ke spotřebě v nejnižších cenových úrovních.

Graf č. 10 **Příjem a uspokojování potřeb domácností s přivýdělkem ze samostatné výdělečné činnosti z hlediska zákona o podnikání v %**

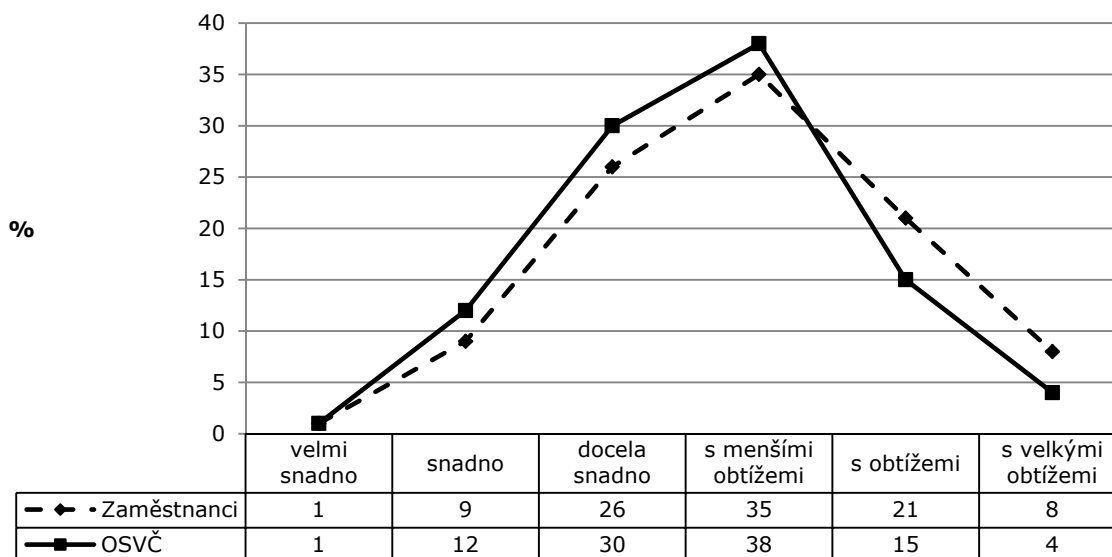

Zdroj: Terénní šetření OSVČ 2012, výpočty VÚPSV

Poznámka: Hospodaření v pásmech „chudoby“ a spotřeby nejlevnějšího zboží a služeb mají hodnotu 0, graf je neuvádí. Vzorek zemědělců není reprezentativní, obsahuje 3 osoby.

Obdobné otázky kladl ČSÚ v rámci šetření příjmů a životních podmínek domácností v roce 2012. Výstupy obou šetření spolu korespondují.

Graf č. 11 **Domácnosti s osobou samostatně výdělečně činnou v čele, subjektivní názory dle šetření ČSÚ „Příjmy a životní podmínky domácností 2012“ v %**

Zdroj: ČSÚ Praha 2012, kód: e-3001-12, dostupné na http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3001-12-r_2012, ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2012, ČSÚ, Praha 2013, kód e-3012-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3012-13>, propočet VÚPSV

Subjektivní postoje sebezaměstnaných k jejich příjmovým podmínkám jsou v rozporu s vykázaným nízkým dílčím daňovým základem z podnikání, v roce 2011 v průměrné výši 167 tis. Kč.⁵⁰ Z obou šetření (VÚPSV, v.v.i. a ČSÚ) vyplývá, že domácnosti osob samostatně výdělečně činných ve skutečnosti hospodaří s finančními prostředky ve výši odpovídající minimálně příjmové hladině domácností zaměstnanců. Za těchto podmínek, tj. při skutečně vykázaných a zdaněných příjmech po odečtu nákladů na jejich dosažení, by se jejich dílčí daňový základ podle § 7 zákona 586/1992 Sb., o daních z příjmů, měl pohybovat minimálně kolem 450-600 tis. Kč. Odhad zohledňuje část smíšeného důchodu zhruba ve výši 50 %, která se ve střednědobém časovém horizontu používá na rozvoj firmy. Z tohoto pohledu se jeví data národního účetnictví o průměrném smíšeném důchodu na osobu za celý sektor samostatné výdělečné činnosti ve výši zhruba 445 tis. Kč v běžných cenách jako věrohodnější než data z daňových přiznání.

Hospodářská krize se příjmů, resp. spotřeby, sebezaměstnaných výrazně nedotkla, i při poklesu jejich produktivity.⁵¹ Zjištěné podmínky uspokojování potřeb se nelišily od výstupů šetření OSVČ v roce 2006. Prohlubující se přátelské daňové prostředí eliminovalo ztráty v podnikání. Mezi léty 2006 až 2012 vzrostly výdajové paušály, např. u řemeslných živností, o 20 p.b., u jiných než řemeslných o 10 p.b. a u

⁵⁰ údaj poskytnutý GFŘ pro výzkum

⁵¹ V krizovém období 2008-2011 klesla produktivita sebezaměstnaných v běžných cenách (smíšený důchod/OSVČ) o 3 %, propočet VÚPSV na základě dat ČSÚ: Roční národní účty, dostupné na: <http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenka.indexnu>, přístup březen 2013

5. Příjmy osob samostatně výdělečně činných

jiného podnikání o 20 p.b.⁵² Významná role náleží i daňové optimalizaci, zejména v případech produkce zboží a služeb pro konečnou spotřebu obyvatelstva (zhruba 4/5 samozaměstnaných).⁵³

S daňovou optimalizací ze strany samozaměstnaných souvisí i nízké pojistné na sociální a zdravotní zabezpečení, které kontrastuje s vysokým stupněm uspokojení potřeb. Podrobný rozbor výstupů šetření OSVČ 2012 dospěl k závěru, že podíl osob samostatně výdělečně činných, které se cílevědomě zajišťují pro nepříznivé životní situace a na stáří, nedosahuje ani 50 %. Po odchodu do důchodu, který lze s ohledem na jejich věk očekávat v horizontu 10-15 let, přiznaná důchodová dávka nepokryje náklady na živobytí. Dnešní přátelské daňové prostředí vhání osoby dlouhodobě samostatně výdělečně činné po odchodu do důchodu do chudoby.

⁵² Podle šetření uplatňovala paušál v roce 2012 zhruba 1/2 osob samostatně výdělečně činných. Tento podíl vyplývá z údajů poskytnutých Českou daňovou správou za léta 2005-2010.

⁵³ Blíže Vančurová, A. Rozbor faktorů daňové zátěže samozaměstnaných v Jihočeském kraji, IN: Průša, L. a kol. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (Sborník analýz sociálně-ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-7416-000-4. ss. 135-172

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Osoby samostatně výdělečně činné se povinně účastní sociálního a zdravotního pojištění.⁵⁴ Odvádějí příspěvek na státní politiku zaměstnanosti. Dobrovolná je účast na nemocenském pojištění.⁵⁵ Sociální a zdravotní systém přistupují k osobám samostatně výdělečně činným jako k podnikatelským subjektům, tzn. inkasují pojištění z vyměřovacího základu při celkových sazbách platných pro zaměstnance a zaměstnavatele.

Za osobu samostatně výdělečně činnou se podle § 9 odst. 2 zákona o důchodovém pojištění považuje osoba, která:

- vykonává samostatnou výdělečnou činnost,
- spolupracuje při výkonu samostatné výdělečné činnosti, pokud podle zákona o daních z příjmu lze na ni rozdělovat příjmy dosažené výkonem této činnosti a výdaje vynaložené na jejich dosažení, zajištění a udržení.

Výkonem samostatné výdělečné činnosti se rozumí:

- provozování zemědělské výroby, hospodaření v lesích a na vodních plochách,
- provozování živnosti na základě oprávnění provozovat živnost dle zvláštního zákona,
- činnost společníků veřejných obchodních společností,
- činnost komplementářů komanditních společností,
- výkon umělecké nebo jiné tvůrčí činnosti na základě autorskoprávních vztahů, pokud se podle prohlášení osoby konající tuto činnost jedná o soustavný výkon,
- výkon jiné činnosti konané výdělečně na základě oprávnění podle zvláštních předpisů a výkon činnosti mandátáře,
- soustavný výkon jiných činností, vykonávaných vlastním jménem a na vlastní odpovědnost za účelem dosažení příjmů, pokud se podle prohlášení osoby konající tuto činnost jedná o soustavný výkon; za výkon těchto činností se nepovažuje pronájem nemovitostí nebo jejich částí a movitých věcí.

Pro účely sociálního pojištění se v rámci uvedeného výčtu od roku 2004 vyčleňuje vedlejší samostatná výdělečná činnost pro osoby, které:

- vykonávají zaměstnání a příjem ze zaměstnání, kterého v tomto roce dosáhly, činí alespoň dvanáctinásobek minimální mzdy platné k 1. lednu kalendářního roku, za který se účast na pojištění posuzuje,
- měly nárok na výplatu částečného invalidního nebo plného invalidního nebo starobního důchodu,
- měly nárok na rodičovský příspěvek nebo na peněžitou pomoc v mateřství nebo nemocenskou z důvodu těhotenství a porodu,
- pečují o osobu blízkou, která je závislá na péči jiné osoby,
- vykonávají vojenskou službu, pokud nejde o vojáka z povolání nebo civilní službu,
- jsou nezaopatřenými dětmi.

⁵⁴ zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 48/1997 Sb., zákon o veřejném zdravotním pojištění, ve znění pozdějších předpisů

⁵⁵ zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Z výše uvedeného výčtu samostatné výdělečné činnosti je patrné, že dle českých právních předpisů je kategorie osob samostatně výdělečně činných definována pozitivním výčtem, který je případně doplněn negativní definicí. Oproti tomu v řadě zemí EU jsou sebezaměstnaní formulováni negativně. V zákonech se uvádí, že se jedná o osoby, které nejsou v zaměstnaneckém poměru.

Kategorii osob samostatně výdělečně činných pro účely zdravotního pojištění vymezuje zákon o zdravotním pojištění, ve srovnání se sociálním zabezpečením, širěji o:

- osoby bez živnostenského listu, které provádějí činnost na základě autorského zákona a neprohlásí svoji činnost za soustavnou,
- osoby, které provádějí nezávislé povolání, které není živností ani podnikáním, na základě oprávnění podle zvláštních předpisů, ale výkon této činnosti vykonávají pod vlastním jménem, na vlastní odpovědnost a za účelem dosažení zisku - i když neprohlásí svoji činnost za soustavnou, jsou tyto osoby povinny platit pojistné na zdravotní pojištění (na rozdíl od pojistného na sociální zabezpečení).

Vyměřovací základ pro sociální pojištění, příspěvek na státní politiku zaměstnanosti a zdravotní pojištění, popř. nemocenské pojištění, si sebezaměstnaní určují sami, nesmí být však nižší než 50 % daňového základu,⁵⁶ tj. rozdílu mezi příjmy a výdaji.⁵⁷ Proporce zhruba odpovídá části smíšeného důchodu, „podnikatelské mzdě“, kterou sebezaměstnaný využívá pro osobní spotřebu svou a své rodiny.⁵⁸ Takto stanovený vyměřovací základ osob samostatně výdělečně činných je věcně srovnatelný s vyměřovacím základem zaměstnanců, kterým je hrubý výdělek. Výjimkou je pouze zdánlivá samostatná výdělečná činnost, kde pracovník v režimu „švarcsystému“⁵⁹ pro osobní potřebu využívá celý smíšený důchod, protože neinvestuje do rozšíření svého podnikání.

Minimální a maximální hranice intervalu vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění nejsou sjednocené. Minimální hranice vyměřovacích základů se týkají podstatné většiny sebezaměstnaných, maximální limity jsou v praxi využívány v jednotlivých případech.

⁵⁶ podle § 7 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmu, ve znění pozdějších předpisů

⁵⁷ Vývoj vyměřovacích základů pro výpočet pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti a pro zdravotní pojištění

	1993	2004	2005	2006
podíl z příjmu po odpočtu výdajů (z daňového základu) v %	35	40	45	50

⁵⁸ Správnost proporce potvrdil výzkum VÚPSV na základě Mikrocensu 2002. Blíže Baštýř, I. Příjmy osob samostatně výdělečně činných, IN Průša, L. a kol.: Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-33-6, ss. 110-138, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>. V současné době chybí data pro ověření podílu „podnikatelské mzdy“, není však důvod předpokládat výrazné změny. Podle údajů Národních účtů se jednotkové náklady práce za ČR, tj. podíl náhrad zaměstnancům na společenské produktivitě práce, od roku 2002 dlouhodobě pohybuje kolem 50 %. Také podíl práce na nákladech (náhrady zaměstnancům k celkovým nákladům) se od roku 2004 pohybuje kolem 22 %. Blíže Vlach, J. Kozelský, T. Možnosti vytvoření jednotné metodiky sledování nákladů práce v ČR a v zahraničí (návrh certifikované metodiky). Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-113-1, tabulky č. 2.1 a 3.3 přílohy, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>. Podrobné údaje za sektor samostatné výdělečné činnosti se nesledují.

⁵⁹ Počet pracovníků v režimu „švarcsystému“ se nedá sledovat. Odhady se pohybují v intervalu 100-200 tis. osob.

Nejvyšší vyměřovací základ pro pojištění na sociální zabezpečení a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti stanoví zákon o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti ve výši 48násobku průměrné mzdy. Tato hranice se však neuplatňuje pro zdravotní pojištění, zde je maximální vyměřovací základ 72násobek průměrné mzdy.

Nejnižší vyměřovací základ pro hlavní samostatnou výdělečnou činnost v případě nízkého daňového základu, popř. ztráty představuje pro sociální, popř. nemocenské pojištění 25 % průměrné mzdy. Pro vedlejší samostatnou výdělečnou činnost je sazba na nižší úrovni, 10 % průměrné mzdy pro sociální pojištění a politiku zaměstnanosti. Pro zdravotní pojištění zákon stanoví minimální vyměřovací základ ve výši 50 % průměrné mzdy. V případech, že samostatná výdělečná činnost je vykonávána vedle zaměstnání, kde je zdravotní pojištění již odváděno, nebo je plátcem pojistného stát, sebezaměstnaný pojištění neplatí.⁶⁰

6.1 Soustava sociálního zabezpečení

Sociální zabezpečení sebezaměstnaných v ČR ze širšího pohledu, tj. z hlediska participace na solidárním státním systému sociálního zabezpečení a z hlediska osobní přípravy na nepříznivé životní situace, zejména na stáří, charakterizují základní momenty:

- nízká účast v systému sociálního pojištění,
- nízký rozsah tvorby vlastních rezerv pro nepříznivé životní situace, resp. na stáří.

Osoby samostatně výdělečně činné se spoléhají na záchranou sociální síť státu a na paternalistický systém sociálního zabezpečení. Systémová široká volnost pro daňovou optimalizaci se návazně promítá do výše odváděného pojistného do solidárního systému sociálního zabezpečení. Nízký stupeň solidarity vyplývá ze systému podpory a rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti na začátku ekonomické transformace.

Sebezaměstnaní se stejně jako ostatní populace orientují na momentální efekty, nepřihlížejí k životním rizikům a ani nepředpokládají změnu příjmů, výdajů a životního stylu ve stáří. Nízká finanční gramotnost většiny z nich jim ztěžuje orientaci v existujících formách a způsobech vytváření potřebných rezerv.

6.1.1 Participace na solidárním systému sociálního zabezpečení a jeho využívání

Provázanost sociálního pojištění s daňovým systémem, kde sebezaměstnaní využívají v rozsáhlé míře prostor pro daňovou optimalizaci, se následně projevuje i v systému pojištění na sociální zabezpečení vč. příspěvku na státní politiku zaměstnanosti. Odvedené důchodové pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti se u osob samostatně výdělečně činných pohybuje na úrovni 43-44 % inkasovaného pojištění, které platí zaměstnanci a zaměstnavatelé.

⁶⁰ zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném na veřejné všeobecné zdravotní pojištění

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 23 **Průměrné měsíční pojištění na důchodové zabezpečení a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti za zaměstnance a za osoby samostatně výdělečně činné v letech 2008-2012 v Kč**

	2008	2009	2010	2011	2012
průměrný počet zaměstnanců v tis. osobách	4 338	4 154	4 197	4 257	4 259
průměrný počet OSVČ platících zálohy na sociální zabezpečení bez NP v tis. osobách	725	755	734	742	731
z toho: hlavní SVČ v tis. osobách	640	669	645	657	643
vedlejší SVČ v tis. osobách	85	86	89	85	88
průměrné pojistné za zaměstnance na důchodové pojištění v Kč	5 603	5 296	5 518	5 705	5 768
průměrný příspěvek na SPZ za zaměstnance v Kč	320	237	244	248	252
průměrné pojistné za zaměstnance bez NP v Kč	5 923	5 533	5 762	5 953	6 020
průměrné pojistné OSVČ na důchodové pojištění v Kč	2 197	2 765	2 352	2 469	2 552
průměrný příspěvek na SPZ za OSVČ v Kč	126	158	134	111	109
průměrné pojistné OSVČ bez NP za Kč	2 323	2 923	2 486	2 579	2 662
pelace OSVČ/zaměstnanec v %	39,2	52,8	43,2	43,3	44,2

Zdroj: podklady České správy sociálního zabezpečení

Poznámka: v celkových částkách se projevuje zaokrouhlování

Kumulace osob samostatně výdělečně činných v 1. percentilu, resp. v 1. pentilu, rozdělení daňových základů daně z příjmu fyzických osob má za následek, že převážná většina sebezaměstnaných (více než 80 %⁶¹) odvádí pojistné pouze z nejnižšího vyměřovacího základu. Uvedená proporce koresponduje s podílem sebezaměstnaných, jejichž podnikání se orientuje na konečnou spotřebu obyvatelstva,⁶² na oblast se širokým prostorem pro daňovou optimalizaci. Osoby samostatně výdělečně činné, které působí jako subdodavatelé dalším podnikům nebo jejich tržby jsou pod kontrolou dalších institucí, např. zdravotních pojišťoven, většinou vykazují relativně objektivní daňový a vyměřovací základ.

Uvedené proporce placeného pojištění kontrastují s příjmovými podmínkami osob samostatně výdělečně činných. Vzhledem k rozporům v „tvrdých datech“⁶³ poskytuje zprostředkovaně ilustraci skutečných příjmových podmínek šetření subjektivních postojů sebezaměstnaných k jejich příjmům a výdajům. Podle šetření VÚPSV o OSVČ v roce 2012 a šetření ČSÚ v rámci modulu EU - SILC ve většině případů příjmy

⁶¹ odhad autorů na základě podkladů ČSSZ

⁶² Podle terénního průzkumu OSVČ 2012 se na konečnou spotřebu obyvatelstva orientuje více než 80 % firem sebezaměstnaných. Blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_355.pdf, ss. 36-39

⁶³ Příjem domácností osob samostatně výdělečně činných sleduje ČSÚ ve statistice rodinných účtů, podle které jejich čisté příjmy dosáhly v roce 2010 úrovně 86 % a v roce 2011 úrovně 88 % zaměstnaneckých domácností, a šetření Příjmů a životních podmínek domácností v ČR (modul EU - SILC, European Union - Statistics on Income and Living Conditions), podle kterého domácnosti v čele se sebezaměstnaným disponovaly v roce 2010 s příjmem na osobu v úrovni 107 % a v roce 2011 v úrovni 102 % průměru domácností zaměstnanců. Blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_355.pdf, ss. 57-59, ČSÚ: Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2012 - domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, oblasti, ČSÚ, 2013. Kód: e-3001-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3001-13>, ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností 2012, ČSÚ, Praha 2012, Kód: e-3012-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3012-13>

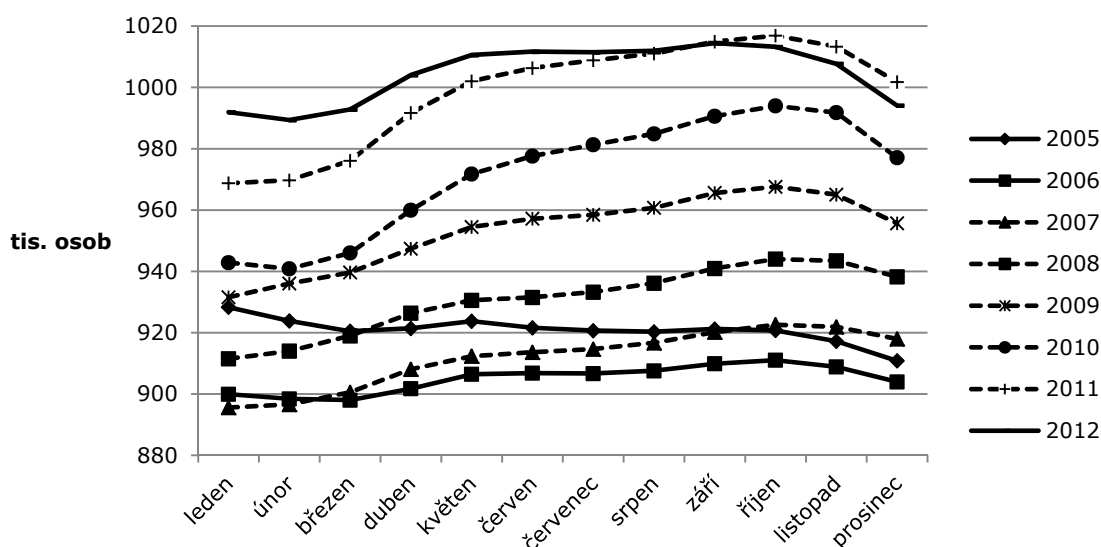
6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

vytvářely prostor pro bezproblémové uspokojování potřeb a odpovídaly úrovni kvalifikovaných zaměstnanců.

Mezi přiznanými příjmy pro účely zdanění a povinného pojištění a skutečnými příjmy osob samostatně výdělečně činných je významný rozdíl. Stejně jako při platbě daní, tak i při placení povinného pojistného sebezaměstnaní využívají měkkosti systému a odvádějí pojistné z nejnižšího pojistného základu, který představuje 25 % průměrné mzdy, tj. nesystémově nedosahuje ani minimální mzdy. Minimální mzdu vyhlášenou státem nebo sjednanou sociálními partnery v generální dohodě chápe evropské právo jako nejnižší cenu práce.

Během roku je počet plátců sociálního pojištění z řad sebezaměstnaných proměnlivý. Jejich počet klesá v posledním čtvrtletí roku, aby rostl v I. čtvrtletí následujícího roku.

Graf č. 12 **Vývoj počtu sebezaměstnaných celkem v průběhu roku v letech 2005-2012 v tis. osobách**

Zdroj: podklady České správy sociálního zabezpečení

Nerovnoměrný vývoj se koncentruje v hlavní samostatné výdělečné činnosti. Pokles na konci roku a opětovný nárůst na počátku následujícího roku souvisí zejména se sezónností prací, především ve stavebnictví, kdy v důsledku nedostatku zakázek sebezaměstnaní pozastavují činnost. V případě vedlejší samostatné výdělečné činnosti se počet osob v průběhu roku nemění.

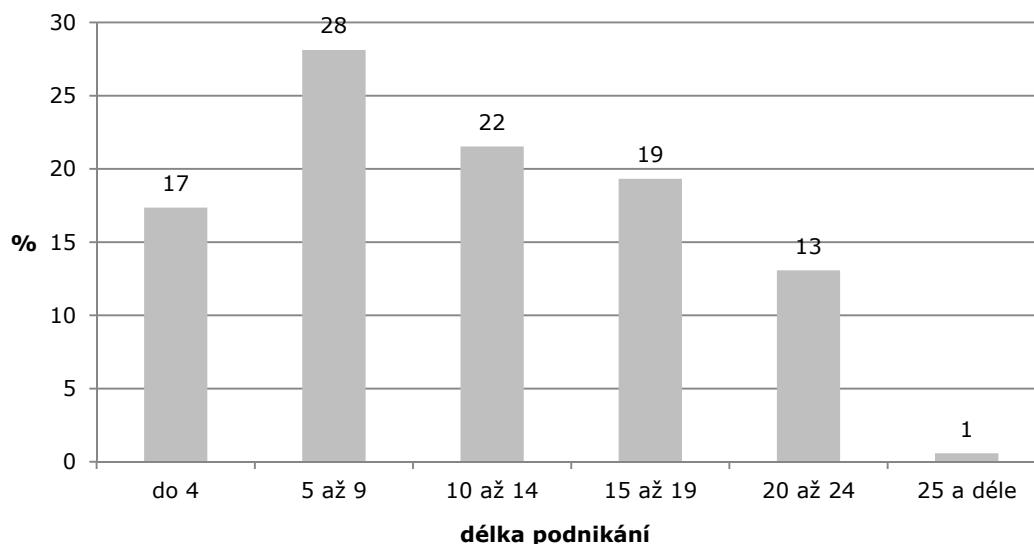
Moderní historie samostatné výdělečné činnosti začala po roce 1990, tj. trvá 23 let. Do roku 1989 byly počty osob samostatně výdělečně činných statisticky nezaznamenatelné. Podle terénního šetření VÚPSV o sociálních a ekonomických podmínkách 1 005 osob samostatně výdělečně činných v době ekonomické krize v roce 2012⁶⁴

⁶⁴ Výsledky šetření obsahuje publikace Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

(dále jen „šetření OSVČ 2012“) činí průměrná délka podnikání fyzických osob v rámci hlavní samostatné výdělečné činnosti zhruba 11 let a v rámci vedlejší činnosti 9 let.

Graf č. 13 **Délka hlavní samostatné výdělečné činnosti v roce 2012 v %**

Zdroj: Terénní šetření OSVČ v roce 2012, VÚPSV

Sebezaměstnaní odcházející do starobního důchodu v současné době strávili převážnou část svého aktivního ekonomického života v závislé činnosti. Architektura výpočtu důchodových dávek, která vychází ze započítaných let pojištění a z vyměřovacích základů počínaje rokem 1986 je nenuť k volbě vyšší úrovně vyměřovacích základů pro důchodové pojištění, vliv minimálního pojistného na výši starobního důchodu je minimální. Při 10 letech samostatné výdělečné činnosti při předešlém výdělku v zaměstnání v intervalu 60 % až 100 % celostátního průměru se rozdíl proti starobnímu důchodu zaměstnance pohybuje ve výši 10-7 %, tj. v řádu zhruba 1 000 Kč. Rozdíl však narůstá úměrně počtu let samostatné výdělečné činnosti.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 24 **Model starobního důchodu osoby samostatně výdělečně činné, která platí pojistné z nejnižšího vyměřovacího základu v Kč/měs., podmínky roku 2013**

		přiznaný důchod při započtených 40 letech v Kč/měs.	
		předešlý průměrný výdělek	60 % předešlého průměrného výdělku (modus výdělkového rozdělení)
počet let SVČ	0	11 457	9 838
	5	10 913	9 511
	10	10 371	9 176
	15	9 829	7 926
	20	9 288	6 676
	28 a více	6 233	4 676
relace OSVČ/zaměstnanec			
počet let SVČ	0	100,0	100,0
	5	95,3	96,7
	10	90,5	93,3
	15	85,8	80,6
	20	81,1	67,9
	28 a více	54,4	47,5

Zdroj: propočet autoři

Dosažení starobního důchodu na úrovni zaměstnance, jehož vyměřovací základ odpovídá průměrné mzdě, by si ze strany sebezaměstnaného, který podniká 10 let v hlavní činnosti a odvádí minimální pojistné, vyžadovalo zvýšení pojistného na sociální zabezpečení a politiku zaměstnanosti o 5 700 Kč měsíčně v podmínkách roku 2013. V případě důchodu na bázi 60 % průměrné mzdy zvýšení pojistného odváděného osobou samostatně výdělečně činnou představuje zhruba 2 700 Kč/měs. Dodržení průměrné výše pojistného za zaměstnance, 6 127 Kč měsíčně v roce 2012, by vyžadovalo sociální pojištění hrazené v rámci hlavní samostatné výdělečné činnosti o 4 100 Kč vyšší proti většinou odváděnému minimálnímu pojistnému. Za těchto systémových podmínek je přirozené, že 80 % sebezaměstnaných volí variantu nejnižšího vyměřovacího základu, v závislosti na optimalizaci daňového základu.

Podle terénního šetření VÚPSV o sociálních a ekonomických podmínkách osob samostatně výdělečně činných v roce 2012 působí zhruba 86 % z nich ve městech a z toho 42 % v krajských nebo bývalých okresních městech. Z tohoto pohledu se důchodci, bývalí sebezaměstnaní, po zohlednění částky na životní minimum⁶⁵ a normativních nákladů na bydlení⁶⁶ dostávají pod hranici životní minima do oblasti nároků na sociální dávky.⁶⁷

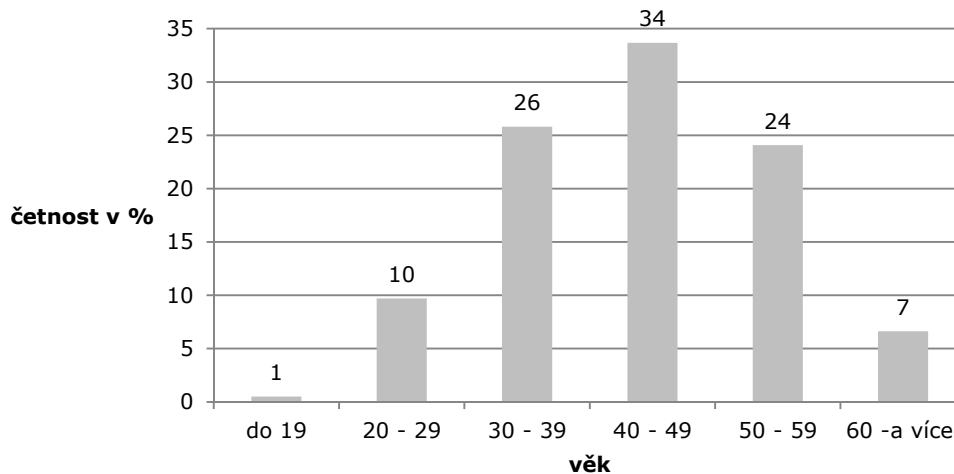
Zhruba 50 % sebezaměstnaných je starších 44 let věku a téměř 1/3 je starších 51 let.

⁶⁵ blíže zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů

⁶⁶ blíže §§ 24-28 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů

⁶⁷ Jednočlenné domácnosti důchodců ve městech velikosti 50 000 - 99 999 tis. obyvatel jsou po odečtu nákladů na bydlení v podmínkách roku 2013 všechny pod hranici životního minima; důchodci - bývalí sebezaměstnaní, kteří 10 let platili minimální pojistné, mají z tohoto titulu nárok na sociální dávky o zhruba 10 % vyšší; při 15 letech platby minimálního pojištění až o 20 % vyšší ve srovnání s průměrem.

Graf č. 14 **Věková struktura osob, pro které byla v roce 2012 samostatná výdělečná činnost hlavním příjmem v %**

Zdroj: VÚPSV: terénní šetření sociálních a ekonomických podmínek OSVČ v roce 2012

Poznámka: Hlavní samostatnou výdělečnou činnost šetření definovalo pouze z hlediska nejvyšší zdroje příjmů.

Postupem času poroste věk sebezaměstnaných a bude se prodlužovat délka jejich podnikání jako fyzických osob.⁶⁸ Prodlužující se doba využívání nejnižších vyměřovacích základů pro sociální pojištění se odrazí ve výši jejich budoucího důchodu. Během 10-15 let vzroste počet důchodců, bývalých osob samostatně výdělečně činných, s nízkým důchodem o zhruba 130 tis. osob. Uvedený trend bude v dalších letech pokračovat s kulminací za 20 let.

6.1.2 Tvorba vlastních rezerv na nepříznivé životní situace, resp. na stáří

V ČR nejsou k dispozici strukturovaná data o bohatství, resp. tvorbě finančních rezerv obyvatelstva pro nepříznivé finanční situace vč. stáří.

Dílním, avšak neúplným informačním zdrojem jsou daňová přiznání. Podle údajů poskytnutých Generálním finančním ředitelstvím si v daňovém přiznání za rok 2011 uplatnilo pouze 15 % sebezaměstnaných odpočitatelnou položku z titulu penzijního připojištění a 35 % z titulu životního pojištění.

VÚPSV v šetření OSVČ 2012 sledovalo:

- využití produktů komerčních pojišťoven, penzijní připojištění a životní pojištění,
- jiné formy tvorby rezerv.

⁶⁸ Vzhledem k více než 80 % sebezaměstnaných bez zaměstnanců a k jejich pasivnímu postoji k rozšiřování jejich aktivit je nereálná jejich transformace na právnickou osobu; blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, ss. 33-36, dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_355.pdf

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Jestliže téměř 3/4 domácností sebezaměstnaných nemají problémy se svými příjmy, které jim umožňují plné uspokojení jejich potřeb, potom přípravě na stárnutí, resp. na starobní důchod, nevěnují pozornost.

Výsledky průzkumu signalizují neschopnost převážné části osob samostatně výdělečně činných (obdobně jako většiny populace) orientovat se v existujících pojišťovacích programech (nemoc, stáří). Sebezaměstnaní se stejně jako ostatní populace orientují na momentální efekty.

Proti širšímu využití komerčních produktů pojišťoven působí nízká výkonnost fondů penzijního připojištění a krátká doba jejich působení. Obdobná situace platí i pro kapitálové životní pojištění, které je v mnoha případech nesrozumitelné.

Vyšší stupeň vzdělání, zejména absolvování vysoké školy, s sebou nese i vyšší stupeň finanční gramotnosti, schopnosti perspektivního uvažování a osobní odpovědnosti. U této skupiny lze mluvit o intenzivnějším využívání pojistných produktů, zákonných a komerčních, pro nemoc a stáří.

Občané mají možnost tvorby rezervních prostředků pro nenadálé životní situace a na stáří i jinými formami. Jejich váha v případě sebezaměstnaných však podle výstupů šetření není významná. I v této oblasti se projevuje vyšší finanční gramotnost vysokoškoláků, která zřetelně vystupuje u svobodných povolání. Nejvíce zastoupený je nákup nemovitostí. V rámci svobodných povolání, která předpokládají vyšší kvalifikaci a v mnoha případech i podrobnou znalost ekonomických vztahů, patří důležité místo kapitálovým investicím.

Tabulka č. 25 **Zajištění před nenadálými životními situacemi a na stáří jiným formami než pojištěním v % z 1005 respondentů - OSVČ**

zdroj příjmů	zajištění pro nepříznivé životní situace a na stáří	zemědělci	živnostníci	svobodná povolání	celkem
hlavní	nákup nemovitostí	19	16	21	16
	nákup komodit (např. zlato, umělecké předměty, starožitnosti)	0	4	9	5
	kapitálové investice	6	7	22	9
	jiný způsob	14	11	9	11
vedlejší	nákup nemovitostí	0	15	29	16
	nákup komodit (např. zlato, umělecké předměty, starožitnosti)	0	2	14	3
	kapitálové investice	0	5	14	5
	jiný způsob	33	11	7	11

Zdroj: blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. *Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, s. 77, dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_355.pdf

Poznámka: Údaje za osoby podnikající podle zemědělského zákona nejsou reprezentativní.

Specifickými prostředky zabezpečení jsou rovněž prodej firmy, resp. její části nebo obchodních kontaktů a též předání firmy mladším členům rodiny. Ve skutečnosti jsou živnostenské podniky bez zaměstnanců a s minimálním kapitálovým vybavením, vč. jejich lokálního trhu, orientované na konečnou spotřebu obyvatelstva, obtížně prodejné. Po zastavení aktivity uvolněný trh přebírá sousední konkurenční firma.

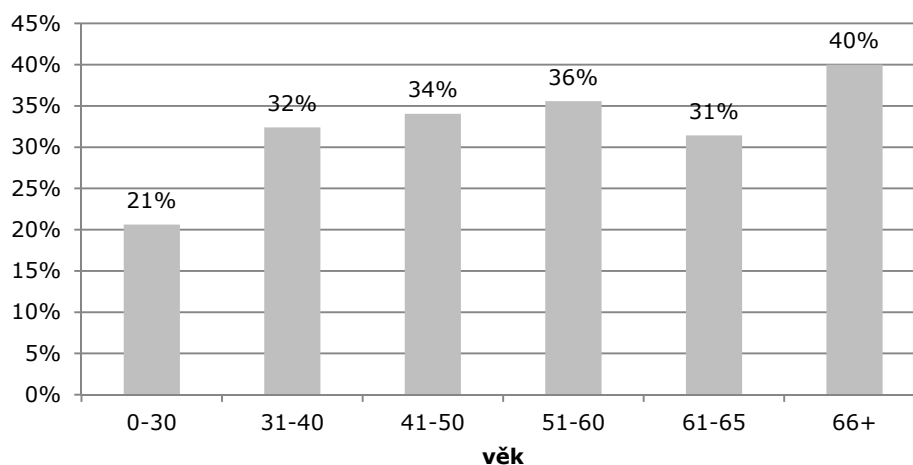
Jako pojistka může působit heterogenost příjmových zdrojů domácností osob samostatně výdělečně činných. Více než 2/3 sebezaměstnaných mají životní partnerku/a, z nichž více než 3/4 mají příjem ze zaměstnání.

O tvorbě rezerv se dá mluvit u pojistných produktů, a to v intervalu od 20 % (vyšší než minimální důchodové pojištění) do 35 % (životní pojištění). V případě ostatních forem se rozmezí charakterizuje v minimu 5 % (nákup komodit) a v maximu 16 % (nákup nemovitosti). Významná váha 11 % připadá na ostatní postupy, např. úspory. Nemocenské pojištění si platí podle údajů ČSSZ zhruba 10 % a z toho ve vyšší než minimální úrovni zhruba 1/3 šetřených sebezaměstnaných. Z podrobného terénního šetření lze vysledovat, že pouze necelá polovina osob, pro které je samostatná výdělečná činnost hlavním zdrojem příjmů, disponuje rezervami. Vyšší stupeň zajištění vykazují osoby samostatně výdělečně činné ve vedlejší činnosti, které využívají povinné pojištění z hlavní závislé činnosti.

6.1.3 Nemocenské pojištění

Nemocenské pojištění je pro sebezaměstnané dobrovolné. Počet pojištěnců vykazuje dlouhodobý a trvalý trend poklesu, z 328 tis. osob v roce 1999 přes 222 tis. pojištěnců v roce 2006 na 100 tis. osob v roce 2012.⁶⁹ Reforma nemocenského pojištění decelerační tendenci prohloubila. Podle šetření OSVČ 2012 vyšší než minimální pojistné⁷⁰ platila pouze 1/3 z nich. Tato proporce se mění v závislosti na věku, vyšší podíl lze sledovat u starších ročníků. Zdravotní rizika částečně nacházejí svůj odraz v přístupu k nemocenskému pojištění jednotlivých věkových skupin. S dosaženým věkem roste podíl pojištěnců - sebezaměstnaných, kteří dobrovolně platí vyšší pojistné než stanovené minimum.

Graf č. 15 **Podíl osob placících nemocenské pojištění nad zákonné minimum z celkového počtu nemocensky pojištěných osob, pro které je samostatná výdělečná činnost hlavním příjmem v %**

Zdroj: blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. *Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, s. 74, dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_355.pdf

⁶⁹ blíže Výroční zprávy ČSSZ dostupné na <http://www.cssz.cz/>

⁷⁰ V roce 2012 představovala minimální výše nemocenského pojištění osob samostatně výdělečně činných 115 Kč měsíčně, blíže MPSV: Nemocenské pojištění v roce 2013, dostupné na: <http://www.mpsv.cz/cs/7#unp>.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

V rámci nemocenského pojištění si od roku 2011 sebezaměstnaný může platit na nemocenské pojištění pouze adekvátně tomu, co si platí na důchodové pojištění. Navýšení dávky nemocenského pojištění bez současného odvodu navýšeného důchodového pojištění již není možné. Z tohoto důvodu si drtivá většina osob samostatně výdělečně činných OSVČ platí na nemocenské pojištění pouze minimum nebo dle toho, jaký mají měsíční vyměřovací základ stanovený dle daňového základu předchozího roku. Nízké pojistné se promítá do plnění dávek nemocenského pojištění, jejich výše je podstatně nižší než u zaměstnanců.

Osoby samostatně výdělečně činné mají nárok pouze na dva druhy dávky z nemocenského pojištění:

- nemocenská,
- peněžitá pomoc v mateřství.

Na rozdíl od zaměstnanců nemají nárok na vyrovnávací příspěvek a na dávku z titulu ošetřování člena rodiny. Vyrovnávací příspěvek vyrovnává mzdu, resp. plat, kterou sebezaměstnaný nemá.

Na dávku z titulu ošetřování člena rodiny od roku 1990, renesance instituce samostatné výdělečné činnosti v ČR, sebezaměstnaní nárok neměli. Na ošetřovné má nárok pracovník, který nemůže z důvodu ošetřování vykonávat práci. Pro stanovení, zda může či nemůže vykonávat svou práci, musí být definována pracovní doba. U činností, u nichž není předem rozvržena pracovní doba, nelze posoudit, zda mohla nebo nemohla být činnost vykonávána. Zákonná úprava proto vychází z předpokladu, že osoby, které nemají pevně stanovenou pracovní dobu, si ji mohou rozvrhnout tak, aby mohly pracovat v době, kdy není potřeba ošetřovat (například, kdy o ošetřovaného může pečovat někdo jiný). Z tohoto důvodu nemají na ošetřovné nárok ani někteří zaměstnanci - zaměstnanci činní na základě zaměstnání na základě dohody o pracovní činnosti, dohody o provedení práce nebo domácí zaměstnanci.

Při 3týdenní, resp. 2týdenní (od roku 2014) karenční době, kdy si práce neschopný samostatně podnikající pojištěnec hradí životní náklady ze svých prostředků, považuje nemocenské pojištění za zbytečný vícenáklad. Nemocenské pojištění je za těchto podmínek zajímavé pouze v případech rizika dlouhodobé pracovní neschopnosti, případně při potřebě peněžitě pomoci v mateřství. Uvedené skutečnosti potvrzují i údaje České správy sociálního zabezpečení za posledních 5 let.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 26 **Nemocenské pojištění (NP) osob samostatně výdělečně činných v letech 2008-2009**

	2008	2009	2010	2011	2012	2012/2008 v %
pojistné od OSVČ na NP dobrovolné v tis. Kč	840 417	518 163	559 414	321 380	170 800	20,3
výdaje NP pro OSVČ v tis. Kč	513 707	739 408	1 833 289	2 299 097	497 560	96,9
výdaje - příjem v tis Kč	-326 710	221 245	1 273 875	1 977 718	326 760	-100,0
nemocenská pro OSVČ v %	86,4	80,1	79,4	80,2	72,9	:
peněžitá pomoc v mateřství pro OSVČ v %	13,6	19,9	20,6	19,8	27,1	:
průměrný počet OSVČ NP v roce	202 696	151 476	143 732	122 443	99 517	49,1
počet případů výplaty pro OSVČ	101 019	75 767	103 853	116 375	50 680	50,2
měsíční průměrné pojistné na OSVČ v Kč	346	285	324	219	143	41,4
měsíční průměrné NP za zaměstnance v Kč	880	457	467	476	483	54,8

Zdroj: podklady České správy sociálního zabezpečení

6.2 Zdravotní pojištění

Obdobnou situaci jako v pojištění na sociální zabezpečení, tj. provázanost s daňovou optimalizací, lze sledovat i v oblasti zdravotního pojištění. Přátelské daňové prostředí pro osoby samostatně výdělečně činné pro ni otvírá prostor. Vyměřovací základy pro sociální a zdravotní pojištění se odvíjejí od daňových základů. Podrobná a strukturovaná data za všechny zdravotní pojišťovny nejsou k dispozici. Autoři vycházejí z:

- dat Všeobecné zdravotní pojišťovny (dále jen „VZP“), u které jsou pojištěny 2/3 osob samostatně výdělečně činných,
- terénního šetření VÚPSV mezi 1 005 osobami samostatně výdělečně činnými o jejich ekonomických a sociálních podmínkách v roce 2012.

Osoby v hlavní samostatné výdělečné činnosti, které jsou pojištěné u VZP, odvedou v průměru za rok 24 tis. Kč. Při minimálním pojištění 1 748 Kč/měs. by roční objem pojistného měl činit zhruba 21 tis. Kč. Souběhová pojištěnci - sebezaměstnaní, zhruba 1/3 osob samostatně výdělečně činných, platí nižší než minimální nebo nulové pojistné. Z údajů VZP, které mapují stav k 31. 5. 2013, vyplývá, že minimální nebo nižší pojistné platí 92 % sebezaměstnaných. Případy vyššího než minimálního pojištění se podle terénního šetření VÚPSV koncentrují ve skupině svobodných povolání, kde nejsou díky systémové kontrole⁷¹ širší možnosti zatajování příjmů z podnikatelské činnosti.

⁷¹ Např. příjmy lékařů přes vykázané výkony kontrolují zdravotní pojišťovny. Podle šetření OSVČ v roce 2012 jsou podnikající osoby v odvětví zdravotnictví a sociální péče rozhodující skupinou v rámci svobodných povolání.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 27 **Výše záloh placených osobami samostatně výdělečně činnými na zdravotní pojištění k 31. 5. 2013**

výše zálohy	počet OSVČ	podíl v %	podíl kumulativně v %
0	159 666	26,7	26,7
1- 500	53 907	9,01	35,71
501-1 000	12 457	2,08	37,79
1 001-1 500	5 195	0,87	38,66
1 501-1 600	608	0,1	38,76
1 601-1 700	970	0,16	38,92
1 701-1 747	208	0,03	38,95
1 748-1 748	317 355	53,06	92,01
1 749-2 500	20 011	3,35	95,36
2 501-3 500	11 096	1,86	97,22
3 501-4 500	5 202	0,87	98,09
4 501-5 500	3 159	0,53	98,62
5 501-6 500	2 052	0,34	98,96
6 501-7 500	1 455	0,24	99,2
7 501-8 500	971	0,16	99,36
8 501-9 500	734	0,12	99,48
9 501-10 500	499	0,08	99,56
10 501-11 500	367	0,06	99,62
11 501-12 500	283	0,05	99,67
12 501-13 500	206	0,03	99,7
13 501-14 500	161	0,03	99,73
14 501-15 500	146	0,02	99,75
15 501-16 500	139	0,02	99,77
16 501-17 500	111	0,02	99,79
17 501-18 500	101	0,02	99,81
18 501-19 500	64	0,01	99,82
19 501-20 500	543	0,09	99,91
20 501 +	115	0,02	99,93

Zdroj: VZP

Poznámka: Tabulka zahrnuje osoby s hlavním příjmem ze samostatné výdělečné činnosti a v souběhu příjmů.

Minimální vyměřovací základ osob samostatně výdělečně činných pro zdravotní pojištění zákon⁷² stanoví ve výši 50 % průměrné mzdy⁷³ pro účely sociálního pojištění. Minimální vyměřovací základ pro zdravotní pojištění a nejnižší vyměřovací základ pro sociální pojištění nejsou sjednocené.

⁷² zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném na veřejné všeobecné zdravotní pojištění

⁷³ Za průměrnou mzdu se považuje částka, která se vypočte jako součin všeobecného vyměřovacího základu pro účely důchodového pojištění za kalendářní rok, který o dva roky předchází kalendářnímu roku, pro který se průměrná mzda zjišťuje, a přečítacího koeficientu pro úpravu tohoto všeobecného vyměřovacího základu.

Obdobná disproporce mezi zdravotním a sociálním pojištěním se projevuje i v případě maximálního vyměřovacího základu.⁷⁴ Zdravotní pojištění zastropuje 72násobek průměrné mzdy (u sociálního pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti to byl 48násobek, který platil do roku 2009). V rámci opatření tzv. „Topolánkova batohu“ se maximální vyměřovací základ pro zdravotní pojištění v letech 2013-2015 neuplatňuje. V praxi je v případě osob samostatně výdělečně činných využítí uvedených limitů minimální, 0,1 % osob samostatně výdělečně činných.

Podle údajů VZP jsou jedinou kategorií pojištěnců, jejichž odvody pokryjí potřeby pojištěnce v průběhu celého jeho života, zaměstnanci, a to ve výši 104 %. Odvody za osoby samostatně výdělečně činné pokrývají náklady na pojištěnce ve výši 79 %. Spolu s ostatními nízko pojištěnými skupinami (osoby bez zdanitelných příjmů, celoživotní státní pojištěnci) jejich náklady na zdravotní zabezpečení zajišťují přerozdělovací procesy mezi zdravotními pojišťovnami. Mnohé z nich disponují výhodnějším portfoliem pojištěnců s nadprůměrnými příjmy.

6.3 Reforma veřejného pojištění

Zavedení jednotného inkasního místa pro daně, pojištění, cla a poplatky definuje zákon č. 458/2011 Sb., o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů. Zákon předpokládá vytvoření nové soustavy kompetencí orgánů státní správy a vytvoření jednoho inkasního místa pro příjmy veřejných rozpočtů (dále jen „JIM“), které bude integrovat funkce výběru příjmů veřejných rozpočtů, všech daní, cel a sociálního a zdravotního pojištění. Poplatník by měl mít jednoho partnera, vůči kterému si bude splňovat veškeré svoje registrační povinnosti a platit všechny odvody; bude kontrolován jenom z jednoho místa. Současně se předpokládá administrativní zjednodušení a zpřehlednění inkasa státního rozpočtu. Cílem je efektivní a rychlé inkaso příjmů státního a veřejných rozpočtů na jediném účtu státu - ve smyslu vytvoření Státní pokladny na Ministerstvu financí.

Předpokládá se, že JIM bude vykonávat tyto kompetence:

- správa daní,
- správa sociálního pojistného,
- správa zdravotního pojistného,
- finanční kontrola (postup dle správního řádu),
- cenová kontrola (postup dle správního řádu),
- kontrola dotací (správa odvodů za porušení rozpočtové kázně, postup dle správního řádu),
- eventuální povolování loterií a jiných podobných her namísto MF, v případě koncepční změny právní úpravy, přičemž loterie a jiné podobné hry budou standardně podléhat dani z příjmů,
- veškeré další kompetence dnešních územních finančních orgánů.

⁷⁴ Podle návrhu zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob, platí pro sebezaměstnané a zaměstnance.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

V dalším období měl JIM získat dále tyto kompetence:

- správa spotřebních a energetických daní (ve spolupráci s celní správou),
- dělená správa (nebude-li převedena již k dřívějšímu datu),
- inkasní rovina správy cel.

Předpokládá se nová úprava systému daní z příjmů, sociálního pojistného a zdravotního pojistného podle následujících zásad:

- zjednodušení a zpřehlednění právní úpravy,
- odstranění co největšího množství možných výjimek,
- co největší sblížení základu daní z příjmu fyzických osob a pojistného základu sociálního a zdravotního pojištění,
- zrušení institutu superhrubé mzdy,
- zachování dvojího zdanění hrubé mzdy, resp. rozdílu mezi tržbami a náklady na jejich dosažení v případě samostatné výdělečné činnosti (pojistné nebude součástí nákladů),
- použití daňového řádu jako jednotného procesního předpisu,
- přiznávání všech tří peněžitých plnění na jednom přiznání a jejich placení na jeden účet správce daně.

Při respektování uvedených principů reforma v oblasti sociálního a zdravotního pojištění pro sektor samostatné výdělečné činnosti přináší nové momenty:

- vyměřovací základ pro stanovení pojistného se nahrazuje pojistným základem, jehož výchozím základem je dílčí základ daně z příjmu fyzických osob ze samostatné činnosti,
- systém pojištění přistupuje k osobám samostatně výdělečně činným jako k fyzickým osobám,
- ruší platbu příspěvku na státní politiku zaměstnanosti,
- zvyšuje minimální výši pojistného na úroveň, která se po úpravě bude týkat prakticky všech osob samostatně výdělečně činných, ve skutečnosti stanovuje jednotné pojistné,
- sjednocuje sazby pojistného na důchodové a zdravotní pojištění,
- nesjednocuje mezní parametry sociálního a zdravotního pojištění (minimum, maximum),
- namísto měsíčního pojistného zavádí roční pojistné,
- snižuje všeobecný vyměřovací základ pro přiznání starobního, resp. invalidního důchodu.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 28 **Hlavní změny daňových parametrů v souvislosti se zavedením JIM**

hlavní uzákoněné změny daňových parametrů	2013	2015
daň z příjmů		
základ daně	superhrubá mzda + zisk	hrubá mzda + zisk
daňová sazba - základní	15 %	19 %
sleva na dani za poplatníka	24 840 Kč bez ohledu na příjem	24 840 Kč jen do 48násobku průměrné mzdy
zdravotní pojištění		
daňová sazba - zaměstnanci	4,5 %	6,5 %
daňová sazba - zaměstnavatelé	9,0 %	7,0 %
daňová sazba - živnostníci	13,5 %	6,5 %
základ daně - živnostníci	50 % zisku	100 % zisku
min. základ - živnostníci	50 % průměrné mzdy	3,2násobek minimální mzdy ^{x)}
max. základ - zaměstnavatelé	48násobek průměrné mzdy, na úrovni každého zaměstnance	48násobek průměrné mzdy, na úrovni celé firmy
sociální pojištění		
daňová sazba - zaměstnanci	6,5 %	6,5 %
daňová sazba - zaměstnavatelé	25,0 %	25,0 %
daňová sazba - živnostníci	29,2 %	6,5 %
základ daně - živnostníci	50 % zisku	100 % zisku
min. základ - živnostníci, hlavní podnikání	25 % průměrné mzdy	120 % průměrné mzdy
min. základ - živnostníci, vedlejší podnikání bez příjmů ze zaměstnání	10 % průměrné mzdy	50 % průměrné mzdy

Zdroj: Dušek, L., Kalíšková, K., Münich, D. Co by od roku 2015 přinesla již schválená reforma. Studie 7/2013 - Institut pro demokracii a ekonomickou analýzu - IDEA CERGE IN, projekt Národohospodářského ústavu AV ČR, v.v.i. Praha. 2013, s. 2, aktualizace na základě návrhu zákona o veřejných pojistných a správě daně z příjmů fyzických osob a návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob VÚPSV.

Poznámka: Daňový základ v případě zaměstnance tvoří superhrubá mzda, resp. hrubá mzda v roce 2015, v případě osoby samostatně výdělečně činné je základem daně z příjmu fyzických osob smíšený důchod, tj. „podnikatelská mzda“ + zisk.

^{x)} úprava VÚPSV podle návrhu zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob a návrhu zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob, který ruší zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném na veřejné zdravotní pojištění

Důvodová zpráva k zákonu o JIM konstatovala, že se zvyšuje daňové zvýhodnění osob samostatně výdělečně činných, což povede k dalšímu rozšiřování zdánlivé samostatné výdělečné činnosti.⁷⁵ Tyto závěry potvrzuje aplikace modelu TAXBEN - rozdělení daňových sazeb v populaci a vyhodnocení reformy přímých daní, který zpracoval Národohospodářský ústav AV ČR, v.v.i.⁷⁶

⁷⁵ MF: důvodová zpráva k zákonu č. 458/2011 Sb. ss. 179-182

⁷⁶ Např. Dušek, L., Kalíšková, K., Münich, D. Kdo a kolik odvádí do společné kasy? Zdanění příjmů ze zaměstnání a podnikání v českém systému. Studie 8/2013 - Institut pro demokracii a ekonomickou analýzu - IDEA CERGE IN, projekt Národohospodářského ústavu AV ČR, v.v.i. Praha 2013 nebo Dušek, L., Kalíšková, K., Münich, D. Co by od roku 2015 přinesla již schválená reforma. Studie 7/2013 - Institut pro demokracii a ekonomickou analýzu - IDEA CERGE IN, projekt Národohospodářského ústavu AV ČR, v.v.i. Praha 2013

Sjednocení pojistného základu a daňového základu sebezaměstnaných

Daňová reforma v souvislosti s vznikem JIM v rámci zjednodušení administrativy ruší vyměřovací základ pro platbu pojistného (vyměřovací základ zůstává zachován pouze pro výpočet dávek) a nově zavádí pojistný základ, který fakticky sjednocuje s daňovým základem.

Narušuje se tím přímá vazba mezi placeným pojistným a plněním, který právě institut vyměřovacího základu sjednocoval. Rozdíl mezi dosaženými příjmy a náklady na jejich dosažení není pouze zdrojem prostředků pro osobní spotřebu sebezaměstnaného a jeho rodiny. Část prostředků se využívá na rozšíření podnikání. Daňový základ sebezaměstnaného, který obsahuje „podnikatelskou mzdu“ a zisk, neodpovídá daňovému základu zaměstnance, který obsahuje pouze mzdu, resp. plat.

Stávající sociální a zdravotní pojištění osob samostatně výdělečně činných se vztahuje na jejich firmu, ve které samy sebe zaměstnávají. Nový systém pojištění přistupuje k osobám samostatně výdělečně činným jako k fyzickým osobám. Následkem je snížení sazby pojištění. Sazba pojistného na sociální a zdravotní pojištění sebezaměstnaného a zaměstnance se shoduje, pro sociální pojištění ve výši 6,5 % z pojistného základu, pro zdravotní pojištění také 6,5 % ze stejného základu.

Ruší se platba příspěvku na státní politiku zaměstnanosti

Obdobně jako zaměstnanci by osoby samostatně výdělečně činné neměly platit ani příspěvek na státní politiku zaměstnanosti, jsou pouze plátcí důchodového pojištění. Přesná evidence čerpání podpor v nezaměstnanosti a nepojistných dávek sebezaměstnanými se nevede. Úbytek sebezaměstnaných platících sociální pojištění v posledních měsících běžného roku a v prvních měsících roku následujícího v řádu 20 tis. osob však signalizuje, že v případě sezonních prací jich část „odchází na pracovní úřad“. V tomto případě za něj hradí sociální a zdravotní pojištění stát. Na základě prokázaného vyměřovacího základu pro pojistné na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, resp. pojistného základu pro důchodové pojištění, mu zákon⁷⁷ přiznává podporu v nezaměstnanosti. V podstatné většině případů spadá pod režim sociální potřeby a příslušných dávek.

Zvyšuje se minimální výše pojistného

Oproti současnému stavu se v systému sociálního a zdravotního pojištění zvyšuje minimální pojistný základ pro hlavní samostatnou výdělečnou činnost, v sociálním pojištění na 120 % průměrné mzdy⁷⁸ a ve zdravotním pojištění na 3,2násobek minimální mzdy.⁷⁹ V případě sociálního pojištění pod minimální pojistný základ spadne více než 90 % osob v hlavní samostatné výdělečné činnosti. Obdobný podíl bude platit i ve zdravotním pojištění. I při uplatnění nižších pojistných sazeb na úrovni zaměstnanců ve výši 6,5 % pojistného základu při současné struktuře pojištěnců roste inkasovaná částka minimálního pojištění na sociální zabezpečení. V případě zdravotního pojištění dochází k poklesu.

⁷⁷ viz §§ 42 a 43 zákona č. 453/2004 Sb., o zaměstnanosti

⁷⁸ Průměrnou mzdou se rozumí průměrná mzda pro sociální zabezpečení.

⁷⁹ návrh zákona o veřejných pojistných a správě daně z příjmů fyzických osob

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 29 **Minimální sociální a zdravotní pojištění** (v podmínkách roku 2013)

minimální pojistné hlavní samostatné výdělečné činnosti	stávající	zákon č. 458/2011 Sb. (JIM)	rozdíl JIM - stávající
sociální zabezpečení/osoba/měsíc v Kč	1 890	2 019	129
zdravotní zabezpečení/osoba/měsíc v Kč ^{x)}	1 748	1 768	20
celkem/osoba/měsíc v Kč	3 637	3 787	149
příjem sociálního zabezpečení/rok v mil. Kč	13 244	15 920	2 676
příjem zdravotního zabezpečení/rok v mil. Kč	13 777	13 939	162
celkem/rok v mil. Kč	27 022	29 859	2 838

Zdroj: zákon č. 458/2011 Sb., Zákon o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů, návrh zákona o veřejných pojistných a správě daně z příjmů fyzických osob, návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob, propočít VÚPSV

Poznámka: Propočít vychází z toho, že minimální pojistné na sociální zabezpečení a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti odvádí 80 % sebezaměstnaných, resp. 90 % po uplatnění zákona č. 458/2011 Sb., a že 90 % sebezaměstnaných platí minimální zdravotní pojištění. S dobrovolným nemocenským pojištěním propočít nepočítá.

^{x)} propočít vychází z návrhu zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob a návrhu zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob, který ruší zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném na veřejné zdravotní pojištění

Proporcionálně s uvedenými změnami se mění i minimální pojistný základ pro vedlejší samostatnou výdělečnou činnost. Pro sociální pojištění je stanoven nejnižší základ ve výši 50 % průměrné mzdy. V podmínkách roku 2013 se minimální pojistné zvyšuje ze 755 Kč měsíčně na 842 Kč, tj. o 12 %.

Minimální pojistný základ se po uplatnění reformy veřejného pojištění bude týkat 90 % sebezaměstnaných, prakticky se zavádí pojištění pevnou částkou. Institut minimálního pojistného základu částečně eliminuje vysoký stupeň daňové optimalizace. Nelze jej však považovat za drastické opatření snižující příjmy z podnikání.

Sjednocené sazby pojistného na důchodové a zdravotní pojištění

Na sjednocení daňového a pojistného základu navazuje sjednocení sazeb pojistného na důchodové a zdravotní pojištění osob samostatně výdělečně činných a zaměstnanců na úrovni 6,5 % z pojistného základu. V případě účasti na důchodovém spoření se sazbou 5 % se výše pojistného na důchodové zabezpečení snižuje na 3,5 %. Počet sebezaměstnaných, kteří se účastní důchodového spoření, nebyl v době zpracování textu znám.

Díky tomuto nesystémovému kroku, který chybně srovnává sebezaměstnaného se zaměstnancem místo s podnikem, dochází k výpadku pojistného hrazeného zaměstnavatelem, pro sociální pojištění ve výši 25 % z pojistného základu na osobu a pro zdravotní pojištění 7 %. Daňové zatížení sebezaměstnaných (daň z příjmu a sociální a zdravotní pojištění) se proti současnému stavu snižuje o 4,35 procentního bodu, což představuje podle propočtu autorů o 5 mld. Kč nižší příjem veřejných rozpočtů v podmínkách roku 2012 s těžištěm v důchodovém pojištění (4,5 mld. Kč).⁸⁰ Vzhledem

⁸⁰ Podle Národohospodářského ústavu AV ČR výpadek příjmů od osob samostatně výdělečně činných na sociální pojištění dosáhne 21 mld. Kč/rok a na zdravotní pojištění 1 mld. Kč/rok. Propočít vychází z údajů EU - SILC, blíže Dušek, L., Kalíšková, K., Münich, D. Co by od roku 2015 přinesla již schválená reforma. Studie 7/2013 - Institut pro demokracii a ekonomickou analýzu - IDEA CERGE IN, projekt Národohospodářského ústavu AV ČR, v.v.i. Praha, 2013, s. 7. Podle propočtů MF negativní dopad na sociální

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

k vysokému stupni daňové optimalizace v sektoru samostatné výdělečné činnosti, kdy průměrný daňový základ⁸¹ dosáhl v roce 2011 168 tis. Kč a v roce 2012 167 tis. Kč, a následnému využití minimálního vyměřovacího základu pro sociální pojištění (více než 80 % pojištěných sebezaměstnaných⁸²) a pro zdravotní pojištění (zhruba 90 % sebezaměstnaných⁸³) se uvedená nesystémovost nových sazeb v příjmech veřejných rozpočtů neprojeví výrazně.

Reforma nesjednocuje mezní parametry sociálního a zdravotního pojištění (minimum, maximum)

Reforma zachovává v rámci veřejných pojistných rozdílů v mezních parametrech důchodového a zdravotního pojištění.

Tabulka č. 30 **Minimální a maximální pojistné základy**

pojistný základ	důchodové pojištění	zdravotní pojištění
minimální	120 % průměrné mzdy	3,2násobek minimální mzdy
maximální	48násobek průměrné mzdy	72násobek průměrné mzdy

Zdroj: zákon č. 458/2011 Sb., zákon o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů, návrh zákona o veřejných pojistných a správě daně z příjmů fyzických osob, návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daní z příjmů fyzických osob

Původní záměr daňové a pojistné reformy ve znění zákona č. 458/2011 Sb., o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů, předpokládal změnu zákona č. 592/1992 Sb., o pojistném na veřejné zdravotní pojištění ve smyslu sjednocení minimálního pojistného základu na zdravotní pojištění se sociálním, tj. ve výši 120 % průměrné mzdy, a maximum ve výši 150násobku průměrné mzdy. Návrh zákona, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o veřejných pojistných a správě daně z příjmů fyzických osob však uvedený zákon ruší a návrh zákona o veřejných pojistných upravuje minimum a maximum na parametry uvedené v tabulce.

Pohyb minimální mzdy není plynulý, nekoresponduje se mzdovým vývojem. Relace k průměrné mzdě v minulých letech vykazovala výkyvy s tendencí poklesu. Z tohoto pohledu může být vazba minimálního pojistného základu pro zdravotní pojištění na minimální mzdu pro osoby samostatně výdělečně činné výhodná, při stagnaci pojistného základu klesá reálná hodnota odvedeného pojištění. Minimální pojistný základ využívá podstatná většina sebezaměstnaných. Administrativní problémy se mohou objevit v okamžicích jednorázové úpravy minimální mzdy.

Maximální základ pojistného pro důchodové pojištění ve výši 48násobku průměrné mzdy odpovídá konstrukci výpočtu důchodů od 30. září 2011. Na základě rozhodnutí Ústavního soudu postup prohlubuje souvislost mezi výší zaplaceného pojistného a výší důchodu. Zvýšení maximálního základu nad uvedenou hranici by si

pojištění představuje 5,8 mld. Kč a na zdravotní pojištění 0,6 mld. Kč, blíže MF: Důvodová zpráva návrhu zákona o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů, s. 178.

⁸¹ § 7 zákona č. 586/1992 Sb. o daních z příjmu, ve znění pozdějších předpisů

⁸² odhad autorů na základě podkladů České správy sociálního zabezpečení

⁸³ údaj Všeobecné zdravotní pojišťovny k 31. 5. 2013

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

vyžádalo zvýšení ekvivalentu dávek u vyšších příjmových skupin. Následkem by byly vyšší výdaje státního rozpočtu nebo snížení dávek v nižších příjmových skupinách.

Roční pojistné

V souladu se zvažovaným zavedením jednoho inkasního místa výběru daní a pojistného a se zjednodušením a zefektivněním administrativy se sjednocuje daňový a pojistný základ. S tímto krokem souvisí v oblasti sociálního a zdravotního pojištění uplatnění ročního pojistného.

Reforma snižuje všeobecný vyměřovací základ pro přiznání starobního, resp. invalidního důchodu osobám samostatně výdělečně činným

Razantní snížení sazby důchodového pojištění osob samostatně výdělečně činných z 28 % vyměřovacího základu - „podnikatelské mzdy“ (polovina daňového základu samostatné výdělečné činnosti) na 6,5 % z pojistného základu, jehož východiskem je daňový základ samostatné výdělečné činnosti, mění způsob zápočtu vyměřovacích základů pro důchodové účely. Vyměřovací základ pro výpočet důchodu nebude korespondovat s pojistným základem jako dosud. Srovnání na podmínky zaměstnanců, za které bude pojištění představovat i nadále 28 % hrubého výdělku (pojistné hrazené zaměstnancem a zaměstnavatelem), předpokládá úpravu vyměřovacího základu sebezaměstnaných. Za dobu po 31. prosinci 2012 zákon⁸⁴ stanoví koeficient přepočtu vyměřovacího základu v podobě poměru sazby pojistného odváděného osobou samostatně výdělečně činnou k sazbě za zaměstnance a zaměstnavatele: $6,5:28=0,23214$. Jestliže se z 1 000 Kč daňového základu před reformou započítávalo sebezaměstnanému pro účely důchodového pojištění 500 Kč, potom nová konstrukce započítá 232 Kč.

Tabulka č. 31 Modelový propočet výše důchodu po reformě

hrubá mzda zisk v Kč měsíčně	výše důchodu (za 40 let pojištění)			podíl výše důchodu k výši důchodu zaměstnanců	
	zam.	OSVČ souč.	OSVČ návrh	OSVČ souč.	OSVČ návrh
10 000	8 363	6 301	6 751	75 %	81 %
15 000	9 853	6 863	6 751	70 %	69 %
20 000	10 663	8 363	6 751	78 %	63 %
25 000	11 473	9 448	6 751	82 %	59 %
30 000	12 283	9 853	6 751	80 %	55 %
35 000	12 874	10 258	7 238	80 %	56 %
40 000	13 444	10 663	7 935	79 %	59 %
45 000	14 014	11 068	8 632	79 %	62 %
50 000	14 584	11 473	9 303	79 %	64 %

Zdroj: MPSV

⁸⁴ § 16 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění ve znění zákona 458/2011 Sb., o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Výpočet důchodu zvýhodňuje více než 80 % sebezaměstnaných, kteří v současném systému využívají minimální pojistné. Při uplatnění reformy se jejich okruh využití rozšíří na více než 9/10 osob v hlavní samostatné výdělečné činnosti. Nový postup se však nepříznivě odrazí ve výši důchodu necelých 10 % sebezaměstnaných, kteří budou platit vyšší než minimální důchodové pojištění.

Přetrvávající znevýhodnění osob samostatně výdělečně činných v důchodovém systému ve srovnání se zaměstnanci vyplývá z jejich nízkého pojistného, které odráží:

- široký prostor daňové optimalizace, zejména v případě orientace na konečnou spotřebu obyvatelstva,⁸⁵
- fiskální podporu rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti.⁸⁶

Sebezaměstnaní využívají současných systémových podmínek a orientují se na momentální zisk a osobní spotřebu. Do solidárního systému sociálního a zdravotního zabezpečení se zapojují na úrovni stanovených minim. S ohledem na krátkou dobu podnikání při výpočtu důchodu využívají dlouhou dobu pojištění jako zaměstnanců a vyměřovací základy započtené z předchozích příjmů ze zaměstnání.

Šetření OSVČ 2012 zjistilo délku hlavní samostatné výdělečné činnosti v průměru 11 let při průměrných 44 letech věku. Déle než 11 let podniká 45 % sebezaměstnaných a starších 44 let 30 %. Trvajícím fiskální podporou a širokou mírou volnosti daňové optimalizace nedává příčiny k ukončení ekonomické aktivity.

Následující model důchodových plnění bývalým sebezaměstnaným, který kombinuje příjmy ze závislé a ze samostatné výdělečné činnosti při 40 letech pojištění a průměrném výdělku v době zaměstnaneckého vztahu, ilustruje přiznanou výši důchodu ve stávajícím systému a po jeho změně v souvislosti se zavedením jednoho inkasního místa. S ohledem na zjištěné parametry dosaženého stáří a délky hlavní samostatné výdělečné činnosti lze za kritické místo systému považovat období za 15 let, kdy do důchodu vstoupí osoba, která podnikala jako fyzická 25 let.

Nový přepočtení vyměřovacího základu pro výpočet důchodu je nevýhodný až ve vyšších příjmových hladinách. V případě využití minimálního pojistného základu se i při nižší částce pojistného zachová výše důchodu, resp. se u více než 80 % důchodců - sebezaměstnaných (stávající rozsah uplatnění nejnižšího vyměřovacího základu) mírně zvyšuje. Ke zhoršení však již dochází v intervalu pojistných základů nad 100 % úrovně daňového základu zaměstnanců.

⁸⁵ Na konečnou spotřebu obyvatelstva se orientují 4/5 podniků osob samostatně výdělečně činných, blíže Vlach, J., Průša, L., Szabo, J., Pavlíček, T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>, s. 36-38

⁸⁶ Např. sazba minimálního vyměřovacího základu pro pojištění na sociální zabezpečení a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti ve výši 25 % průměrné mzdy, což odpovídá 3/4 nejnižší ceny práce, definované minimální mzdou. Zdanění jednotky přidané hodnoty podniků sebezaměstnaných (vč. pojištění) v roce 2010 dosáhlo 57 % úrovně korporací. V ostatních evropských zemích OECD se pohybuje kolem 70 %. Uvedená proporce je nejnižší v rámci EU.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

Tabulka č. 32 **Model porovnání důchodů sebezaměstnaných podle stávajícího stavu a v podmínkách reformy v Kč/měs.**

daňový základ, % z průměru zaměstnanců	zaměstnanec	OSVČ			
		počet let samostatné výdělečné činnosti	stávající	JIM	rozdíl JIM - stávající
minimální pojistné		5	10 913	10 933	20
		10	10 371	10 412	41
		15	9 829	9 891	62
		20	9 288	9 370	82
		28	6 233	6 675	442
100	11 457	5	11 094	10 933	-161
		10	10 733	10 412	-321
		15	10 372	9 891	-481
		20	10 011	9 370	-641
		28	9 433	6 675	-2 758
120	12 242	5	11 166	10 933	-233
		10	10 878	10 412	-466
		15	10 589	9 891	-698
		20	10 300	9 370	-930
		28	9 838	6 675	-3 163
130	12 584	5	11 203	10 950	-253
		10	10 950	10 446	-504
		15	10 697	9 941	-756
		20	10 445	9 437	-1 008
		28	10 040	7 036	-3 004
140	12 926	5	11 239	10 967	-272
		10	11 022	10 479	-543
		15	10 806	9 992	-814
		20	10 589	9 504	-1 085
		28	10 242	7 397	-2 845

Zdroj: propočty VÚPSV

Poznámka: Model předpokládá 40 let pojištění a průměrnou mzdu za zaměstnání po roce 1986.

Fiskální podpora rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti, vč. důchodového pojištění, a možnost široké daňové optimalizace odsuzují sebezaměstnané v důchodu k nižším důchodovým dávkám ve srovnání se zaměstnanci. Reforma neřeší riziko sociální potřebnosti bývalých osob samostatně výdělečně činných, naopak ji i v případě vyššího pojistného základu prohlubuje.

Abstrakce od „podnikatelské mzdy“ a sjednocení pojistného odváděného fyzickými osobami na 6,5 % pojistného základu, resp. základu daně z příjmu fyzických osob, přináší v souhrnu nižší inkaso pojistných a dávek. Zvyšuje přerozdělování od zaměstnavatelů a zaměstnanců. Vyrovnaní důchodových dávek předpokládá uplatnění pojistného základu po dobu samostatné výdělečné činnosti vyššího než 850 tis. Kč v podmínkách roku 2013.⁸⁷ Při jednoznačném provázání pojistného základu s daňovým

⁸⁷ Uvedený příklad je s ohledem na průměrný daňový základ samostatné výdělečné činnosti za rok 2011 ve výši 167 tis. Kč nereálný.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

a následné úprav vyměřovacího základu poplatník fakticky ztrácí možnost zvýšení výpočtového základu. Sebezaměstnanému mizí vazba mezi zaplaceným pojistným do systému sociálního zabezpečení a plněním.

Konstrukce systému sociálního a zdravotního pojištění osob samostatně výdělečně činných neguje princip solidarity, na kterém je založen evropský sociální model, resp. jej transformuje do jednosměrného toku od korporací a zaměstnanců. Nízký, resp. nulový daňový základ předurčuje i minimální vyměřovací základ. Nízký stupeň solidarity pouze reflektuje systém zaměřený na rozvoj sebezaměstnání tak, jak byl založen na začátku ekonomické transformace.⁸⁸

Přímá vazba sociálního a zdravotního pojištění osob samostatně výdělečně činných na základ daní z příjmů se v podmínkách rozsáhlé daňové optimalizace v sektoru samostatné výdělečné činnosti projevuje nízkým inkasem pojistného. Systém sociálního a zdravotního zabezpečení osob samostatně výdělečně činných vyvolává přerozdělovací procesy ze sektoru korporací v jejich prospěch. Důsledkem je nerovné postavení v solidárních systémech společenské ochrany a na trhu. Konstatovaný stav je výsledkem podpory rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti uplatňované od roku 1990. Jestliže ve zdravotním zabezpečení mají sebezaměstnaní, přes nižší inkaso pojištění, stejné postavení jako ostatní obyvatelstvo, potom se zhoršuje jejich sociální zabezpečení v případech nezaměstnanosti, dávek nemocenského pojištění a zabezpečení ve stáří.

Úpravy pojistného na sociálního a zdravotního zabezpečení v souvislosti se zavedením jednoho inkasního místa uvedený stav neřeší. Při snížení sazeb a zejména objemu pojistného se prohlubují disproporce v obou systémech. Na druhé straně však změny stabilizují minimální parametry pojištění, které v současné době využívají v rámci daňové optimalizace téměř všichni sebezaměstnaní. V oblasti zabezpečení ve stáří se prohloubil systémový nesoulad se skutečnými příjmy, pojistným a dávkami důchodového systému. S prodlužující se dobou výkonu samostatné výdělečné činnosti klesá v závislosti na zaplaceném pojištění úroveň důchodů, fakticky bez možnosti vyrovnání ze strany plátce.

Při deklarované příjmové situaci sebezaměstnaných mají dnes systémy zdravotního a sociálního zabezpečení možnost objektivizace pojištění na úroveň korporátního sektoru. Při respektování principu zjednodušené administrativy a praktickém sjednocení pojistných a daňových základů je možné v minimální variantě aplikovat současný systém sazeb veřejného pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti v poloviční výši a úpravu hranic, vč. jejich sjednocení, nejnižšího pojistného.

Možná opatření

Nejnižší vyměřovací základ pro odvod pojistného stanovit sazbou z průměrné mzdy. Podíl z výdělku by však neměl být nižší než minimální mzda jako nejnižší cena práce. Využití minimální mzdy jako kritéria je v čase rizikové vzhledem k absenci postupu její valorizace. Cena práce je objektivní kritérium efektivnosti samostatné výdělečné činnosti. Minimální mzdou jsou v současnosti odměňována 2 % zaměstnanců.

Reálnější ukazatel z hlediska ceny práce na trhu je modus mzdového rozdělení. Mzdu pod jeho úrovní vykazují necelých 25 % zaměstnanců.

⁸⁸ V roce 1989 byl počet sebezaměstnaných v ČSSR statisticky „nezachytitelný“. Jejich podíl nedosahoval ani 0,1 %.

6. Postavení osob samostatně výdělečně činných v systému sociálního a zdravotního zabezpečení

V případě zavedení minimální daně z příjmu podle § 7 zákona o dani z příjmu je možné vázat nejnižší vyměřovací základ na odpovídající daňový základ v případě, že bude odrážet tržní cenu práce, tj. minimální mzdu nebo modus mzdového rozdělení.

Uvedené postupy vyvádějí budoucí důchodce z řad dnešních sebezaměstnaných nad hranici sociální potřeby.

V případě realizace daňové reformy při respektování principu zjednodušené administrativy v podmínkách jednoho inkasního místa a při praktickém sjednocení pojistných a daňových základů je nutné aplikovat současný systém sazeb sociálního a zdravotního pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti v poloviční výši. Tento postup vrací přístup k sebezaměstnaným jako k firmě, avšak abstrahuje od dělení smíšeného důchodu na podnikatelskou mzdu a zisk. Při stanovení minimálního pojistného základu respektovat ochranu sebezaměstnaných ve stáří, jejich ochranu při ukončení činnosti a náklady na zdravotní zabezpečení.

7. Shrnutí, závěry

Monografie shrnuje výstupy z projektu „Změny sociálně-ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných (sebezaměstnaných) v ČR v důsledku hospodářské krize a souvislosti se systémem sociálního zabezpečení“ TD010106, který v letech 2012- 2013 realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v rámci programu Omega vyhlášeného Technologickou agenturou ČR. Výstupy sledují vývojové souvislosti a systémové zhodnocení ekonomické situace osob samostatně výdělečně činných, jejich postavení na trhu, jejich pracovní podmínky v období hospodářské krize a postavení v systému zdravotního a zejména sociálního zabezpečení. Podkladem byly analýzy statistických dat a sociologických šetření.

Po roce 1948 Československo přistoupilo k likvidaci soukromého sektoru. Stát si udržel prakticky plnou kontrolu výrobních prostředků až do roku 1990. Reakce obyvatelstva v nových podmínkách transformačního procesu po roce 1990 vynesla Českou republiku rozsahem a aktivitou sebezaměstnaných na přední místo v rámci EU. Vývoj podporovala hospodářská politika státu, která drobné formy podnikání podporovala (restituce, malá privatizace, přátelské zdanění, úvěrová politika), i poptávka na trhu. Drobní živnostníci a obchodníci zaplnili svými výrobky a službami mezery na trhu, které se obnažily po likvidaci direktivní ekonomiky.

Sebezaměstnaní - osoby samostatně výdělečně činné tvoří v každé národní ekonomice založené na tržních vztazích podstatný segment aktérů hospodářské činnosti a významnou sociální skupinu.

Charakteristickými ekonomickými a pracovními rysy sebezaměstnaných je osobní, samostatný a komplexní výkon podnikatelské činnosti ve vlastním podniku, pod vlastním jménem a na vlastní odpovědnost. Sektor samostatné výdělečné činnosti (dále jen „sektor“) se vzhledem ke zcela převažující omezenosti kapitálových zdrojů jednotlivců orientuje na obory s nižší investiční náročností, s rychlou obrátkou. Podstatné charakteristiky sektoru spočívají na jedné straně v jeho obvykle slabší konkurenční pozici vůči středním a velkým společnostem a na druhé straně v jeho vysoké flexibilitě, nahrazování zaniklých subjektů novými a pronikání do dalších oblastí hospodářského života. Hlavním tržním segmentem působení osob samostatně výdělečně činných se v rozvinutých ekonomikách staly služby, které nahrazují tradiční klíčové postavení odvětví priméru a sekundéru.

V ČR v sektoru samostatné výdělečné činnosti působí podle různých zdrojů zhruba 1 mil. ekonomicky aktivních osob. Jejich počet se zvyšoval i po roce 2008 v období poklesu výkonnosti ekonomiky. Zhruba 6 % podniká v zemědělství, 14 % v průmyslových odvětvích, 17 % ve stavebnictví a 63 % ve službách. Zhruba 85 % z nich podniká bez zaměstnanců. Na celkové zaměstnanosti se osoby samostatně výdělečně činné podílejí necelou 1/5. V období hospodářské krize rostl počet sebezaměstnaných v zemědělství, v obchodě a v odvětví vědeckých a profesních služeb. Váha II. národohospodářského sektoru v rámci samostatné výdělečné činnosti se mírně snížila.

Sektor sice vykazuje zhruba 2/3 produktivitu ve srovnání s celostátním průměrem, avšak zajišťuje výrobu a služby, jež jsou pro větší podniky málo lukrativní nebo neekonomické a významně doplňuje a individualizuje uspokojování koupěschopné poptávky. Podíl sektoru na HDP se dlouhodobě pohybuje mezi 10-11 %.

Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v zemích EU v období hospodářské krize prohloubil předchozí tendenci jeho poklesu. S výjimkou České republiky a

Slovenska do tohoto schématu patřily i „nové“ státy EU. Daňové výhody pro osoby samostatně výdělečně činné v ČR snižují jejich cenu práce a chrání je před konkurenčními tlaky trhu. V 90. letech stimulovaly rozvoj soukromého podnikání. Jejich projevem je vysoký rozdíl mezi daňovým zatížením korporací a OSVČ, jehož zdrojem je nízké zdanění práce sebezaměstnaných. Česká republika spolu se Slovenskem vykazuje nejnižší jednicové daňové náklady sebezaměstnaných v rámci EU a nejnižší relaci k daňovým nákladům korporací (relace se blíží k 50 %, v ostatních zemích se pohybuje v intervalu 66-75 %, v případě Dánska 94 %).

Od standardní struktury v zemích EU-15 se ČR odlišuje pronikavě nízkou angažovaností osob samostatně výdělečně činných v zemědělství a relativně vysokým podílem činnosti v průmyslu a ve stavebnictví. Vysoký podíl osob samostatně výdělečně činných na zaměstnanosti v ČR a disproporce v jejich struktuře ve srovnání s ostatními členskými zeměmi signalizují neukončenost restrukturalizace české ekonomiky a zaměstnanosti.

V prvních letech transformace po roce 1990 se dynamicky rozvíjející sektor samostatné výdělečné činnosti vyrovnával s důsledky rychlých strukturálních změn v ekonomice. Absorboval značnou část uvolněných pracovních sil ze zemědělství a z průmyslu. Výrazně tak přispěl k tlumení sociálních dopadů vznikající tržní ekonomiky a k pružnosti trhu práce. Ekonomické důvody přechodu na samostatnou výdělečnou činnost nebyly vždy rozhodující. Vedle příznivých ekonomických podmínek rychlý rozvoj sektoru motivovaly ideové faktory jako seberealizace, svoboda rozhodování a tvůrčí charakter podnikatelské činnosti.

Činnost osob samostatně výdělečně činných je v převážné většině případů ambivalentní, podnikatel - pracovní síla. Jejich chování není v těchto dvou polohách vyrovnané. V mnoha případech se silně kloní k poloze pracovní síly. V extrémních případech působí pod rouškou podnikání, ve zdánlivě samostatné výdělečné činnosti (práce v režimu „švarcsystému“). Problém se týká manuálních i nemanuálních profesí. Nejvíce je tento fenomén rozšířen ve stavebnictví a ve službách. Přesný počet těchto „kvazipodnikatelů“ není znám, nesleduje se. Tento jev není typicky český, je sledován v zemích EU i v USA.

Podle daňových přiznání se příjem osob samostatně výdělečně činných pohybuje pod výdělkovou úrovní zaměstnanců. Výjimkou jsou pouze subdodavatelé jiným podnikům a služeb obyvatelstvu, jejichž výkon kontrolují příslušné instituce, např. zdravotní pojišťovny. Nelze předpokládat trvalé provozování firmy, která přináší důchod pod úrovní ceny práce na trhu.

Analýza sociální situace sebezaměstnaných se opírá o smíšený důchod udávaný národním účetnictvím jako statisticky neoddělitelný souhrn zisku a „podnikatelské mzdy“ (tj. důchodu z práce určeného pro osobní spotřebu vlastní a rodiny) sebezaměstnaných. Členění smíšeného důchodu na podnikatelskou a spotřební složku probíhá u každého podnikatele individuálně, na základě subjektivního rozhodování. Faktické hranice mezi podnikatelským a spotřebním užitím smíšeného důchodu jsou značně neurčitě.

Významná část domácností i samotných osob samostatně výdělečně činných má příjmy ze zaměstnaneckého vztahu. Přesná data o příjmech a jejich užití pro osobní spotřebu, jak je poskytuje ČSÚ na základě výstupů modulu EU-SILC a statistiky rodinných účtů, jsou rozporná. Objektivnější, avšak zprostředkované informace lze získat ze subjektivních postojů sebezaměstnaných k jejich příjmové situaci. Podle nezávislých šetření ČSÚ a VÚPSV nemají domácnosti sebezaměstnaných problémy s krytím svých výdajů. Úroveň příjmů převážné většiny OSVČ umožňuje krýt i zbytnější

potřeby bez problémů. Podle daňových přiznání se však jejich příjem pohybuje pod výdělkovou úrovní zaměstnanců. Výjimkou jsou pouze subdodavatelé jiným podniků a služeb obyvatelstvu, jejichž výkon kontrolují příslušné instituce, např. zdravotní pojišťovny.

Překotný rozvoj samostatné výdělečné činnosti v uplynulých 24 letech, kdy se podíl sebezaměstnaných zvýšil z téměř 0 na 1/5 národní zaměstnanosti, s sebou nese řadu disproporcí, problémových míst a otevřených problémů.

Nemocenské pojištění je pro sebezaměstnané dobrovolné. Počet pojištěných vykazuje dlouhodobý a trvalý trend poklesu. Nemocenské pojištění je pro osoby samostatně výdělečně činné zajímavé pouze v případech rizika dlouhodobé pracovní neschopnosti, případně při potřebě peněžité pomoci v mateřství.

Široký prostor daňové optimalizace, který vyplývá z vysoké míry volnosti v dokladování a vykazování příjmů a nákladů, představuje významnou pomoc sektoru osob samostatně výdělečně činných. Nižší daňové a následně vyměřovací základy pro sociální a zdravotní pojištění, které sebezaměstnaní vykazují, kontrastují s údaji národních účtů o smíšeném důchodu, příjmovými statistikami a zejména s deklarovanými příjmovými podmínkami. Podle těchto zdrojů by se průměrný daňový a vyměřovací základ měl pohybovat na úrovni zaměstnanců, resp. na úrovni smíšeného důchodu na osobu samostatně výdělečně činnou. Nižší odvod daně z příjmů a pojistného ve srovnání s korporacemi a zaměstnanci ročně dosahuje rozdílu téměř 100 miliard Kč.⁸⁹ Zhruba 80 % osob v hlavní samostatné výdělečné činnosti do důchodového systému přispívá pouze ve výši minimálního pojistného. Nejnižší vyměřovací základ nedosahuje ani 3/4 minimální mzdy. Obdobná je situace ve zdravotním pojištění s minimálním vyměřovacím základem ve výši 50 % průměrné mzdy pro účely sociálního pojištění. V rámci solidarity sociálního a zdravotního pojištění tak na sebezaměstnané přispívají zaměstnanci a střední a velké podniky.

Sebezaměstnaní odcházející do starobního důchodu v současné době strávili převážnou část svého aktivního ekonomického života v závislé činnosti. Architektura výpočtu důchodových dávek, která vychází ze započítaných let pojištění a z vyměřovacích základů počínaje rokem 1986, je nenutí k volbě vyšší úrovně vyměřovacích základů pro důchodové pojištění, vliv minimálního pojistného na výši starobního důchodu je minimální. Při 10 letech samostatné výdělečné činnosti při předešlém výdělku v zaměstnání v intervalu 60 % až 100 % celostátního průměru se rozdíl proti starobnímu důchodu zaměstnance pohybuje ve výši 10-7 %, tj. v řádu zhruba 1 000 Kč. Rozdíl však úměrně vzrůstá podle počtu let samostatné výdělečné činnosti.

Osoby samostatně výdělečně činné za současných systémových podmínek využívají momentální zisk pro osobní spotřebu. Do solidárního systému sociálního a zdravotního zabezpečení se zapojují na úrovni stanovených minim. S ohledem na krátkou dobu podnikání při výpočtu důchodu využívají dlouhou dobu svého pojištění jako zaměstnanců a vyměřovací základy započtené z předchozích příjmů ze zaměstnání.

Postupem času se bude prodlužovat délka jejich podnikání jako fyzických osob. Prodlužující se doba využívání nejnižších vyměřovacích základů pro sociální pojištění se odrazí ve výši jejich budoucího důchodu. Během 10-15 let vzroste počet důchodců,

⁸⁹ Při respektování průměrného smíšeného důchodu na sebezaměstnaného (daňového základu) ve výši 445 tis. Kč v roce 2011 v běžných cenách znamená současná optimalizace daně z příjmu a pojistného osobami samostatně výdělečně činnými nižší výběr daně z příjmů o 42 mld. Kč, pojistného na zdravotní pojištění o 16 mld. Kč a sociálního pojištění o 37 mld. Kč.

bývalých osob samostatně výdělečně činných, s nízkým důchodem o zhruba 130 tis. osob. Uvedený trend bude v dalších letech pokračovat. Důchodová dávka přiznaná z nejnižšího vyměřovacího základu nebude pokrývat důchodci-bývalému sebezaměstnanému náklady na živobytí a bude vyvolávat potřebu sociálních dávek.

Daňová reforma spojená se zavedením jednoho inkasního místa uvedené disproporce neřeší, naopak je prohlubuje. V oblasti veřejného pojištění přistupuje k osobě samostatně výdělečně činné nesystémově, ne jako k osobě, která se zaměstná ve vlastním podniku (sebezaměstnání), ale jako k zaměstnanci. Na jedné straně sníží jeho daňové zatížení o část pojištění odváděného firmou, na druhé straně sníží vyměřovací základ pro výpočet důchodu a sebezaměstnaného ve stáří odsuzuje k chudobě a k závislosti na sociální pomoci.

Náměty na opatření

- Zavedení minimální daně, která by odpovídala dílčímu daňovému základu z podnikání podle § 7 zákona o daních z příjmů ve výši dvojnásobku nejméně minimální mzdy. Optimální je však vazba na modus mzdového rozdělení, tj. na 60 % průměrné mzdy v ČR. Cena práce je objektivní kritérium efektivnosti samostatné výdělečné činnosti. Minimální mzdou jsou v současnosti odměňována 2 % zaměstnanců, ve skutečnosti jde o fikci. Reálnější ukazatel z hlediska ceny práce na trhu je modus mzdového rozdělení. Mzdu pod jeho úroveň vykazuje necelých 25 % zaměstnanců;
- Nejnižší vyměřovací základ pro sociální a zdravotní pojištění, který využívají prakticky všichni sebezaměstnaní, nahradit podílem na daňovém základu s přihlednutím k rozdělení smíšeného důchodu na podnikatelskou mzdu a na zisk. Nejvhodnější se jeví nadále vycházet z 50% podílu podnikatelské mzdy na smíšeném důchodu, resp. daňovém základu.
- Nejnižší vyměřovací základ pro odvod pojistného lze i nadále vázat na výši průměrné mzdy, resp. její části bez vazby na daňový základ. Sazba z výdělku by však neměla být nižší než minimální mzda jako nejnižší cena práce. Využití modu vyvede budoucí důchodce z řad dnešních sebezaměstnaných nad hranici sociální potřeby.
- V případě realizace daňové reformy, při respektování principu zjednodušené administrativy v podmínkách jednoho inkasního místa a při praktickém sjednocení pojistných a daňových základů, je nutné aplikovat současný systém sazeb sociálního a zdravotního pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti v poloviční výši. Tento postup vrací přístup k sebezaměstnaným jako k firmě, avšak abstrahuje od dělení smíšeného důchodu na podnikatelskou mzdu a zisk. Při stanovení minimálního pojistného základu respektovat ochranu sebezaměstnaných ve stáří, jejich ochranu při ukončení činnosti a náklady na zdravotní zabezpečení.

Při deklarované příjmové situaci sebezaměstnaných mají dnes systémy zdravotního a sociálního zabezpečení možnost objektivizace pojištění na úroveň blízkou korporátnímu sektoru. Vedle zvýšení příjmů veřejných rozpočtů se omezí budoucí náklady na sociální pomoc bývalým sebezaměstnaným v důchodu. Částečně se vyrovnají dnes umělé a netržní pozice sebezaměstnaných a korporací na trhu zboží a služeb.

Jednorázové zvýšení nízké daňové zátěže osob samostatně výdělečně činných na minimální, popř. objektivní úroveň, která koresponduje s jejich spotřebou a s údaji národního účetnictví, nese riziko zániku některých jejich firem. Na druhé straně pocit

seberealizace a sebeuspokojení, vč. deklarované neochoty zpětného přechodu do závislého pracovního vztahu, uvedené riziko výrazně snižuje.

Literatura

1. Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J. Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2007. ISBN 978-80-87007-85-3
2. Baštýř, I., Prušvic, D., Vlach, J. Náklady práce v ČR. Praha: VÚPSV, 2004, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>
3. Blanchflower D.G.: Self-Employment in OECD Countries. Labour Economics 7 (2000)
4. ČNB: Metodický list, Úrokové sazby - vklady - klientské, dostupné na: http://www.cnb.cz/docs/ARADY/MET_LIST/usv_cs.pdf
5. ČSSZ: Výroční zprávy ČSSZ, dostupné na: <http://www.cssz.cz/>
6. ČSÚ: Cizinci: zaměstnanost, dostupné na: http://notes.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_zamestnanost
7. ČSÚ: HDP, národní účty, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/hdp_narodni_ucty
8. ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2012. Praha: ČSÚ, 2013, kód e-3012-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3012-13>
9. ČSÚ: Sčítání lidu, domů a bytů 2011, dostupné na: <http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/home>
10. ČSÚ: Statistická ročenka České republiky 2011, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/0001-11>
11. ČSÚ: Trh práce v ČR 1993-2011, kód e-3103-12, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3103-12-r_2012
12. ČSÚ: Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2011 - domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, oblasti. ČSÚ Praha 2012, kód: e-3001-12, dostupné na: http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3001-12-r_2012
13. ČSÚ: Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2012 - domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, oblasti. ČSÚ Praha 2013, kód: e-3001-13, dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3001-13>
14. Dušek, L., Kalíšková, K., Münich, D. Co by od roku 2015 přinesla již schválená reforma. Studie 7/2013 - Institut pro demokracii a ekonomickou analýzu - IDEA CERGE IN, projekt Národohospodářského ústavu AV ČR, v.v.i. Praha, 2013
15. Dušek, L., Kalíšková, K., Münich, D. Kdo a kolik odvádí do společné kasy? Zdanění příjmů ze zaměstnání a podnikání v českém systému. Studie 8/2013 - Institut pro demokracii a ekonomickou analýzu - IDEA CERGE IN, projekt Národohospodářského ústavu AV ČR, v.v.i. Praha, 2013
16. Eurostat: ESA 95, European system of accounts ESA, Eurostat 2005, dostupné na: <http://circa.europa.eu/irc/dsis/nfaccount/info/data/esa95/esa95-new.htm>
17. Eurostat: National accounts aggregates and employment by branch (NACE Rev. 1.1) (nama_nace), dostupné na:

- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/data_base
18. Eurostat: Annual national accounts, Population and employment - annual data, national concept, dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/data_base
 19. Evropská Komise: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - 'Think Small First' - A 'Small Business Act' for Europe, Document COM/2008/0394 final.
 20. Evropská Komise: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Action Plan: The European agenda for Entrepreneurship (COM(2004) 70 final).
 21. ILO: Promotion of self-employment. ILO, Ženeva, 1990
 22. Kozelský, T., Vlach, J. Trendy vývoje nákladů práce, zdanění práce, podíl práce na nákladech a jednotkové náklady práce v letech 2005-2010. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2012. ISBN 978-80-7416-108-7, dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_347.pdf
 23. MF: důvodová zpráva k zákonu č. 458/2011 Sb.
 24. MF: návrh zákona o veřejných pojistných a správě daně z příjmů fyzických osob
 25. MPO: Statistické údaje, dostupné na: <http://www.rzp.cz/statistiky.html>
 26. OECD: Labour Force Statistics, OECD (2009)
 27. OECD: Revenue Statistics 2012, OECD 2012, ISBN: 9789264179790 (PDF), dostupné na: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/revenue-statistics-2012_rev_stats-2012-en-fr
 28. OECD: Self-employment in OECD Factbook 2011-2012: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing 2011, dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2011-61-en>
 29. OECD: Self-employment in OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics, OECD Publishing 2009, dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2009-48-en>
 30. Průša, L. a kol. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-33-6, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>
 31. Průša, L. a kol. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (Sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-7416-000-4.
 32. Průša, L., Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J. Sociálně-ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. 112 s. - ISBN 978-80-7416-011-0, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>
 33. Prušvic, D. a kol. Porovnání výběru pojistného a daní. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-87007-99-0, dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/>

34. Vlach, J. Kozelský, T. Možnosti vytvoření jednotné metodiky sledování nákladů práce v ČR a v zahraničí (návrh certifikované metodiky). Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-113-1, dostupné na: <http://www.vupsv.cz/>
35. Vlach, J., Průša, L, Szabo, J., Pavlíček. T. Sociální a ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR v roce 2012. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2013. ISBN 978-80-7416-116-2, dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/>
36. zákon č. 586/1992 Sb. o daních z příjmu, ve znění pozdějších předpisů
37. zákon 592/1992 Sb., o pojistném na veřejné všeobecné zdravotní pojištění, ve znění pozdějších předpisů
38. zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře ve znění pozdějších předpisů
39. zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů
40. zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, ve znění pozdějších předpisů
41. zákon č. 453/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů
42. zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů
43. zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů
44. zákon č. 458/2011 Sb., o změně zákonů související se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů

Výtahy z oponentských posudků

prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc.

Autoři rozšířili dostupná data o výstupy z terénního šetření ekonomických a sociálních podmínek osob samostatně výdělečně činných v roce 2012. Monografie se zaměřuje na souvislosti jejich ekonomické aktivity, příjmové situace a sociální ochrany. Rovněž v práci najdeme mezinárodní srovnání vybraných problémů.

Celkově hodnotím práci jako koncepčně a pojmově dobře ukotvenou, vystihující vybrané aspekty a problémové oblasti studované problematiky. Je vysoce informativní, obsahuje zevrubné analýzy využívající maximum dostupných dat, je napsána kultivovaně a metodicky jí také nelze nic vytknout. Zejména zdařilé mi připadají ty části, které analyzují a formulují náměty na koncepční zlepšení (viz kapitola 7). Autoři správně konstatují, že daňová reforma, spojená se zavedením jednotného inkasního místa zkoumané problémy neřeší.

Je třeba konstatovat, že jde o první takto široce tematicky pojatou práci tohoto typu, a vyzdvihnout i skutečnost, že se zkušeným autorům podařilo skutečně nabídnout čtenáři ty nejdůležitější poznatky, náměty a doporučení.

Právě využitelnost výsledků je silnou stránkou celé práce. Práce může sloužit jak pro decizní sféru při přípravě dalších reformních kroků v daňové a sociální oblasti, rovněž je plně využitelná ve výzkumné činnosti i v oblasti vzdělávací.

Ing. Vlastimil Beran, Ph.D.

Zavěry upozorňují na situaci, která může nastat (a pravděpodobně i nastane) u OSVČ při přechodu z produktivního věku do důchodového věku. Z hlediska ekonomické (ne)gramotnosti českého obyvatelstva (včetně OSVČ) představuje systém vážný fiskální problém v horizontu minimálně 15 let. Z hlediska sociálního pak dojde k exkluzi OSVČ. Závěry obsahují náměty na opatření, ale v základu daňová reforma (JIM) neřeší vzniklý problém, který se kumuluje z dob transformace.

Výsledky předložené studie by mohly napomoci při řešení problému, který bude v budoucnu představovat vážný problém - nejistá budoucnost po ukončení jejich činnosti, tzn. závislost na sociálním systému. Využitelnost práce spatřuji i v zmapování činnosti OSVČ v českých podmínkách a spokojenosti OSVČ se svojí činností (na základě dotazníkového šetření).

Význam této studie nelze zpochybnit. Jedná se o kvalitní analýzu postavení OSVČ a jejich ekonomické pozice. Studie navrhuje zmírnění budoucích sociálních důsledků, kterým budou OSVČ čelit, v oblasti zdravotní a důchodové oblasti. Neřeší ale základní problém, jak mohou OSVČ provozovat činnost více jak deset let, která je ve všech ohledech nerentabilní. Systém umožňuje daňovou optimalizaci, která podporuje sebezaměstnávání jako nezbytnou součást hospodářství, ale bohužel vytváří v budoucnu velké problémy, které touto krátkodobou podporou mohou být jen stěží vykoupeny.